

Zasada koncentracji materiału procesowego i ciągłości rozprawy – analiza systemów prawnych

Ewelina Kajkowska (Wielka Brytania),
Michał Dąbrowski (Austria), Maciej Orkusz (Holandia)

Spis treści

I. Wielka Brytania	5
1. Wstęp	5
2. Ogólne założenia angielskiej procedury cywilnej sprzyjające koncentracji materiału procesowego	6
2.1. Reformy angielskiej procedury cywilnej zmierzające do zwiększenia efektywności postępowania: Woolf i Jackson	6
2.2. Nadrzędny cel procesu cywilnego według Civil Procedure Rules (CPR) – overriding objective	9
2.3. Zarządzanie postępowaniem (case management) i aktywna rola sądu	10
3. Szczególne uregulowania sprzyjające koncentracji materiału procesowego	14
3.1. Tryby postępowań oraz zasady alokacji spraw do właściwego trybu	14
3.2. Etap pierwszy: przed rozpoczęciem postępowania (pre-action protocols)	18
3.3. Etap drugi: wymiana pism procesowych i ustalenie harmonogramu postępowania	22
(a) Model wymiany pism procesowych	22
(b) Instrukcje w przedmiocie przebiegu postępowania (directions)	24
(c) Posiedzenia w przedmiocie ustalenia harmonogramu postępowania (case management conference)	27
3.4. Etap trzeci: postępowanie dowodowe i przygotowanie rozprawy	30
(a) Kontrola postępowania dowodowego przez sąd	30
(b) Dowód z dokumentu (disclosure)	30
(c) Dowód z zeznań świadków	34
(d) Dowód z opinii biegłego	34
(e) Przygotowanie rozprawy (pre-trial review)	35
3.5. Etap czwarty: rozprawa	37
(a) Kontrola postępowania dowodowego przez sędziego w toku rozprawy	37
(b) Zakaz zgłaszania nowych dowodów po zamknięciu rozprawy	37
3.6. Etap piąty: postępowanie w drugiej instancji	39
(a) Miejsce apelacji w angielskim procesie cywilnym	39
(b) Zakaz zgłaszania nowych faktów i dowodów w postępowaniu w drugiej instancji	40
4. Uwagi prawnoporównawcze i <i>de lege ferenda</i>	42
4.1. Przegląd unormowań polskiego Kodeksu postępowania cywilnego realizujących zasadę koncentracji materiału procesowego	42

4.2. Czy możliwy jest angielski model case management w polskim procesie cywilnym?	48
4.3. Uregulowania sprzyjające koncentracji materiału procesowego pożądane w polskim systemie prawnym	54
Zakończenie	57
 II. Austria	 59
1. Wstęp	59
2. Koncentracja postępowania w pierwszej instancji jako sądzie faktu	61
2.1. Obowiązek przedstawiania materiału procesowego zgodnie z prawdą i w sposób zupełny oraz obowiązek wspierania postępowania	62
2.2. Posiedzenie przygotowawcze	64
2.3. Koncentracja postępowania dowodowego	65
3. Kierowanie postępowaniem przez sąd	68
3.1. Formalne kierowanie postępowaniem	69
3.2. Materialne kierowanie postępowaniem	71
4. Sankcje za opóźnianie postępowania	73
4.1. Prekluzja spóźnionych twierdzeń	73
4.2. Sankcje w zakresie kosztów postępowania	76
5. Wniosek o wyznaczenie terminu (<i>Fristsetzungsantrag</i>)	77
6. Odniesienie do rozwiązań polskich oraz wnioski <i>de lege ferenda</i>	78
 III. Holandia	 83
1. Wprowadzenie	83
1.1. Uwagi ogólne	83
1.2. Regulacja procesu cywilnego w Holandii	83
2. Rozwiązania holenderskiego prawa procesowego związane z przeciwdziałaniem przewlekłości postępowania	85
2.1. Zasada kierownictwa sędziowskiego i obowiązek wspierania postępowania przez strony	85
2.2. Gromadzenie dowodów przed wszczęciem procesu	86
2.3. Wszczęcie procesu i czynności poprzedzające przeprowadzenie rozprawy	87
2.4. Rozprawa i czynności podejmowane w dalszym toku procesu	88
2.5. Postępowanie dowodowe przed sądem pierwszej instancji	90
2.6. Koncentracja materiału w postępowaniu apelacyjnym	91
3. Podsumowanie i wnioski <i>de lege ferenda</i> dla prawa polskiego	92
4. Bibliografia	94
4.1. Piśmiennictwo	94
4.2. Orzecznictwo	95

I. Wielka Brytania

1. Wstęp

Będąca przedmiotem poniższych rozważań zasada koncentracji materiału procesowego nakazuje, aby zebranie wszystkich faktów i dowodów niezbędnych do rozstrzygnięcia sprawy odbyło się szybko i sprawnie¹, w sposób umożliwiający efektywne rozpatrzenie sprawy. Znajduje ona swoje umocowanie m.in. w gwarancji sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia sprawy w rozsądnym terminie przez niezawisły i bezstronny sąd, stanowiącej fundament współczesnych systemów prawnych². Funkcją rozwiązań zmierzających do zapewnienia koncentracji materiału procesowego jest m.in. zapobieganie przewlekłości postępowania, umożliwienie prawidłowego rozwiązania sprawy oraz ograniczenie kosztów postępowania.

Niniejsze opracowanie ma na celu m.in. przedstawienie rozwiązań sprzyjających koncentracji materiału procesowego, przyjętych na gruncie angielskiej procedury cywilnej wraz z porównaniem ich do instytucji uregulowanych w polskim Kodeksie postępowania cywilnego³. Jako pierwsze analizie poddane będą ogólne założenia angielskiego systemu procedury cywilnej, nakierowane na zwiększenie efektywności postępowania. Następnie omówione zostaną szczegółowe rozwiązania realizujące postulat koncentracji materiału procesowego na poszczególnych etapach postępowania cywilnego według angielskiej ustawy procesowej: *Civil Procedure Rules*⁴. Opracowanie zamknie rozdział poświęcony porównaniu rozwiązań przyjętych w Anglii z tymi, które obecne są na gruncie polskiego Kodeksu postępowania cywilnego, wraz ze wskazaniem potencjalnego kierunku zmian polskiego ustawodawstwa w omawianym zakresie.

¹ H. Dolecki, *Postępowanie cywilne. Zarys wykładu*, Warszawa 2007, s. 56.

² Art. 6 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzonej w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r. (dalej także „EKPC”), ratyfikowanej przez Polskę 19 stycznia 1993 r. (Dz.U. Nr 61, poz. 284) oraz przyjętej do angielskiego porządku prawnego na mocy Human Rights Act 1998.

³ Ustawa z 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn. Dz.U. z 2018 r. poz. 1360 ze zm.) – dalej jako „k.p.c.”.

⁴ Dalej także „CPR”, (dostępne na: <https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/rules> (dostęp: 23 stycznia 2019 r.)). Normy CPR dzielą się na reguły (*Rules*) oraz dyrektywy (*Practice Directions*) zawierające interpretacje reguł.

2. Ogólne założenia angielskiej procedury cywilnej sprzyjające koncentracji materiału procesowego

2.1. Reformy angielskiej procedury cywilnej zmierzające do zwiększenia efektywności postępowania: Woolf i Jackson

Choć angielska procedura cywilna nie definiuje zasady koncentracji materiału procesowego i pojęcie to nie jest używane w doktrynie i judykaturze, instytucje prawne związane z zapewnieniem sprawności postępowania są w prawie angielskim szczególnie rozbudowane, a efektywne jego prowadzenie jest wpisane w nadrzędny cel postępowania cywilnego, unormowany w CPR (*overriding objective*). Koncentrując się na źródłach normatywnych takiego stanu rzeczy, wskazać należy, że na współczesny kształt angielskiego prawa procesowego największy wpływ miały dwie wielkie reformy: reforma Lorda Woolfa, która zaowocowała uchwaleniem jednolitego kodeksu postępowania cywilnego w 1998 r., oraz – wprowadzona w życie w 2013 r. – reforma Sir Ruperta Jacksona, pod wpływem której dokonano implementacji dalszych rekomendacji sprzyjających ograniczeniu kosztów i zwiększeniu efektywności postępowania. Poniżej podsumowane zostaną najistotniejsze zmiany wprowadzone pod wpływem obydwu wyżej wskazanych reform, ze szczególnym uwzględnieniem instytucji sprzyjających koncentracji materiału procesowego.

Reforma Lorda Woolfa w sposób radykalny zmieniła angielską kulturę prawną w zakresie postępowania cywilnego. W opublikowanym w 1996 r. raporcie⁵ Lord Woolf przedstawił krytyczną analizę dotychczasowego systemu. Raport nakreślał także nową wizję postępowania cywilnego wraz z projektem jednolitej ustawy procesowej – *Civil Procedure Rules* – która zastąpiła dotychczasowe regulacje, funkcjonujące w znaczącej części na podstawie precedensu.

Jako podstawowe słabości ówczesnego systemu Lord Woolf wskazał: zbyt wysokie koszty postępowania, jego przewlekłość, skomplikowaną procedurę oraz brak regulacji niwelujących majątkową nierówność między stronami. Celem reformy było zatem stworzenie systemu, który byłby jednocześnie sprawny, rzetelny, możliwie prosty i dostępny dla stron. Zarówno z tego punktu widzenia, jak i z uwagi na bezprecedensowy charakter zmian, reforma określana jest mianem „trzęsienia ziemi”⁶. Co istotne, mimo niezwykle krótkiego, gdyż trwającego jedynie pięć lat, okresu przygotowania i implementacji reformy, nowe reguły postępowania cywilnego okazały się sukcesem na trwałe zmieniającym model postępowania i kulturę prawną w Anglii⁷.

⁵ Lord Woolf, *Access to Justice: Final Report*, Londyn 1996, tzw. raport Woolfa, <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20060213223540/http://www.dca.gov.uk/civil/final/contents.htm> (dostęp: 23 stycznia 2019 r.).

⁶ N. Andrews, *English Civil Procedure: Fundamentals of the New Civil Justice System*, Oxford University Press, Oxford 2003, s. ix.

⁷ W zakresie ograniczenia kosztów postępowania reforma Woolfa poniosła jednak znaczącą klęskę (zob. Lord Neuberger *Docketing: Completing Case Management's Unfinished Revolution*, Londyn 2012, pkt 3, <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/JCO/Documents/Speeches/>

Zamysłem reformy Woolfa było m.in. całkowite przeformułowanie filozofii postępowania sądowego, do tej pory mającego charakter ściśle kontradiktoryjny⁸. Na gruncie nowych przepisów sędziowie uzyskali szeroki zakres władzy dyskrecyjnej, służącej m.in. aktywnemu zarządzaniu postępowaniem (*case management*), w sposób umożliwiający sprawne i rzetelne rozstrzygnięcie sporu⁹. Od tej pory odpowiedzialność za prowadzenie procesu w większym stopniu spoczywać miała na sędziach niż na samych stronach. W wyniku wprowadzenia obowiązku aktywnego zarządzania postępowaniem, tradycyjnie kontradiktoryjna rola stron miała być realizowana w środowisku ściśle kontrolowanym przez sąd. W świetle CPR, sprawne i szybkie prowadzenie sprawy pozostawione jest w rękach sędziego, którego rola wykracza poza funkcję arbitra między stronami¹⁰.

W celu realizacji powyższych założeń, reforma wprowadziła szereg instytucji zmierzających do zwiększenia sprawności postępowania i umożliwiających realizację aktywnego nadzoru sędziego nad procesem. Wśród najistotniejszych z nich wymienić należy¹¹:

1. wprowadzenie tzw. *pre-action protocols*, polegających na obowiązku wypełnienia specjalnych protokołów, zmierzających do uzyskania informacji umożliwiających przygotowanie procesu lub zawarcie ugody przed złożeniem pozwu;
2. wprowadzenie tzw. *directions*, tj. obowiązku stron do przestrzegania harmonogramu postępowania ustalonego przez sędziego w drodze instrukcji na początku postępowania;
3. wprowadzenie systemu sankcji wobec stron lub jej pełnomocników za naruszanie obowiązków wynikających z CPR lub nadużywanie uprawnień procesowych;
4. utrwalenie reguły, że sprawy cywilne powinny być rozpoznawane co do zasady w jednej instancji.

Kolejną radykalną zmianą w angielskiej kulturze prawnej wprowadzoną pod wpływem reformy Lorda Woolfa była zmiana podejścia sądu do rozprawy oraz apelacji. Wedle nowej filozofii postępowania cywilnego, wyrażonej w CPR, postępowanie sądowe postrzegane jest jako środek ostateczny, podczas gdy zasadę stanowi załatwianie spraw na drodze polubownej. Owo „programowo negatywne nastawienie wobec rozprawy”¹² znajduje swoje odzwierciedlenie we współczesnej praktyce postępowania cywilnego, w której zdecydowana większość

mor-speech-solicitors-cost-conference-lecture-feb2012.pdf; dostęp: 23 stycznia 2019 r.), co stanowiło główną motywację reformy Jacksona.

⁸ *Andrews on Civil Processes*, t. I, Intersentia, Cambridge 2013, s. 7–10.

⁹ Por. komentarz A. Zukermana w *Zukerman on Civil Procedure. Principles of Practice*, Sweet & Maxwell, Londyn 2013, s. 5, według którego sąd miał wystarczający zakres władzy dyskrecyjnej na gruncie poprzedniego systemu, lecz władza ta nie była wykorzystywana w sposób adekwatny do potrzeb efektywnego postępowania cywilnego.

¹⁰ Mimo że sędziowie posiadali władzę dyskrecyjną do kierowania przebiegiem postępowania również na gruncie poprzednio obowiązujących regulacji, władza ta nie była wykorzystywana przez sądy, stąd instytucja *case management* uważana jest za najistotniejszą zmianę wprowadzoną w wyniku reformy Lorda Woolfa (zob. *White Book*, G. Vos (red.), Sweet & Maxwell 2018, s. 16).

¹¹ Instytucje te zostaną szczegółowo opisane w rozdziale 3.

¹² *Andrews on Civil Processes...*, s. 38.

spraw nie trafia na wokandę sądu, apelacja zaś jest środkiem wyjątkowym, rzadko prowadzącym do rozpoznania sprawy na nowo¹³. Ma to szczególne znaczenie dla zasady koncentracji materiału procesowego: przedstawienie wszystkich istotnych kwestii na wczesnym etapie postępowania sprzyja bowiem nie tylko efektywnemu prowadzeniu postępowania do rozprawy, lecz również stwarza możliwość uniknięcia postępowania, otwierając stronom drogę do ugody.

Jak wcześniej wspomniano, nieco ponad 10 lat po wprowadzeniu CPR miejsce miała kolejna wielka reforma postępowania cywilnego, przeprowadzona na podstawie Raportu Sir Ruperta Jacksona opublikowanego w 2009 r.¹⁴ Jej tłem była konieczność wprowadzenia regulacji racjonalizujących nadmierne koszty postępowania. Jednym z wniosków Raportu była konieczność dalszej implementacji i wzmocnienia instytucji *case management* oraz wyeliminowania niedostatecznie aktywnej postawy sędziów w zakresie zarządzania postępowaniem i nadzoru nad procesem. Raport wzywał do jeszcze bardziej radykalnej zmiany etosu postępowania cywilnego, nawołując sędziów do zdecydowanego przejęcia kontroli nad jego przebiegiem. I tak podstawowe tezy Raportu zakładały zaangażowaną rolę sędziów w zarządzaniu postępowaniem zwłaszcza na jego wstępnym etapie, realizowaną m.in. przez:

1. formułowanie odpowiednich instrukcji (*directions*) przez sędziego posiadającego odpowiednie doświadczenie w prowadzeniu określonego typu spraw i zaznajomionego z przedmiotem konkretnego postępowania;
2. efektywne prowadzenie posiedzenia mającego na celu ustalenie harmonogramu postępowania (*case management conference*);
3. w miarę możliwości ustalenie instrukcji na piśmie;
4. rygorystyczne stosowanie sankcji dla stron za niewypełnienie instrukcji sądu;
5. ograniczenie tolerancji dla opóźnień wywołanych działaniem stron;
6. sprawne prowadzenie postępowania przez sędziego do rozprawy lub ugody.

Gros unormowań zaproponowanych w Raporcie weszło w życie 1 kwietnia 2013 r. Chociaż najsilniejsze piętno reforma Jacksona odcisnęła na regulacjach dotyczących racjonalizacji kosztów postępowania, uważa się ją za fundamentalną dla realizacji podstawowego celu postępowania cywilnego, jakim jest efektywne i adekwatne do istoty sprawy prowadzenie postępowania i rozstrzygnięcie sporu¹⁵.

¹³ Andrews on Civil Processes..., s. 40.

¹⁴ R. Jackson, *Review of Civil Litigation Costs: Final Report*, Londyn 2009, zob.: <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/JCO/Documents/Reports/jackson-final-report-140110.pdf> (dostęp: 23 stycznia 2019 r.).

¹⁵ *Civil Practice*, M. Kay, S. Sime i D. French (red.), Oxford University Press, Oxford 2018, s. 726–727.

2.2. Nadrzędny cel procesu cywilnego według Civil Procedure Rules (CPR) – overriding objective

Wykonując obowiązek aktywnego zarządzania procesem, sąd zmierza do wypełnienia nadrzędnego celu postępowania cywilnego, określonego w regule 1.1 CPR¹⁶. Zgodnie z tym przepisem sprawy powinny być rozstrzygane w sposób sprawiedliwy, z uwzględnieniem adekwatnych (proporcjonalnych) kosztów postępowania. W świetle reguły 1.1(2) cel ten jest realizowany przez rozstrzyganie spraw w sposób zapewniający, tak dalece jak to możliwe, równość między stronami, oszczędność kosztów, adekwatność przyjętych środków w stosunku do wartości przedmiotu sporu, wagi i skomplikowania sprawy oraz finansowych uwarunkowań każdej ze stron. Reguła 1.1(2) CPR przewiduje dalej, że realizacja celu postępowania cywilnego polega na rozstrzyganiu spraw w sposób sprawny, sprawiedliwy, zapewniający zgodność z regułami, dyrektywami oraz zarządzeniami, przy założeniu konieczności alokacji odpowiednich zasobów sądu do poszczególnych spraw.

Efektywne rozstrzygnięcie sporu bez zbędnej zwłoki znajduje się zatem w centrum angielskiego postępowania cywilnego. Co istotne, reguła 1.3 CPR przewiduje, że obowiązek dążenia do wypełnienia powyższych założeń spoczywa nie tylko na sędzie, lecz również na stronach, których zadaniem jest wspieranie sądu w realizacji owych nadrzędnych wartości¹⁷. W praktyce oznacza to, że strony zobowiązane są informować sąd o wszystkich okolicznościach mogących mieć wpływ na sformułowanie efektywnego harmonogramu postępowania, a także o wszelkich zmianach okoliczności, jeżeli takowe mają znaczenie dla ustalonego toku postępowania¹⁸.

Tak zwany *overriding objective* i związany z tym unormowaniem obowiązek stron w dążeniu do realizacji celu postępowania cywilnego nie jest jedynie wyrazem aksjologii ustawodawcy, lecz ma daleko idące konsekwencje praktyczne. Ustalenie zaniedbania strony w zakresie realizacji wynikających z reguły 1.1 CPR postulatów może bowiem skutkować sankcją w postaci obowiązku pokrycia kosztów związanych z daną częścią postępowania lub nawet pozostawieniem pozwu bez rozpoznania¹⁹. Nakaz wspierania sądu w realizacji nadrzędnych założeń postępowania cywilnego oznacza również określone obowiązki dla pełnomocników

¹⁶ Z uwagi na wagę tego uregulowania, treść reguły 1.1 CPR należy przytoczyć *in extenso*: „(1) These Rules are a new procedural code with the overriding objective of enabling the court to deal with cases justly and at proportionate cost. (2) Dealing with a case justly and at proportionate cost includes, so far as is practicable – (a) ensuring that the parties are on an equal footing; (b) saving expense; (c) dealing with the case in ways which are proportionate – (i) to the amount of money involved; (ii) to the importance of the case; (iii) to the complexity of the issues; and (iv) to the financial position of each party; (d) ensuring that it is dealt with expeditiously and fairly; (e) allotting to it an appropriate share of the court’s resources, while taking into account the need to allot resources to other cases; and (f) enforcing compliance with rules, practice directions and orders”.

¹⁷ Reguła 1.3 CPR stanowi: „The parties are required to help the court to further the overriding objective”.

¹⁸ *Civil Practice...*, s. 726. Jako przykłady autorzy wymieniają okoliczności istotne z punktu widzenia zarządzania postępowaniem przez sędziego, tj. posiedzenie mające na celu ustalenie harmonogramu postępowania, przebieg postępowania dowodowego, przygotowanie rozprawy bądź ustalenie daty rozprawy.

¹⁹ Sankcja ta może być zastosowana na mocy reguły 3.4(2)(c) CPR, zgodnie z którą sąd może pozostawić bez rozpoznania w całości lub w części pismo procesowe strony, jeżeli strona nie zastosowała się do reguły, dyrektywy lub zarządzenia sądu. Zob. także, w kontekście stosowania wspomnianej sankcji za naruszenie

udzielających pomocy prawnej stronom, zwłaszcza na początku postępowania lub przed wytoczeniem powództwa. W sytuacji, w której klient wymaga od pełnomocnika prowadzenia postępowania, które stałoby w sprzeczności z wartościami wskazanymi w regule 1.1 CPR, pełnomocnik powinien odmówić dalszej reprezentacji. Przykładem takiej sytuacji jest podejmowanie czynności wymagających nieadekwatnie wysokich nakładów przeciw stronie o ograniczonych zasobach majątkowych lub wytoczenie powództwa, które nie ma szansy powodzenia²⁰. Sankcją dla pełnomocnika strony jest w takich okolicznościach postępowanie dyscyplinarne²¹.

Nadrzędny cel postępowania cywilnego jest ponadto skodyfikowaną regułą interpretacyjną. Zgodnie z regułą 1.2 CPR, dokonując wykładni zasad postępowania cywilnego, sąd powinien kierować się obowiązkiem realizacji nadrzędnego celu postępowania. Podobna zasada obowiązuje sąd przy wykonywaniu władzy dyskrecyjnej, przewidzianej w CPR. Oznacza to, że jeżeli przy zastosowaniu ogólnych reguł wykładni językowej brak jednoznacznej odpowiedzi co do dyspozycji normy prawnej, sąd powinien wybrać taką interpretację, która w najwyższym stopniu realizuje nadrzędny cel postępowania cywilnego²².

2.3. Zarządzanie postępowaniem (case management) i aktywna rola sądu

Instytucją kluczową dla realizacji efektywnego prowadzenia postępowania jest instytucja *case management* i związana z nią aktywna rola sądu. W literaturze wskazuje się, że aktywne zarządzanie postępowaniem przez sąd spełnia trzy podstawowe funkcje, a mianowicie: stwarza pole do mediacji tam, gdzie właściwe jest polubowne zakończenie sporu, zapobiega przewlekłości postępowania oraz zapewnia adekwatną alokację zasobów sądu zgodnie z nadrzędnym celem postępowania cywilnego²³.

Normatywnym źródłem powinności sądu w tym zakresie jest reguła 1.4 CPR, która zobowiązuje sąd do realizacji naczelnego celu postępowania przez aktywne zarządzanie postępowaniem. Przepis ten zawiera również ogólne wytyczne, którymi powinien kierować się sąd

powinności wynikających z obowiązku realizacji naczelnego celu postępowania cywilnego – *Civil Practice...*, s. 726–727.

²⁰ *Richard Buxton v Mills-Owen* [2010] EWCA Civ 122.

²¹ Zob. rozdział 5 SRA Code of Conduct dot. powinności fachowych pełnomocników względem sądu.

²² *Totty v Snowden* [2001] EWCA Civ 1415. Wbrew intencji Lorda Woolfa (*Access to Justice: Final Report...*, rozdział 20, pkt 10–11) praktyka sądowa nie przyjęła wykładni celowościowej jako nadrzędnej reguły interpretacyjnej i stanęła na stanowisku, że brak jest miejsca na wykładnię celowościową, jeśli z wykładni językowej wynika jednoznaczna interpretacja reguł (*Harrison v University Hospitals Coventry and Warwickshire NHS Trust* [2017] EWCA Civ 792).

²³ *Andrews on Civil Processes...*, s. 40.

przy wykonywaniu tego obowiązku²⁴. Zgodnie z regułą 1.4(2) CPR wspomniane aktywne zarządzanie postępowaniem obejmuje m.in.:

1. zachęcanie stron do współpracy w toku postępowania;
2. zidentyfikowanie kwestii spornych na wczesnym etapie postępowania;
3. określenie, które kwestie wymagają wnikliwego rozpatrzenia, oraz rozstrzygnięcie pozostałych kwestii w trybie doraźnym;
4. określenie, w jakiej kolejności rozpatrywane będą kwestie sporne;
5. nakłanianie stron do polubownego rozstrzygnięcia sporu przy wykorzystaniu odpowiednich metod ADR (*Alternative Dispute Resolution*);
6. pomoc stronom w zawarciu ugody co do części lub całości kwestii spornych;
7. ustalanie harmonogramu postępowania i kontrolowanie przebiegu procesu;
8. uwzględnianie przewidywanych korzyści z podjęcia określonej czynności z perspektywy kosztu podjęcia takiej czynności;
9. rozpatrzenie możliwie największej liczby kwestii spornych jednocześnie;
10. rozstrzygnięcie odpowiednich kwestii bez konieczności udziału stron;
11. wykorzystanie nowych technologii;
12. wydawanie instrukcji celem zapewnienia szybkiego i sprawnego rozstrzygnięcia sporu.

Kolejnym unormowaniem ogólnym, kluczowym dla instytucji *case management*, jest reguła 3.1 CPR. O ile wspomniana wyżej reguła 1.4 CPR wskazuje środki, które składają się na aktywne zarządzanie postępowaniem, o tyle reguła 3.1 CPR stanowi normatywne źródło dyskrecjonalnej władzy sędziego w wykonywaniu tego obowiązku. Reguła 3.1 zawiera również szczegółową listę czynności, które sąd może podjąć w ramach sprawowania kontroli nad przebiegiem postępowania. Zgodnie z tym przepisem sąd może m.in.: przedłużyć termin zastrzeżony w CPR lub w zarządzeniu sądu, zawiesić postępowanie w całości lub w części, przyspieszyć lub odroczyć termin rozprawy bądź zarządzić stawienie stron lub ich pełnomocników. Sąd może również zarządzić przeprowadzenie poszczególnych czynności postępowania dowodowego (bądź całego posiedzenia) przez telefon lub za pomocą innych środków porozumiewania się na odległość²⁵. Oprócz władzy dyskrecjonalnej w podejmowaniu czynności o charakterze technicznym lub porządkowym związanych z przygotowaniem posiedzeń, sąd ma również daleko idącą kontrolę nad zakresem kwestii wymagających rozpoznania. Może on zatem ustalić kolejność rozpoznawania punktów spornych, zarządzić przeprowadzenie rozprawy co do kwestii wstępnych mających wpływ na rozstrzygnięcie

²⁴ A. Zuckerman określa regułę 1.4(2) CPR „listą dobrych praktyk” w zakresie zarządzania postępowaniem (*Zuckerman on Civil Procedure...*, s. 31).

²⁵ Dyrektywa 23 par. 6.2 CPR stanowi, że w posiedzenia w przedmiocie środków tymczasowych (*interim relief*), w przedmiocie ustalenia harmonogramu postępowania (*case management conference*) oraz służących przygotowaniu rozprawy (*pre-trial review*) powinny co do zasady odbywać się za pomocą środków porozumiewania się na odległość. W tych sprawach zarządzenie sądu co do sposobu odbycia posiedzenia może być wydane bez zgody stron.

pozostałych zagadnień, zarządzić połączenie spraw bądź roszczeń do wspólnego rozpoznania lub wyłączyć daną kwestię z zakresu rozpoznania sprawy.

Katalog czynności sędziego zawarty w regule 3.1 CPR nie ma charakteru wyczerpującego. Reguła 3.1(2)(m) stanowi bowiem, że sąd może wydać zarządzenie lub podjąć każdą inną czynność w celu kontroli przebiegu postępowania i realizacji naczelnego celu postępowania cywilnego. Reguła 3.1(2)(m) przewiduje dalej, że sędzia może realizować obowiązek nakłaniania stron do ugody przez wyznaczenie posiedzenia mającego na celu mediację w postaci wczesnej ewaluacji sporu (*Early Neutral Evaluation*)²⁶. Co istotne, wyznaczenie posiedzenia tego rodzaju nie jest uzależnione od zgody stron; strony mają jednak wpływ na przyjęcie lub odrzucenie ewaluacji, a jej treść nie jest dla nich wiążąca, dopóki nie wniosą one wspólnie o nadanie jej formy wyroku²⁷.

Na gruncie CPR sąd ma szereg środków dyscyplinujących strony w razie niezastosowania się do zarządzeń wydanych w ramach kontroli sądu nad przebiegiem postępowania. Zarządzenia sądu wydane na podstawie reguły 3.1 CPR mogą zawierać określone przez sąd warunki, tj. obowiązek zapłaty określonej sumy do depozytu sądowego (reguła 3.1(3)(a) CPR), jeżeli sąd uzna to za konieczne dla zabezpieczenia wykonania zarządzenia, mając na uwadze obowiązki sądu i stron co do realizacji naczelnego celu postępowania. Funkcją omawianej instytucji jest zabezpieczenie roszczeń stron ustalonych w toku postępowania²⁸. Z uwagi na dolegliwość wymagania w postaci zapłaty sumy pieniężnej judykatura przyjęła szereg wytycznych, którymi powinien kierować się sąd przy nałożeniu tego obowiązku. Wytyczne te podsumowane zostały w rozstrzygnięciu angielskiego Sądu Najwyższego w sprawie *Gold-trail Travel Ltd v Aydin*²⁹, na gruncie którego wskazano m.in., że obowiązek uiszczenia sumy pieniężnej nie może być nałożony na stronę, która nie dysponuje odpowiednimi środkami na jego spełnienie. W rozstrzygnięciu wskazano również, że wymaganie tej treści nie może być nałożone na stronę, jeżeli miałyby to skutek w postaci nadmiernego utrudnienia dochodzenia jej roszczeń³⁰.

Zgodnie z regułą 3.1(3)(b) CPR sąd może wyznaczyć konsekwencje niewykonania zarządzenia przez stronę według swojego uznania. Konsekwencje te mogą być bardzo dotkliwe

²⁶ Dalej także „ENE”. W sprawie *Frey v Labrousche* [2012] EWCA Civ 881 Lord Neuberger wskazał, że nie ma przeszkód, aby sędziowie w ramach sprawowanej kontroli nad przebiegiem postępowania zapoznawali strony z wstępnym poglądem sądu na kwestie sporne (par. 14).

²⁷ *Seals v Williams* [2015] EWHC 1829 (Ch). ENE jest instytucją często stosowaną w rozstrzyganiu roszczeń pieniężnych w sprawach z zakresu prawa rodzinnego.

²⁸ Np. roszczeń dochodzonych pozwem bądź pozwem wzajemnym lub roszczeń wynikłych w toku postępowania, tj. roszczenie o zwrot kosztów postępowania wywołanych niesumieinnym postępowaniem strony. Zgodnie z rozstrzygnięciem w sprawie *Re Ford* [1900] 2 QB 211 suma złożona do depozytu sądowego stanowi zabezpieczenie wierzytelności ustalonej w toku postępowania, z której strona może zaspokoić się z pierwszeństwem przed wierzytelnościami niezabezpieczonymi.

²⁹ [2017] UKSC 77.

³⁰ Szerzej na ten temat *White Book...*, s. 65–67.

i zważyć na zakresie roszczenia bądź nawet samej możliwości jego dochodzenia³¹. Co więcej, sąd ma władzę dyskrejonalną w zakresie wyznaczenia okresu, za który należne są odsetki, jak również wysokości odsetek, w zależności od sposobu, w jaki strona uczestniczyła w postępowaniu³².

Najbardziej surową z sankcji za niewykonanie zarządzenia sądu jest pozostawienie pisma procesowego bez rozpoznania na podstawie Reguły 3.4(2)(c) CPR (tzw. *striking out*). Zgodnie z tym unormowaniem, sąd może pozostawić bez rozpoznania w całości lub w części pismo procesowe strony, która nie zastosuje się do zarządzenia sądu, reguły lub dyrektywy. Należy zauważyć, że mimo zmiany podejścia sądu do sankcji pod wpływem reformy Jacksona i związanej z tym restrykcyjnej postawy sądów względem wyznaczonych przez sąd terminów³³, w praktyce sankcja ta stosowana jest z dużą ostrożnością³⁴. Uchybienia terminom wskazanym przez sąd mogą skutkować pozostawieniem pisma procesowego bez rozpoznania w przypadku uchybień dotyczących najistotniejszych etapów postępowania, tj.: złożenie wniosków o wydanie instrukcji przez sąd w przedmiocie przebiegu postępowania (*directions questionnaire*), uczestnictwo w posiedzeniu mającym na celu sformułowanie zarządzeń dotyczących przebiegu postępowania (*case management conference*), lub też przygotowanie rozprawy (*pre-trial review*), złożenie kwestionariuszy przygotowawczych przed rozprawą (*pre-trial checklists*) bądź uczestnictwo w samej rozprawie³⁵. Instytucje te zostaną opisane szczegółowo poniżej.

Zgodnie z regułą 3.9 CPR sąd ma władzę dyskrejonalną w anulowaniu sankcji związanych z niewypełnieniem zarządzenia sądu, reguły lub dyrektywy. Wytoczne dotyczące zwolnienia z sankcji zostały sformułowane w rozstrzygnięciu w sprawie *Denton v. TH White Ltd*³⁶, w którym przyjęto, że wniosek strony o zwolnienie z sankcji powinien być rozpatrywany w trzech etapach. Pierwszy etap ma na celu zidentyfikowanie i określenie wagi uchybienia.

³¹ W rozstrzygnięciu w sprawie *Days Healthcare UK Ltd v Pihsiang Mahinery Manufacturing Co Ltd* [2006] EWHC 1444 konsekwencją niespełnienia zarządzenia nakazującego jednej ze stron zapłatę sumy pieniężnej na poczet kosztów postępowania była niemożność podejmowania dalszych czynności procesowych przez stronę do momentu spełnienia zarządzenia.

³² S. 35A, Senior Courts Act 1981. W literaturze podkreśla się, że władza dyskrejonalna sądu w zakresie ustalenia należnych odsetek nabrała jeszcze większego znaczenia od momentu wejścia w życie CPR i związanego z tym szerokiego instrumentarium sankcji za niespełnienie zarządzeń sądu dotyczących toku postępowania (*White Book...*, s. 67).

³³ Zob. zwłaszcza rozstrzygnięcie w sprawie *Mitchell v News Group Newspapers Ltd* [2013] EWCA Civ 1537, w której sąd przyjął wyjątkowo rygorystyczną wykładnię sankcji za niezłożenie przez stronę prognozy kosztów postępowania (*cost budget*) w wyznaczonym terminie.

³⁴ Zwłaszcza w świetle rozstrzygnięcia w sprawie *Denton v. TH White Ltd*. [2014] EWCA Civ 906, korygującego zbyt restrykcyjne podejście sądu w sprawie *Mitchell*. Zob. także uwagi na temat uchybień procesowych – *Civil Practice...*, s. 60.

³⁵ *Civil Practice...*, s. 820. Zob. także reguły 26.3(1), 28.4 oraz 29.5 CPR. Sankcja w postaci pozostawienia powództwa bez rozpoznania z uwagi na niedotrzymanie 31-dniowego terminu na złożenie wniosków o wydanie instrukcji w przedmiocie przebiegu postępowania (*directions questionnaire*) została zasądzona w rozstrzygnięciu w sprawie *Solland International Ltd and others v Clifford Harris & Co (a firm)* [2015] EWHC 2018.

³⁶ [2014] EWCA Civ 906. Rozstrzygnięcie zawiera klaryfikację reguł sformułowanych we wspomnianej wyżej sprawie *Mitchell v News Group Newspapers Ltd* [2013] EWCA Civ 1537, ocenianej jako przykład nadmiernie restrykcyjnego podejścia do uchybień procesowych stron (zob. *White Book...*, s. 111–114).

Jeżeli uchybienie nie jest znaczące, sąd może poprzestać na tym etapie i przyznać zwolnienie z sankcji zgodnie z regułą 3.9 CPR. Drugi etap obejmuje analizę przyczyn, ze względu na które strona dopuściła się uchybienia. Ostatni etap oceny nakazuje uwzględnienie wszystkich okoliczności sprawy, tak aby decyzja sądu była sprawiedliwa i proporcjonalna do stopnia nieprawidłowości. W rozstrzygnięciu w sprawie *Denton* sąd wskazał również okoliczności, w których uzasadnione jest nałożenie sankcji na stronę, która bezpodstawnie sprzeciwia się wnioskowi o zwolnienie z sankcji złożonemu przez stronę przeciwną. Rozstrzygnięcie spotkało się z pozytywnym odbiorem w doktrynie i judykaturze, w związku z przyjętym w nim zrationalizowanym podejściem do sankcji związanych z procesowymi uchybieniami stron³⁷.

Oprócz wymienionych wyżej ogólnych prerogatyw sądu w zakresie stosowania sankcji za niewykonanie zarządzeń wydanych w toku *case management*, CPR zawiera szereg unormowań szczegółowych dyscyplinujących strony i zapewniających sprawny przebieg postępowania³⁸. Choć jest to istotny element zapewniający faktyczną realizację postulatu efektywnego i sprawnego postępowania cywilnego, przeanalizowanie licznych unormowań CPR zawierających element sankcji za uchybienia procesowe przekraczałoby ramy niniejszego opracowania.

Należy wreszcie zauważyć, że kodeks etyki fachowych pełnomocników zawiera szeroki zakres ich zobowiązań względem sądu. Istotnym elementem owego zespołu powinności jest obowiązek zapewnienia zgodności z wymaganiami wynikającymi z zarządzeń sądu³⁹. Mimo że regulacje te nie mają rangi normatywnej, jest to niewątpliwie element wpływający na kulturę prawną zorientowaną na rygorystyczne podejście do instrukcji sądu, w tym również do ustalonego przez sąd harmonogramu postępowania oraz instrukcji dotyczących przebiegu procesu. Na pełnomocników stron rozciąga się ponadto obowiązek współpracy z sądem w realizacji nadrzędnego celu postępowania cywilnego zgodnie z regułą 1.3 CPR⁴⁰.

3. Szczególne uregulowania sprzyjające koncentracji materiału procesowego

3.1. Tryby postępowań oraz zasady alokacji spraw do właściwego trybu

Jedną z najistotniejszych dyskrecjonalnych decyzji sądu w procesie aktywnego zarządzania postępowaniem jest alokacja sprawy do właściwego trybu postępowania. Angielska ustawa procesowa przewiduje trzy główne tryby, w których sąd rozpoznaje sprawy cywilne: (i)

³⁷ *White Book...*, s. 111. Zob. także *Phipson on Evidence*, H. Malek (red.), Sweet&Maxwell, London 2018, s. 306–307.

³⁸ Zob. tabelę przedstawiającą możliwe sankcje odpowiednio do określonego etapu postępowania zawartą w *Civil Practice...*, s. 826.

³⁹ O. 5.1–5.8, SRA Code of Conduct.

⁴⁰ Zob. także *Zuckerman on Civil Procedure...*, s. 39.

główny tryb postępowania (*multi-track*); (ii) postępowanie przyspieszone (*fast track*); oraz (iii) postępowanie w sprawie drobnych roszczeń (*small claims*)⁴¹.

Główny tryb postępowania (*multi-track*) jest właściwy dla spraw o wartości przedmiotu sporu powyżej 25 000 GBP. Sprawy o niższej wartości przedmiotu sporu mogą być rozpoznane w trybie *multi-track*, jeżeli przewidywana długość rozprawy to więcej niż jeden dzień, bądź gdy strony zamierzają wnioskować o dopuszczenie dowodu z opinii biegłego z zakresu więcej niż dwu dziedzin, lub gdy w sprawie strony zamierzają powołać więcej niż jednego biegłego. Sprawy przekazane do tego trybu są z reguły bardziej skomplikowane niż w przypadku dwu pozostałych trybów. Procedury znajdujące zastosowanie do spraw prowadzonych w trybie ogólnym są zatem bardziej rozbudowane i elastyczne. Podstawową regulacją dotyczącą trybu *multi-track* jest reguła 29 oraz dyrektywa 29 CPR. Sędem właściwym do rozpoznawania spraw w tym trybie jest County Court oraz High Court.

Drugi z podstawowych trybów to postępowanie przyspieszone (*fast track*). Do tego trybu kierowane są sprawy o wartości przedmiotu sporu pomiędzy 10 000 GBP i 25 000 GBP, dla których szacowana długość rozprawy głównej to nie więcej niż jeden dzień⁴² oraz gdy strony zamierzają wnioskować o dopuszczenie dowodu z opinii biegłego z zakresu jednej dziedziny, lub gdy w sprawie strony zamierzają powołać nie więcej niż jednego biegłego⁴³. Przyspieszony tryb postępowania jest właściwy dla roszczeń o ograniczonej wartości i nakierowany jest na szybkie rozstrzygnięcie sprawy (od alokacji do tego trybu do rozprawy głównej powinno upłynąć nie więcej niż 30 dni). Podstawową regulacją dotyczącą tego trybu postępowania jest reguła 28 i odpowiadająca jej dyrektywa 28 CPR. Przykładowy harmonogram postępowania prowadzonego zgodnie z przepisami dotyczącymi omawianego trybu zawarty jest natomiast w załączniku do dyrektywy 28. Sędem właściwym dla prowadzenia spraw skierowanych do trybu *fast track* jest County Court.

Ostatni z podstawowych trybów postępowania – postępowanie w sprawie drobnych roszczeń (*small claims*) – właściwy jest w sprawach o wartości przedmiotu sporu nieprzekraczającej 10 000 GBP⁴⁴. Jest to uproszczony tryb postępowania uregulowany w regule 27 oraz dyrektywie 27. Sprawy prowadzone w tym trybie należą do właściwości County Court.

Decyzja sądu wskazująca, do którego z powyższych trybów sprawa zostanie skierowana, ma istotne znaczenie praktyczne m.in. dla zakresu zwrotu kosztów postępowania (w trybie przyspieszonym i w sprawach drobnych roszczeń zwrot kosztów jest ograniczony). *Civil Procedure Rules* przewiduje również pewne odrębności w unormowaniach dotyczących zarządzania

⁴¹ Reguła 26.2 CPR.

⁴² Zgodnie z dyrektywą 26 par. 9.1(3)(c) CPR okoliczność, że rozprawa może trwać dłużej niż jeden dzień, nie jest kryterium automatycznie wykluczającym rozpoznanie sprawy w trybie *fast track*, w praktyce jednak sprawy tego rodzaju rozpoznawane są w trybie *multi-track* bez względu na wartość przedmiotu sporu.

⁴³ Jeżeli w sprawie zachodzi konieczność powołania więcej niż jednego biegłego lub biegłego z więcej niż jednej dziedziny, sprawa należy do trybu *multi track* bez względu na wartość przedmiotu sporu.

⁴⁴ Osobne regulacje dotyczą zastosowania omawianego trybu do spraw dotyczących szkody na osobie o wartości przedmiotu sporu poniżej 10 000 GBP oraz sporów ze stosunku najmu.

postępowaniem w poszczególnych trybach, o czym będzie mowa poniżej. W tym miejscu wskazać należy, że zgodnie z regułą 26.8(1) CPR, dokonując alokacji sprawy do właściwego trybu postępowania, sąd bierze pod uwagę:

1. wartość przedmiotu sporu⁴⁵;
2. rodzaj roszczenia;
3. stopień skomplikowania sprawy;
4. liczbę stron;
5. to czy wytoczone zostało powództwo wzajemne, a jeśli tak – to jaka jest jego wartość;
6. zakres dowodów osobowych w sprawie;
7. istotność (wagę) sprawy dla osób, które nie są stronami postępowania;
8. wnioski stron;
9. okoliczności dotyczące stron.

Katalog okoliczności mających znaczenie dla alokacji sprawy do właściwego trybu nie ma charakteru zamkniętego i sąd może wziąć pod uwagę inne, niewymienione w regule 26.8(1) CPR okoliczności⁴⁶. Należą do nich w szczególności: przewidywana długość rozprawy, przewidywany zakres obowiązku wyjawienia dokumentów będących w posiadaniu stron (*disclosure*), prognozowane koszty postępowania, stwierdzenie, czy w sprawie miała miejsce próba ugodowa, oraz treść korespondencji stron przed wszczęciem postępowania⁴⁷. Kierując sprawę do odpowiedniego trybu postępowania, sąd kieruje się nadrzędnym celem postępowania, w szczególności obowiązkiem rozpoznawania spraw w sposób adekwatny do istoty sprawy, mając na uwadze racjonalne gospodarowanie zasobami sądu. Na mocy reguły 27.15 CPR sąd może w toku postępowania skierować sprawę do innego trybu niż pierwotnie przewidziany. Skierowanie sprawy do innego trybu w toku postępowania możliwe jest również na wniosek strony (dyrektywa 26 para 1.1.1). Wniosek nie będzie jednak uwzględniony, jeżeli strona wystąpi o zmianę trybu w zaawansowanym stadium postępowania⁴⁸. W takich okolicznościach rozpoznanie sprawy w niewłaściwym trybie nie ma charakteru uchybienia procesowego.

Model, w którym sąd dokonuje alokacji sprawy do właściwego trybu postępowania na wczesnym etapie w oparciu o okoliczności wymienione w regule 26.8(1) CPR, ma szczególne znaczenie dla koncentracji materiału procesowego. Oznacza to bowiem, że sąd obowiązany jest

⁴⁵ Wytyczne w zakresie ustalania wartości przedmiotu sporu wskazane są w dyrektywie 26 par. 7.3–7.4 CPR.

⁴⁶ Dalsze wskazania co do okoliczności, którymi powinien kierować się sąd przy wyborze trybu postępowania zawarte są w dyrektywie 26 CPR.

⁴⁷ *White Book...*, s. 869.

⁴⁸ W sprawie *Conlon v Royal Sun Alliance Insurance Plc* [2015] EWCA Civ 92 sąd uznał za spóźniony zarzut, że sprawa powinna być rozpoznawana w trybie *multi-track* zamiast w trybie *small claims*, podniesiony w toku postępowania apelacyjnego. Zob. także rozstrzygnięcie w sprawie *Peakman v Linbrooke Services Limited* [2008] EWCA Civ 1239, zgodnie z którym powód może zostać obciążony obowiązkiem zwrotu kosztów postępowania, jeżeli sprawa została rozpoznana w trybie *multi-track* na skutek przedstawienia przez niego roszczeń o wygórowanej wysokości, bez pokrycia w materiale dowodowym.

pozyskać, a strony obowiązane są udzielić sądowi, wymaganych w tym przepisie informacji dotyczących aspektów kluczowych dla dalszego przebiegu postępowania, a w szczególności postępowania dowodowego. Sąd obowiązany jest również dokonać wstępnej oceny kwestii spornych na wczesnym etapie postępowania w stopniu umożliwiającym oszacowanie prognozowanej długości postępowania, a także jego całkowitych kosztów.

Dla umożliwienia sądowi wczesnej oceny sprawy w celu skierowania jej do odpowiedniego trybu, CPR przewiduje szereg instytucji zorientowanych na pozyskanie od stron informacji wymienionych w regule 26.8(1) CPR. Należą do nich m.in. opisane szczegółowo poniżej: obowiązek wypełnienia *pre-action protocols*; obowiązek złożenia wniosków o wydanie instrukcji przez sąd w przedmiocie przebiegu postępowania (*directions questionnaire*); obowiązek współpracy z sądem w przebiegu posiedzenia mającego na celu ustalenie harmonogramu postępowania (*case management conference*) oraz współpraca z sądem w przygotowaniu rozprawy, zgodnie z wydanymi w tym przedmiocie instrukcjami (*pre-trial directions*). Przed dokonaniem alokacji sąd może również zażądać udzielenia dalszych informacji przez stronę lub odbyć posiedzenie w przedmiocie skierowania sprawy do właściwego trybu postępowania.

W praktyce, sąd dokonuje wstępnej alokacji do określonego trybu postępowania na podstawie okoliczności wskazanych w pozwie i odpowiedzi na pozew (jeżeli takowa była złożona), informując strony o obranym trybie w drodze specjalnego zawiadomienia (*notice of proposed allocation*) doręczanego obu stronom (reguła 26.9 CPR). Zawiera ono zazwyczaj wskazanie czynności, które strony powinny wykonać w określonym terminie. Wśród tych czynności najistotniejsze znaczenie ma wypełnienie wniosku o wydanie instrukcji w przedmiocie przebiegu postępowania (*directions questionnaire*). Zawiadomienie może zawierać również nakaz złożenia określonych przez sąd dokumentów lub podjęcie innych czynności, które sąd uzna za konieczne na tym etapie postępowania.

Angielska judykatura podchodzi rygorystycznie do przestrzegania terminów do wykonania czynności wskazanych w zawiadomieniu o alokacji do odpowiedniego trybu postępowania. Strony nie mogą na podstawie wspólnego wniosku żądać przedłużenia terminu wyznaczonego w zawiadomieniu, niewykonanie zaś czynności wskazanych przez sąd może skutkować sankcją tak dotkliwą, jak pozostawienie pozwu bez rozpoznania, lub wydanie wyroku w trybie doraźnym. Sąd może również wydać instrukcje z własnej inicjatywy, wyznaczyć termin postępowania w przedmiocie ustalenia harmonogramu postępowania, a stronę, która nie wypełniła czynności wskazanych w zawiadomieniu sądu, obciążyć kosztami postępowania (reguła 26.2(1) CPR).

Sąd ma władzę dyskrecyjną, by skierować sprawę do innego trybu niż wskazany w zawiadomieniu, jeżeli jest to uzasadnione okolicznościami sprawy (reguła 26.10 CPR). Sam wzrost wartości roszczenia nie jest jednak okolicznością wystarczającą do skierowania sprawy do trybu ogólnego *multi-track*. Zmiana trybu w toku postępowania może być natomiast wynikiem ustalenia istotnych okoliczności faktycznych, jeżeli jest to adekwatne do istoty

sprawy. Ilustracją takich okoliczności jest rozstrzygnięcie w sprawie *Kearsley v Klarefield*⁴⁹, w której przedmiotem postępowania było roszczenie z tytułu szkody na osobie, skierowane, z uwagi na ograniczoną wartość przedmiotu sporu, do trybu przyspieszonego (*fast track*). Pozwany w toku obrony podnosił, że obrażenia strony powodowej ustalone zostały na podstawie sfabrykowanych dowodów. Sąd ustalił, że bez względu na niską wartość przedmiotu sporu, sprawa musi być skierowana do trybu ogólnego (*multi-track*), z uwagi na konieczność powołania dowodów z opinii biegłego⁵⁰.

Zmiana trybu nie zdarza się jednak często w praktyce, zwłaszcza jeżeli uzasadnieniem dla zmiany są okoliczności znane stronie od początku postępowania (*Williams v Santander UK Plc*⁵¹). Co do zasady, zmiana trybu nie może nastąpić w postępowaniu w drugiej instancji (*Conlon v Royal Sun Alliance Insurance Plc*⁵²). Tak, jak przy każdej dyskrejonalnej decyzji, sąd obowiązany jest w tym wypadku kierować się nadrzędnym celem postępowania cywilnego, który wymaga wyważenia racji pomiędzy dążeniem do wydania sprawiedliwego rozstrzygnięcia a sprawnym prowadzeniem postępowania z uwzględnieniem adekwatnych zasobów sądu (reguła 1.1 CPR).

3.2. Etap pierwszy: przed rozpoczęciem postępowania (pre-action protocols)

Dążenie ustawodawcy do zapewnienia koncentracji materiału procesowego realizowane jest już przed wszczęciem postępowania. Ustawa procesowa ustanawia bowiem szereg specjalnych protokołów, które strony muszą wyczerpać przed wytoczeniem powództwa. Protokoły te stanowią sformalizowaną procedurę wymiany informacji przez strony przed wytoczeniem powództwa. Zgodnie z zawartą w CPR dyrektywą dotyczącą tej fazy postępowania⁵³ celem protokołów jest sformułowanie i zawężenie kwestii spornych na wczesnym etapie sporu, ułatwienie stronom zawarcie ugody, a w przypadku gdy do niej nie dojdzie, umożliwienie sądowi efektywnego prowadzenia postępowania oraz ograniczenie kosztów postępowania przez wczesne zdefiniowanie kwestii spornych i zakresu postępowania dowodowego⁵⁴. Protokoły zajmują istotne miejsce w systemie angielskiej procedury cywilnej i stanowią kluczowy element w realizacji postulatu efektywnego i sprawnego prowadzenia postępowania przez sąd, jako że mobilizują one strony do zdefiniowania i zawężenia kwestii spornych już przed wszczęciem postępowania.

⁴⁹ [2005] EWCA Civ 1510.

⁵⁰ Zob. także *Casey v Cartwright* [2006] EWCA Civ 1280.

⁵¹ [2015] EW Misc B37.

⁵² [2015] EWCA Civ 92.

⁵³ *Pre-action Practice Direction* (dalej także „dyrektywa w przedmiocie postępowania przed wniesieniem pozwu”).

⁵⁴ Par. 3.

Treść protokołów zawiera szczegółowe wskazania co do tego, co strony powinny wziąć pod uwagę w korespondencji poprzedzającej wytoczenie powództwa. Spoczywający na obu stronach zakres powinności związanych z wypełnieniem właściwego protokołu jest szeroki. Z uwagi na zróżnicowany charakter okoliczności stanowiących podstawę spraw cywilnych, CPR zawiera odmienne protokoły dla różnych rodzajów roszczeń, a także protokół ogólny, który znajduje zastosowanie do roszczeń, dla których nie jest przewidziany protokół szczególny⁵⁵.

Ramy niniejszego opracowania nie pozwalają na szczegółową analizę treści protokołów. W zarysie, obowiązki stron obejmują następujące kroki. Przed wszczęciem postępowania strona występująca z roszczeniem obowiązana jest zwrócić się do strony przeciwnej z pismem wskazującym zwięźle podstawy roszczenia. Pismo powinno również zawierać podsumowanie podstawy faktycznej roszczenia, sformułowane żądanie, a jeśli strona dochodzi sumy pieniężnej, również sposób, w jaki określona została wysokość roszczenia.

Strona przeciwna obowiązana jest odpowiedzieć na pismo w rozsądnym terminie. Termin ten, w zależności od stopnia skomplikowania sprawy, może wynosić od 14 dni do 3 miesięcy w najbardziej złożonych sprawach. W odpowiedzi strona obowiązana jest wskazać, czy uznaje roszczenie. Jeśli nie – powinna wówczas uzasadnić swoje stanowisko wraz ze wskazaniem, które fakty i elementy roszczenia są sporne. Jeżeli strona zamierza wystąpić z powództwem wzajemnym, w odpowiedzi na pismo powinna ona również wskazać podstawy i okoliczności faktyczne roszczenia.

Obydwie strony obowiązane są już na tym etapie wyjawiać kluczowe dokumenty, na podstawie których opierają swoje twierdzenia. Strony powinny również wskazać, czy zamierzają powołać dowód z opinii biegłego. Na obydwu stronach spoczywa także obowiązek rozważenia możliwości polubownego zakończenia sporu przy pomocy negocjacji lub innej formy ADR, zgodnie z założeniem ustawodawcy, że wszczęcie postępowania cywilnego powinno być środkiem ostatecznym⁵⁶. Jeżeli strony nie dojdą do porozumienia, powinny one dążyć przynajmniej do zawężenia kwestii spornych przed wszczęciem postępowania⁵⁷.

Protokoły nie mają charakteru obligatoryjnego i strona może odstąpić od ich wypełnienia, jeżeli uzna, że jest to uzasadnione okolicznościami sprawy⁵⁸. Z uwagi na możliwe sankcje, stosowanie protokołów jest normą w praktyce. Sąd może wziąć pod uwagę okoliczność niewypełnienia protokołu przy wydawaniu zarządzeń związanych z kontrolą przebiegu postępowania (np. przez odmowę przedłużenia określonego terminu lub niewydanie pozwolenia na

⁵⁵ Protokoły szczególne przewidziane są m.in. dla: sporów budowlanych, roszczeń z tytułu ochrony dóbr osobistych, szkody na osobie, spraw z zakresu odpowiedzialności lekarza, spraw ze stosunku najmu, hipoteki lub utrzymania budynku bądź spraw z zakresu odpowiedzialności pracodawcy.

⁵⁶ Dyrektywa w przedmiocie postępowania przed wniesieniem pozwu, par. 8.

⁵⁷ Dyrektywa w przedmiocie postępowania przed wniesieniem pozwu, par. 12.

⁵⁸ Typowym przykładem jest konieczność wszczęcia postępowania sądowego z uwagi na upływający termin przedawnienia. Zob. także *Civil Practice...*, s. 136.

zmianę powództwa)⁵⁹. W przypadku nieuzasadnionego odstąpienia od spełnienia protokołu, sąd może nałożyć na stronę sankcje za niewypełnienie protokołu bądź zawiesić postępowanie do czasu wypełnienia protokołu⁶⁰. W świetle dyrektywy w przedmiocie postępowania przed wniesieniem pozwu, sankcje te mogą być bardzo dotkliwe i obejmują⁶¹:

1. nałożenie na stronę obowiązku pokrycia kosztów postępowania w całości lub w części⁶²;
2. nałożenie na stronę obowiązku pokrycia kosztów postępowania w pełnej wysokości (*indemnity costs*)⁶³;
3. jeżeli stroną, która dopuściła się uchybienia, jest powód dochodzący sumy pieniężnej – skrócenie okresu, za który naliczane są odsetki lub zmniejszenie ich wysokości;
4. jeżeli stroną dopuszczającą się uchybienia jest pozwany sprzeciwiający się powództwu, w którym dochodzona jest suma pieniężna – zwiększenie wysokości odsetek (nie więcej jednak niż o 10%).

Zawarta w dyrektywie lista sankcji nie jest wyczerpująca. Obok wspomnianych środków sąd może również zastosować obostrzenia w postaci niedopuszczenia dowodu z opinii biegłego, powołanego z naruszeniem protokołu lub zapłatę określonej sumy na rachunek sądu na podstawie opisanej wyżej reguły 3.1 CPR. Restrykcje te stosowane są jednak jedynie w przypadku rażącej niezgodności z protokołem, tj. jak powtarzające się uchybienia lub naruszenie protokołu w złej wierze⁶⁴.

Przy nakładaniu sankcji sąd obowiązany jest kierować się celem normy, stąd drobne uchybienia nie są penalizowane. Sąd obowiązany jest również zapobiegać traktowaniu przez stronę drobnych niezgodności z protokołem jako środka szykany strony przeciwnej lub w celu przewleknięcia postępowania⁶⁵. Przykłady istotnych niezgodności z protokołem wskazane są w paragrafie 14 dyrektywy w przedmiocie postępowania przed wniesieniem pozwu i obejmują okoliczności takie jak: niedostarczenie istotnych informacji dotyczących roszczenia

⁵⁹ Zob. uwagi dot. reguły 3.1(4)–(6A) CPR powyżej.

⁶⁰ Dyrektywa w przedmiocie postępowania przed wniesieniem pozwu, par. 15.

⁶¹ Dyrektywa w przedmiocie postępowania przed wniesieniem pozwu, par. 16. Zob. także *Zuckerman on Civil Procedure...*, s. 43–44 i *Civil Practice...*, s. 137 w zakresie praktyki orzeczniczej stosowania sankcji za niewypełnienie protokołów.

⁶² W rozstrzygnięciu w sprawie *Straker v Tudor Rose* [2007] EWCA Civ 368 sąd zredukował koszty przyznane zwycięskiej stronie powodowej o 10–15% z uwagi na uchybienie polegające na niewzięciu pod uwagę możliwości polubownego załatwienia sporu, wbrew znajdującemu zastosowanie protokołowi.

⁶³ Tzw. *indemnity costs*, czyli koszty zasądzone na zasadzie indemnizacji, stanowią jedną z najbardziej dotkliwych sankcji na gruncie CPR, oznaczającą obowiązek pokrycia wszystkich kosztów postępowania racjonalnie poniesionych przez stronę przeciwną (tytułem kontrastu, koszty zasądzone na zasadach ogólnych obejmują wyłącznie koszty w wysokości poniesionej proporcjonalnie i racjonalnie w okolicznościach sprawy). Sankcja w postaci *indemnity costs* z uwagi na naruszenie protokołu przed wszczęciem postępowania zasądzona została w sprawie *Paul Thomas Construction v Hyland* [2001] CILL 1748, w której powód wytoczył powództwo, ignorując wielokrotne wezwania drugiej strony o przybliżenie okoliczności roszczenia oraz propozycje polubownego załatwienia sporu w drodze ADR.

⁶⁴ *Mealey Horgan plc v Horgan* [1999] 5 WLUK 345.

⁶⁵ Dyrektywa w przedmiocie postępowania przed wniesieniem pozwu, par. 4.3. Zob. także *Zuckerman on Civil Procedure...*, s. 43.

lub kierunku obrony, uchybienie terminowi przewidzianemu w określonym protokole lub nieuzasadniona odmowa podjęcia próby polubownego załatwienia sporu w drodze ADR⁶⁶.

Strony obowiązane są przestrzegać protokołów w dobrej wierze i w duchu współpracy. W rozstrzygnięciu w sprawie *Excalibur Ventures LLC v Texas Keystone Inc.*⁶⁷ sąd nałożył na stronę obowiązek zapłaty kosztów postępowania w pełnej wysokości (*indemnity costs*) z uwagi na fakt, że przedsądowa korespondencja strony obejmowała bezpodstawnie liczne i powtarzające się pisma sformułowane w agresywnym tonie. Podobnie w rozstrzygnięciu w sprawie *King v Telegraph Group Ltd*⁶⁸ sąd uznał, że jedną z okoliczności mających wpływ na ograniczenie kosztów postępowania, które strona władna była odzyskać od strony przeciwnej, było jej postępowanie przed wniesieniem pozwu, a zwłaszcza korespondencja utrzymana w nadmiernie antagonistycznym tonie, nakierowanym na sprowokowanie strony przeciwnej i nieuzasadnione wygenerowanie dodatkowych kosztów postępowania.

Jeżeli po wypełnieniu protokołu dojdzie do wytoczenia powództwa, koszty związane z wypełnieniem protokołu wchodzi w skład kosztów postępowania, które – zgodnie z zasadą ogólną – zwracane są stronie, która zwyciężyła w sprawie. Jeżeli strona odstąpi od skierowania sprawy na drogę sądową, koszty poniesione przez strony ulegają wzajemnemu zniesieniu, w przeciwnym razie doszłoby do „penalizacji” strony, która sformułowała roszczenie, ale w wyniku wymiany korespondencji z drugą stroną zrezygnowała z jego dochodzenia⁶⁹. Powyższa zasada zgodna jest z celem protokołów, jakim jest przede wszystkim uniknięcie postępowania. Podobnie, jeżeli w toku wymiany korespondencji strony zawężą kwestie sporne następnie podniesione w postępowaniu, koszty postępowania nie obejmują wypełnienia protokołu co do tych kwestii, które ostatecznie nie zostały wyartykułowane w pozwie⁷⁰. Jeżeli strony zawrą ugodę, mogą one w jej treści zawrzeć postanowienia ustalające zasady odpowiedzialności za koszty związane z wyczerpaniem protokołu, a sądowi pozostawić jedynie orzeczenie o wysokości należnych kosztów.

⁶⁶ Należy podkreślić, że bezpodstawną odmową udziału w procedurze ADR jest uważana w judykaturze angielskiej za istotne naruszenie protokołu, które może skutkować najbardziej dotkliwymi sankcjami w zakresie kosztów postępowania. Tytułem przykładu, w rozstrzygnięciu w sprawie *Halsey v Milton Keynes General NHS Trust* [2004] EWCA Civ 576 sąd odmówił przyznania zwycięskiej stronie kosztów postępowania z uwagi na nieuzasadnioną odmowę podjęcia próby mediacji. Zob. także wspomniane wyżej rozstrzygnięcia w sprawach *Paul Thomas Construction v Hyland* [2001] CILL 1748, w której sąd przyznał koszty na zasadzie indemnizacji oraz *Straker v Tudor Rose* [2007] EWCA Civ 368, w której sąd dokonał redukcji przyznanych kosztów postępowania na podstawie podobnych okoliczności.

⁶⁷ [2013] EWHC 4278.

⁶⁸ [2004] EWCA Civ 613.

⁶⁹ *McGlenn v Waltham Contractors Ltd* [2005] EWHC 1419.

⁷⁰ *McGlenn v Waltham Contractors Ltd* [2005] EWHC 1419.

3.3. Etap drugi: wymiana pism procesowych i ustalenie harmonogramu postępowania

(a) Model wymiany pism procesowych

Następująca po wypełnieniu protokołów kolejna faza postępowania cywilnego rozpoczyna się przez wniesienie pozwu i złożenie odpowiedzi na pozew. Obowiązujący na gruncie angielskiej procedury cywilnej model wymiany pism procesowych nakierowany jest na koncentrację materiału procesowego. Zgodnie z regułą 2.3(1) CPR podstawowe pisma procesowe (*statements of case*) to:

1. pozew wniesiony na właściwym formularzu (*claim form*)⁷¹;
2. uzasadnienie pozwu (*particulars of claim*)⁷²;
3. odpowiedź na pozew (*defence*)⁷³;
4. powództwo wzajemne lub powództwo przeciw osobie niewystępującej w sprawie jako pozwany (*Part 20 claims*)⁷⁴;
5. odpowiedź powoda na odpowiedź na pozew (*reply*)⁷⁵.

Przepisy CPR zawierają szczegółowe unormowania regulujące zawartość poszczególnych pism procesowych oraz sposób ich wniesienia. Na potrzeby obecnej analizy podkreślić należy, że w pismach procesowych strony powinny zawrzeć wszystkie okoliczności istotne dla ich stanowiska w sprawie. Strony nie mogą składać dalszych pism procesowych ponad te, wymienione w regule 2.3(1) CPR bez pozwolenia sądu. Co do zasady, pozwolenie w przedmiocie złożenia dalszych pism procesowych wydawane jest jedynie w wyjątkowych przypadkach⁷⁶. Strony mogą natomiast wnioskować o pozwolenie sądu na zmianę bądź uzupełnienie już złożonych pism procesowych na podstawie przepisów zawartych w Części 17 CPR⁷⁷. Wskazanie nowych twierdzeń każdorazowo wymaga zatem złożenia przedmiotowego wniosku. Strony nie są obowiązane zawrzeć w pismach procesowych dowodów na poparcie swoich twierdzeń. Angielska procedura cywilna rozgranicza tym samym fazę zgłaszania twierdzeń od fazy zgłaszania dowodów⁷⁸.

Część 17 CPR nie precyzuje dyrektyw, którymi powinien kierować się sąd przy rozpatrywaniu wniosku o włączenie spóźnionego twierdzenia do zakresu rozpoznania sprawy. Podejście sądów angielskich do sankcji za niepodniesienie określonego twierdzenia na odpowiednio wczesnym etapie postępowania można określić jako słusznościowe. Rozpatrując wniosek o udzielenie pozwolenia na włączenie nowego twierdzenia do zakresu rozpoznania, sąd

⁷¹ Reguła 7.2 CPR.

⁷² Reguła 7.4 CPR.

⁷³ Reguły 15.2 i n. CPR.

⁷⁴ Reguła 15.8 CPR.

⁷⁵ Część 20 CPR.

⁷⁶ Zob. *Civil Practice...*, s. 508–509.

⁷⁷ Zob. m.in. reguły 17.1 i 17.3 CPR. Zob. także regułę 19.4 CPR. Osobne uregulowania obowiązują w zakresie zmiany powództwa w postaci zgłoszenia dodatkowych roszczeń (reguły 20.4–20.6 CPR).

⁷⁸ Dołączenie dokumentów do pozwu nie jest jednak zabronione w CPR.

dokonuje oceny wszystkich okoliczności istotnych w stanie faktycznym danej sprawy. Tak jak w przypadku każdej dyskrecjonalnej decyzji, sąd ma obowiązek kierować się naczelnym celem postępowania cywilnego (*overriding objective*), który zakłada, że sprawy cywilne powinny być rozstrzygane sprawiedliwie i z uwzględnieniem adekwatnych kosztów postępowania⁷⁹. Wniosek o pozwolenie na włączenie nowych twierdzeń będzie zatem rozpatrzony pozytywnie przez sąd, jeżeli jest to słuszne i proporcjonalne w okolicznościach sprawy⁸⁰.

Zgodnie z powyższą zasadą, sąd nie sankcjonuje automatycznie każdego opóźnienia strony. W szczególności, judykatura angielska jest negatywnie nastawiona do instrumentalnego wykorzystywania przez stronę przeciwną uchybień procesowych strony dla uzyskania przewagi taktycznej. W rozstrzygnięciu w sprawie *Slater v Buckinghamshire County Council*⁸¹ sąd dokonał ustaleń faktycznych co do twierdzeń, których strona nie zawarła w piśmie procesowym, w oparciu o okoliczność, iż w toku rozprawy strony w sposób dorozumiany wyraziły stanowisko, że przedmiotowe twierdzenia są istotne dla rozstrzygnięcia sprawy. Podobnie w sprawie *E.I. Du Pont de Nemours and Co. V. S.T. Dupont (No. 2)*⁸² sąd uznał, że nieuwzględnienie wniosku o wydanie pozwolenia na włączenie dodatkowego twierdzenia do zakresu rozpoznania sprawy byłoby sankcją nadmiernie surową w okolicznościach sprawy i skutkowałoby nieuzasadnioną przewagą drugiej strony. W powyższym rozstrzygnięciu sąd wskazał jednak, że pozwolenie nie powinno być wydane, jeżeli twierdzenie podniesione jest na zaawansowanym etapie postępowania i wymagałoby odroczenia rozpoznania sprawy z uwagi na konieczność zapewnienia drugiej stronie możliwości złożenia adekwatnej odpowiedzi oraz powołania dowodów. Pozwolenie nie będzie również wydane, gdy spóźnione twierdzenie wprowadza nowy i skomplikowany wątek, który może spowodować opóźnienie w rozpoznaniu sprawy⁸³.

Sąd odmówi dopuszczenia spóźnionego twierdzenia, jeżeli uzna, że jego podniesienie nadmiernie rozszerzy zakres postępowania i negatywnie wpłynie na ustalony harmonogram jego przebiegu (*Clarke v Bain*⁸⁴). W rozstrzygnięciu w sprawie *Multiplex Construction (UK) Ltd v Cleveland Bridge UK Ltd*⁸⁵ sąd nie uwzględnił nowych twierdzeń, uzasadniając swoje stanowisko okolicznością, iż przedmiotowy materiał nie był kluczowy dla rozstrzygnięcia sprawy, a jego dopuszczenie spowodowałoby konieczność odroczenia wyznaczonego terminu rozprawy. Z uwagi na naczelny cel postępowania cywilnego i związaną z jego realizacją fundamentalną rolę instytucji *case management*, judykatura angielska na gruncie CPR podkreśla wagę jasnego i precyzyjnego sformułowania twierdzeń, na których strony opierają swoje stanowisko na

⁷⁹ Zob. na ten temat rozdział 2 pkt 2.2.

⁸⁰ Zob. m.in. *J.W. Spear and Sons Ltd v Zynga Inc.* [2013] EWHC 1640 (Ch).

⁸¹ [2004] EWCA Civ 1478.

⁸² [2002] EWHC 2455 (Ch).

⁸³ [2002] EWHC 2455 (Ch).

⁸⁴ [2008] EWHC 2636 (QB).

⁸⁵ [2008] EWHC 231 (TCC).

jak najwcześniejszym etapie sprawy⁸⁶. Zgłoszenie roszczenia bez wskazania jego podstawy, wyłącznie dla zabezpieczenia określonej pozycji przez powoda, uznawane jest za nadużycie prawa. Wytoczenie powództwa w takich okolicznościach może nawet skutkować pozostawieniem go bez rozpoznania⁸⁷.

Oprócz wymienionych wyżej okoliczności, sąd nie uwzględni wniosku o włączenie twierdzenia do zakresu rozpoznania sprawy, jeżeli jego treść nie rokuje realnych szans na powodzenie⁸⁸. Orzekając o włączeniu spóźnionego twierdzenia, sąd władny jest zatem dokonać jego wstępnej oceny merytorycznej⁸⁹. I tak, sąd odmówi uwzględnienia wniosku, jeśli wynika z niego, że strona dąży do podniesienia nowych okoliczności dla 'zbombardowania' drugiej strony dużą liczbą twierdzeń w celu odwrócenia ciężaru dowodu⁹⁰.

W uzasadnionych okolicznościach sąd uwzględni jednak spóźnione twierdzenia strony zarówno w przypadku ich rażąco późnego zgłoszenia, jak i wówczas, gdy zmieniają one całkowicie uprzednio sformułowane stanowisko strony. W sprawie *Airways Aero Associations Ltd v Wycombe District Council*⁹¹ sąd dopuścił nowe twierdzenia podniesione po raz pierwszy w pierwszym dniu rozprawy ze względu na ich wagę dla rozstrzygnięcia sprawy, w której zostały zgłoszone, oraz ich prejudycjalne znaczenie dla rozstrzygnięcia o innych roszczeniach. Podobnie w rozstrzygnięciu *Cook v News Group Newspapers Ltd*⁹² sąd uwzględnił wniosek o uzupełnienie pisma procesowego w sposób fundamentalnie zmieniający linię obrony, z uwagi na dobro publiczne w sprawie o naruszenie dóbr osobistych. Sąd dopuścił spóźnione twierdzenia, mimo że ich zgłoszenie wiązało się z koniecznością sformułowania nowej odpowiedzi przez stronę przeciwną, jak również uzupełnieniem materiału dowodowego przez zarządzenie dodatkowego wyjawienia dokumentów (*disclosure*) i złożenie uzupełniających pisemnych zeznań świadków.

(b) Instrukcje w przedmiocie przebiegu postępowania (*directions*)

Obok wymiany pism procesowych, omawiany etap postępowania zawiera również dwie istotne z punktu widzenia niniejszego opracowania instytucje. Pierwsza to obowiązek wypełnienia przez strony wniosków o wydanie instrukcji w przedmiocie przebiegu postępowania

⁸⁶ Zob. m.in. *Law Debenture Trust Corporation (Channel Islands) Ltd. v Lexington Insurance Co.* [2002] EWCA Civ 1824.

⁸⁷ *Nomura International plc v Granada Group Ltd* [2007] EWHC 642 (Comm).

⁸⁸ *Oil and Mineral Development Corporation Ltd v Sajjad* (2001) LTL 6/12/2001; *Clarke v Slay* [2002] EWCA Civ 113.

⁸⁹ Zob. także *Hussain v Cuddy Woods and Cochrane* (1999) LTL 19/10/99; *Groveholt Ltd v Hughes* [2010] EWCA Civ 538.

⁹⁰ *Clyde and Co. LLP v New Look Interiors of Marlow Ltd* [2009] EWHC 173 (QB).

⁹¹ [2010] EWHC 1774 (Ch).

⁹² [2002] EWHC 1070.

(*directions questionnaire*⁹³). Drugą jest natomiast odbycie posiedzenia w przedmiocie ustalenia harmonogramu postępowania (*case management conference*) oraz wydanie odpowiednich instrukcji w tej kwestii przez sąd (*directions*)⁹⁴.

Wnioski stron o wydanie instrukcji w przedmiocie przebiegu postępowania stanowią kluczowe źródło informacji dla sądu w procesie ewentualnej realokacji sprawy do innego niż pierwotnie wskazany trybu postępowania oraz dla ustalenia harmonogramu postępowania⁹⁵. Składane są one na zarządzenie sądu zawarte w zawiadomieniu o wstępnym skierowaniu sprawy do określonego trybu (*notice of proposed allocation*), tj. na etapie postępowania po wniesieniu pozwu i odpowiedzi na pozew (bądź upływie terminu do wniesienia odpowiedzi na pozew). W zarządzeniu sąd nakazuje stronom złożenie wniosku o wydanie instrukcji na podstawie odpowiedniego formularza⁹⁶ oraz wskazuje, jakie czynności strony powinny wykonać w wyznaczonym przez sąd terminie. Termin na zwrot wypełnionego formularza wynosi 14 dni w trybie właściwym dla drobnych roszczeń bądź 28 dni dla pozostałych trybów postępowania (reguła 26.3(6) CPR). Wyrazem dążenia ustawodawcy do zapewnienia sprawnego przebiegu tego etapu postępowania jest unormowanie stanowiące, że termin ten nie może być przedłużony na mocy wspólnego wniosku stron (reguła 26.3(6A) CPR).

We wniosku o wydanie instrukcji strony obowiązane są zawrzeć wszelkie informacje oraz dołączyć wszelkie dokumenty, które ich zdaniem mogą mieć istotne znaczenie dla skierowania sprawy do odpowiedniego trybu oraz ustalenia przez sąd harmonogramu postępowania. W pierwszej części formularza strony są obowiązane wskazać kroki podjęte w celu polubownego rozwiązania sporu. Jeżeli strona nie jest skłonna podjąć negocjacji ugodowych, powinna ona wskazać podstawy swojego stanowiska⁹⁷. Strona obowiązana jest także wykazać, że przed rozpoczęciem postępowania wyczerpany został odpowiedni protokół bądź też wskazać powody, dla których odstąpiła od jego wypełnienia. Kolejna część formularza zawiera fakultatywny wniosek o przekazanie sprawy do właściwości innego sądu. Pozostałe części są natomiast poświęcone kwestiom *stricto* związanym z ustaleniem harmonogramu postępowania.

Informacje, których strony obowiązane są udzielić dla ustalenia harmonogramu postępowania, obejmują proponowane zasady wyjawienia dokumentów przez strony (*disclosure*)⁹⁸,

⁹³ W postępowaniu przed Commercial Court oraz TCC funkcję *directions questionnaire* spełnia tzw. *case management information sheet*.

⁹⁴ Zob. na ten temat pkt 3.3(c) poniżej.

⁹⁵ Na temat trybów postępowania na gruncie CPR zob. wyżej pkt 3.1.

⁹⁶ Formularz N180 właściwy dla postępowania w sprawie drobnych roszczeń bądź formularz N181 dla pozostałych trybów postępowania. O ile nie wskazano inaczej, dalsze uwagi dotyczyć będą informacji wymaganych na podstawie formularza N181.

⁹⁷ Istotnym powodem odmowy negocjacji jest podjęcie próby polubownego rozstrzygnięcia sporu na etapie wymiany korespondencji przed rozpoczęciem postępowania (*pre-action protocols*) lub udział w mediacji, która zakończyła się niepowodzeniem.

⁹⁸ W trybie *fast track* zastosowanie mają zasady ogólne (*standard disclosure*). W trybie *multi-track* strony obowiązane są wskazać, czy osiągnęły porozumienie w kwestii zakresu i sposobu wyjawienia dokumentów

wniosek o dopuszczenie dowodu z opinii biegłego oraz wskazanie świadków, których strona zamierza powołać w sprawie wraz ze wskazaniem, na jaką okoliczność będą oni zeznawać. Co istotne, na gruncie uprzednio obowiązującego stanu prawnego przed wejściem w życie reformy Jacksona, strony obowiązane były wskazać powyższe informacje „według swojej najlepszej wiedzy na danym etapie postępowania”. W obecnym stanie prawnym obowiązującym od wejścia w życie reformy, zastrzeżenie to zostało usunięte z treści formularza, skutkując zaostreniem obowiązku sformułowania przez strony jak najbardziej szczegółowych wniosków w zakresie postępowania dowodowego już na tak wczesnym etapie postępowania.

W formularzu strony są również obowiązane wskazać szacunkowy czas trwania rozprawy. W tym wypadku ustawodawca nie jest tak restrykcyjny jak w przypadku wniosków dowodowych, i stanowisko stron w tym zakresie może ulec korekcie zgłoszonej w czasie posiedzenia mającego na celu ustalenie harmonogramu postępowania (*case management conference*). W kolejnej części formularza strony obowiązane są zawrzeć informacje dotyczące prognozowanych kosztów postępowania⁹⁹ oraz inne istotne zagadnienia z punktu widzenia przebiegu postępowania, tj. informacje mające wpływ na termin rozprawy, zapowiedź wniosku o włączenie do postępowania innych podmiotów bądź wniosku o wydanie wyroku w trybie doraźnym. Formularz zamyka część, w której strony obowiązane są sformułować proponowane przezeń instrukcje i dołączyć projekt zarządzenia sądu w tym przedmiocie (*draft order*).

Strony obowiązane są porozumieć się w zakresie proponowanych instrukcji i w miarę możliwości przedstawić je w uzgodnionej formie¹⁰⁰. Wymaganie to wynika z opisanego wyżej obowiązku stron wspierania sądu w realizacji nadrzędnego celu postępowania cywilnego zgodnie z regułą 1.3 CPR. Mimo zaakcentowanego wymagania współpracy stron, priorytetem na gruncie CPR jest zapewnienie sprawności postępowania. Dyrektywa 26 CPR wskazuje, że proces konsultacji nie może wpłynąć na opóźnienie złożenia wniosków o wydanie instrukcji (par. 2.3(3) tej dyrektywy), co współgra ze wspomnianym wyżej unormowaniem, zgodnie z którym strony nie mogą na podstawie wspólnego wniosku przedłużyć terminu na dokonanie tej czynności¹⁰¹.

Niezłożenie wniosku o wydanie instrukcji w wyznaczonym terminie może skutkować, w przypadku uchybienia strony powodowej, pozostawieniem pozwu bez rozpoznania. W przypadku niezłożenia wniosku przez pozwanego, przedmiotowe uchybienie może natomiast spowodować wydanie wyroku przeciw pozwanemu w trybie doraźnym, na podstawie

elektronicznych oraz mogą wnioskować o zarządzenie wyjawienia dokumentów na zasadach innych, niż zasady ogólne. Zob. szerzej pkt 3.4(b).

⁹⁹ W sprawach rozpoznawanych w trybie *multi-track* strony obowiązane są ponadto dołączyć odrębny dokument wskazujący szacunkowe koszty postępowania (*cost budget*), sporządzony według sformalizowanych reguł (reguła 3.13 CPR).

¹⁰⁰ Dyrektywa 26 par. 2.3.

¹⁰¹ Reguła 26.3(6A) CPR.

okoliczności wskazanych w pozwie. Sąd może również podjąć dalsze kroki związane z ustaleniem toku postępowania z własnej inicjatywy i nałożyć sankcje kosztowe na stronę, która dopuściła się uchybienia¹⁰².

(c) Posiedzenia w przedmiocie ustalenia harmonogramu postępowania (case management conference)

W sprawach rozpoznawanych w trybie *multi-track* instrukcje dotyczące przebiegu postępowania wydawane są przez sąd po przeprowadzeniu posiedzenia w przedmiocie ustalenia harmonogramu postępowania (*case management conference*). Odbycie przedmiotowego posiedzenia nie jest obligatoryjne w sprawach rozpoznawanych w trybie *fast track* lub *small claims*, chyba że sąd postanowi inaczej po rozważeniu istotnych okoliczności sprawy¹⁰³. W toku posiedzenia sąd wykonuje władzę dyskrecyjną w zakresie zarządzania postępowaniem przez wskazanie, jak powinien przebiegać tok postępowania, wraz z harmonogramem wyszczególniającym wszystkie czynności procesowe aż do rozprawy. Posiedzenie to ma również za zadanie umożliwić sądowi identyfikację kwestii spornych i ewentualne ich zawężenie przed rozprawą, tak aby rozstrzygnięcie sporu odbyło się szybko i sprawnie¹⁰⁴.

Angielska ustawa procesowa nie wskazuje terminu co do przeprowadzenia tego najistotniejszego z punktu widzenia zarządzania postępowaniem posiedzenia. Dyrektywa 29 CPR stanowi jedynie, że posiedzenie w przedmiocie ustalenia harmonogramu postępowania powinno odbyć się bez zbędnej zwłoki (par. 4.12(2) tej dyrektywy). Z reguły 29.4 CPR wynika natomiast, że pomiędzy złożeniem przez strony wniosku o wydanie instrukcji w zakresie przebiegu postępowania (*directions questionnaire*), a posiedzeniem w tym przedmiocie, musi upłynąć przynajmniej 7 dni.

Strony powinny porozumieć się między sobą i zakomunikować sądowi przewidywany czas posiedzenia. W sprawach, w których strony uzgodniły wnioskowane instrukcje, posiedzenie może trwać nawet jedynie 30 minut. W sprawach skomplikowanych, zwłaszcza gdy treść instrukcji jest sporna między stronami, posiedzenie wyznaczane jest na czas odpowiednio dłuższy, nie dłuższy jednak niż dzień. Jak wcześniej wspomniano, posiedzenie w przedmiocie instrukcji najczęściej przeprowadzane jest za pomocą środków porozumiewania się na odległość¹⁰⁵.

Na podstawie dyrektywy 29 par. 5.3 CPR w toku posiedzenia sąd rozstrzyga następujące kwestie:

1. czy powództwo zawiera jasno i zrozumiale dla drugiej strony sformułowane roszczenie;
2. czy konieczne jest dokonanie zmian w pozwie lub w innym piśmie procesowym;

¹⁰² Dyrektywa 26 par. 2.5 CPR.

¹⁰³ O ile nie wskazano inaczej, poniższe uwagi odnoszą się będą do instytucji *case management conference* w sprawach należących do trybu *multi-track*.

¹⁰⁴ Dyrektywa 29 par. 5.1 CPR.

¹⁰⁵ Dyrektywa 23 par. 6.2 CPR.

3. jaki powinien być zakres postępowania mającego na celu wyjawienie istotnych w sprawie dokumentów (*disclosure*);
4. czy konieczne jest w sprawie dopuszczenie dowodu z opinii biegłego, oraz w jakiej formie powinno to nastąpić;
5. jakie dowody powinny być wyjawione, i jakie ustalenia powinny być poczynione w zakresie ewentualnej klaryfikacji, uzyskania dodatkowych informacji bądź możliwości uwzględnienia dodatkowych pytań do biegłego;
6. czy właściwe i pożądane z punktu widzenia oszczędności kosztów postępowania jest rozstrzygnięcie określonej kwestii przed przystąpieniem do rozpoznania pozostałych kwestii spornych.

Przed przeprowadzeniem posiedzenia sąd może nałożyć na strony obowiązek złożenia w sądzie dokumentów mających znaczenie z punktu widzenia zarządzania przez sąd przebiegiem postępowania (*case management bundle*)¹⁰⁶. Obowiązek złożenia przedmiotowych dokumentów ma szczególnie istotne znaczenie z punktu widzenia koncentracji materiału procesowego. W skład *case management bundle* wchodzi bowiem dokumenty takie jak: podsumowanie stanowisk stron wraz z listą kwestii spornych (*case summary*), pisma procesowe złożone na tym etapie postępowania, projekty pism procesowych, o których dopuszczenie w harmonogramie postępowania strony wnioskuje w trakcie posiedzenia, stanowisko stron w zakresie zakresu obowiązku wyjawienia dokumentów¹⁰⁷, zeznania świadków złożone na piśmie przed posiedzeniem, opinie biegłych złożone przed posiedzeniem, wszystkie zarządzenia sądu wydane w sprawie do tej pory, wnioski stron o wydanie instrukcji (*directions questionnaire*) wraz z projektem zarządzenia sądu (*draft order*) oraz oświadczenia stron wskazujące szacunkowe koszty postępowania (*costs budget*).

Na szczególną uwagę z punktu widzenia omawianej problematyki zasługuje instytucja *case summary*, uregulowana w dyrektywie 29 par. 5.7 CPR¹⁰⁸. Zgodnie z tym unormowaniem podsumowanie stanowisk stron powinno zawierać: krótką chronologię faktów istotnych dla rozstrzygnięcia sprawy, listę okoliczności faktycznych, które strony zgodnie przyznają oraz tych, które są sporne między stronami, wraz ze wskazaniem środków dowodowych koniecznych do wykazania spornych okoliczności¹⁰⁹. Podsumowanie nie powinno przekraczać 500 słów i powinno być nakierowane na ułatwienie sądowi procesu ustalenia harmonogramu postępowania. Sporządzenie podsumowania spoczywa na powodzie, jednak strony

¹⁰⁶ W braku osobnego zarządzenia sądu w tym przedmiocie, obowiązek ten może wynikać z przepisów dotyczących postępowania w określonych sądach specjalistycznych, tj. Technology and Construction Court (TCC) lub Commercial Court. W praktyce *case management bundle* składana jest zawsze w sprawach w trybie *multi-track*, zgodnie z dyrektywą 29 par. 5.6(1) CPR.

¹⁰⁷ Tzw. *disclosure report*. Na temat tej instytucji zob. niżej pkt 3.4(b).

¹⁰⁸ Dodatkowe unormowania w tym zakresie obowiązują w postępowaniach należących do specjalistycznych sądów na podstawie odrębnych przepisów (tj. *TCC Guide* lub *Commercial Court Guide*).

¹⁰⁹ Zgodnie z *section 5.3.3 i 5.3.4 TCC Guide* w dużych i skomplikowanych sprawach złożenie *case summary* zastąpione jest obowiązkiem złożenia notatek przygotowanych przez każdego z pełnomocników stron, zawierających zwięzłe przedstawienie kluczowych kwestii spornych oraz proponowanych instrukcji.

obowiązane są w miarę możliwości uzgodnić treść podsumowania między sobą. W braku wspólnego stanowiska, powód obowiązany jest w sposób neutralny przedstawić zakres niezgodności między stronami. Przepisy właściwe dla postępowania przed Commercial Court *expressis verbis* wskazują, że podsumowanie stanowisk stron ma za zadanie pomóc sądowi w przygotowaniu harmonogramu postępowania i zarządzaniu jego przebiegiem. Nie ma ono natomiast charakteru pisma procesowego, mogącego mieć wpływ na kierunek merytorycznego rozstrzygnięcia sprawy¹¹⁰.

W toku postępowania sąd dąży do ustalenia kwestii istotnych dla rozstrzygnięcia sprawy, stwierdzenia, czy sprawa skierowana została do właściwego trybu postępowania, oraz czy strony zastosowały się do zarządzeń sądu i właściwego protokołu przed wytoczeniem powództwa. Sąd jest również obowiązany rozważyć prognozowane koszty postępowania wraz z wydaniem odpowiednich zarządzeń w tym zakresie. Po zakończeniu *case management conference* sąd wydaje instrukcje wraz z harmonogramem postępowania wyszczególniającym kroki procesowe w toku sprawy. Co do zasady, instrukcje dotyczą kwestii takich jak:

1. wymiana dalszych pism procesowych;
2. harmonogram określający zakres wyjawienia i udostępnienia dokumentów (*disclosure*);
3. harmonogram składania zeznań świadków na piśmie;
4. wyznaczenie biegłego przez sąd bądź harmonogram składania dowodów z opinii biegłych wyznaczonych przez strony;
5. w przypadku biegłych wyznaczonych przez strony, określenie terminu spotkania biegłych w celu ustalenia kwestii bezspornych oraz przygotowania pisma wskazującego zakres niezgodności;
6. zarządzenia w kwestii kontroli kosztów postępowania;
7. prognozowane czynności w celu przygotowania rozprawy (*pre-trial review*);
8. możliwy termin oraz przewidywana długość rozprawy;
9. stwierdzenie, czy właściwe jest rozstrzygnięcie kwestii wstępnych przed przystąpieniem do rozstrzygnięcia pozostałych kwestii spornych¹¹¹.

Sąd wydaje instrukcje po wnikliwym rozważeniu okoliczności sprawy. Co istotne, sąd nie jest związany zgodnym wnioskiem stron o wydanie instrukcji i może wydać instrukcje o treści odmiennej niż wnioskowana, jeżeli jest to właściwe z uwagi na nadrzędny cel postępowania (*overriding objective*). Wydanie instrukcji w przedmiocie przebiegu postępowania zakłada jednak, co do zasady, interakcję między stronami oraz między stronami a sądem. W praktyce harmonogram postępowania nie jest narzucany przez sąd, lecz stanowi rezultat dyskusji i współpracy uczestników procesu.

¹¹⁰ S. D5.5 Commercial Court Guide.

¹¹¹ Przykład standardowych instrukcji udostępniony jest pod adresem: <https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/standard-directions/general/case-management> (dostęp: 28 stycznia 2019 r.).

3.4. Etap trzeci: postępowanie dowodowe i przygotowanie rozprawy

(a) Kontrola postępowania dowodowego przez sąd

Kulminacją czynności zmierzających do koncentracji materiału procesowego jest postępowanie dowodowe i przygotowanie rozprawy. *Civil Procedure Rules* przyznaje sądowi szeroką władzę dyskrecyjną w zakresie kontroli postępowania dowodowego¹¹². Władza ta obejmuje: określenie kwestii wymagających dowodu; wskazanie rodzaju środków dowodowych wymaganych do wykazania określonych okoliczności; stwierdzenie, jaki powinien być format danego środka dowodowego, w tym jaka powinna być dopuszczalna długość pisemnych zeznań świadków oraz jaki powinien być rodzaj osobowych środków dowodowych.

Angielska procedura cywilna realizuje zasadę wyjawienia wszelkich istotnych w sprawie dowodów przed rozprawą¹¹³. Zgodnie z tą zasadą strony obowiązane są ujawnić wszelkie środki dowodowe, na podstawie których formułują one określone stanowisko w postępowaniu. W przypadku zaś dowodu z dokumentu, strony obowiązane są dostarczyć wszelkie istotne środki dowodowe tego rodzaju, w tym posiadane dokumenty, niekorzystne dla ich stanowiska w sprawie. Celem powyższej zasady jest zapewnienie równości stron w dostępie do istotnych dla sprawy informacji, ułatwienie polubownego rozwiązania sporu oraz zapobieżenie prowadzenia jakiegokolwiek części postępowania „przez zaskoczenie” przez którąkolwiek ze stron¹¹⁴.

(b) Dowód z dokumentu (disclosure)

Szczególną instytucją angielskiego postępowania cywilnego realizującą zasadę wyjawienia dowodów na wczesnym etapie postępowania jest obowiązek wyjawienia wszelkich istotnych w sprawie dokumentów (*disclosure*) uregulowany w części 31 CPR¹¹⁵. Zakres dokumentów podlegających ujawnieniu jest zróżnicowany i zależy od trybu postępowania i rodzaju sprawy. Na gruncie tzw. *standard disclosure* według reguły 31.6 CPR strony mają obowiązek wskazać wszelkie istotne w sprawie dokumenty znajdujące się w ich posiadaniu, a zatem zarówno te, które są korzystne dla strony, jak również te, które są dla stanowiska strony niekorzystne bądź są korzystne dla strony przeciwnej. W świetle reguły 31.4 CPR dokumentem jest natomiast każdy nośnik informacji, bez względu na jego formę lub rodzaj zarejestrowanej treści¹¹⁶.

¹¹² Zob. m.in. reguła 32.1(1) oraz reguła 32.2(3) CPR.

¹¹³ Zob. *Phipps on Evidence*, H. Malek (red.), Sweet&Maxwell, London 2018, s. 287.

¹¹⁴ *Andrews on Civil Processes...*, s. 61.

¹¹⁵ Na temat ewolucji tej instytucji zob. P. Matthews, H.M. Malek, *Disclosure*, Sweet & Maxwell, Londyn 2016, s. 19 i n.

¹¹⁶ Z uwagi na szeroki zakres *disclosure* na gruncie obecnie obowiązujących reguł CPR i związane z przebiegiem tego etapu wysokie koszty postępowania, instytucja *disclosure* jest przedmiotem programu pilotażowego, mającego za zadanie analizę praktycznego funkcjonowania przyszłych zmian ustawodawczych. Program pilotażowy wszedł w życie 1 stycznia 2019 i obowiązuje w Business and Property Courts (m.in. w Commercial Court oraz Technology and Construction Court). Istotne zmiany zakresu *disclosure* wprowadzone w programie

Obowiązek wyjawienia dokumentów dotyczy nie tylko tych z nich, które aktualnie istnieją i znajdują się w posiadaniu strony, lecz obejmuje również dokumenty, które uległy zniszczeniu bądź, w przypadku dokumentów elektronicznych, zostały usunięte z systemu teleinformatycznego. Zgodnie z regułą 31.8(2) CPR zakresem *disclosure* objęte są nie tylko dokumenty znajdujące się w posiadaniu strony, lecz także dokumenty, które strona władna jest pozyskać od osoby trzeciej, oraz dokumenty znajdujące się w posiadaniu osoby trzeciej, do których strona ma wgląd lub możliwość wykonania kopii.

Nakreślony powyżej standardowy zakres obowiązku wyjawienia dokumentów obowiązuje co do zasady jako unormowanie domyślne w sprawach rozpoznawanych w trybie *fast track*. W trybie *multi-track* jest to natomiast jedna z dopuszczalnych możliwości, obok pozostałych wariantów dopuszczalnego zakresu *disclosure*, wymienionych w Regule 31.5(7) CPR¹¹⁷. Obowiązek ujawnienia dokumentów nie obowiązuje natomiast w trybie właściwym dla drobnych roszczeń (*small claims*)¹¹⁸.

Strony obowiązane są dołożyć należytej staranności w poszukiwaniu istotnych w sprawie dokumentów celem ich wyjawienia. Szczegółowe reguły obowiązują w przypadku dokumentów w formie elektronicznej. W tym zakresie strony mogą uzgodnić między sobą terminy kluczowe dla przeszukiwania baz danych zawierających istotne w sprawie dokumenty¹¹⁹. Strony mają obowiązek chronić przed zniszczeniem lub usunięciem wszystkie istotne w sprawie dokumenty. Paragraf 7 dyrektywy 31B CPR wskazuje, że już od chwili, gdy perspektywa uczestnictwa w postępowaniu jest brana pod uwagę, pełnomocnicy stron obowiązani są poinformować stronę o obowiązku ochrony przed zniszczeniem lub usunięciem wszystkich dokumentów, które mogą być przedmiotem ujawnienia w toku postępowania.

Procedura wyjawienia dokumentów przebiega w kilku etapach. Pierwszy z nich ma charakter fakultatywny i obejmuje tzw. *pre-action disclosure*, czyli ujawnianie dokumentów przed wszczęciem postępowania¹²⁰. Zgodnie z regułą 31.16(3) CPR w okolicznościach wskazanych w tym przepisie strony mogą wnioskować o wydanie przez sąd zarządzenia w przedmiocie wyjawienia dokumentów jeszcze na etapie *pre-action protocols*. Zarządzenie to skierowane

pilotażowym obejmują m.in. obowiązek wskazania kluczowych dokumentów już w pismach procesowych stron, uchylenie zasady, zgodnie z którą *standard disclosure* jest opcją domyślną, wprowadzenie obowiązku złożenia przez strony szczegółowego kwestionariusza (*Disclosure Review Document*) przed posiedzeniem w przedmiocie ustalenia harmonogramu postępowania, w którym strony obowiązane są wskazać kluczowe kwestie sporne, proponowany zakres *disclosure* oraz w jaki sposób posiadane przez nie dokumenty są przechowywane i mogą być przeszukiwane lub udostępniane (zob. szerzej dyrektywa 51U CPR: *Disclosure Pilot for the Business and Property Courts*).

¹¹⁷ Z wyjątkiem spraw z zakresu szkody na osobie, do których w zakresie *disclosure* stosuje się przepisy obowiązujące dla trybu *fast track*. Pozostałe warianty dopuszczalnego zakresu *disclosure* w trybie *multi-track* obejmują przykładowo wyjawienie dokumentów dotyczących wyłącznie określonych przez sąd kwestii lub wyjawienie dokumentów, co do których istnieje jedynie prawdopodobieństwo, że zawierają informacje, na podstawie których strona może dowieść prawdziwości swoich twierdzeń. Wskazane w Regule 31.5(7) CPR alternatywne warianty *disclosure* są rzadko stosowane w praktyce.

¹¹⁸ Reguła 27.1(1)(b) CPR.

¹¹⁹ Dyrektywa 31B.21 CPR.

¹²⁰ Na ten temat szczegółowo P. Matthews, H.M. Malek, *Disclosure...*, s. 81 i n.

jest do potencjalnej strony postępowania i obejmuje nakaz wskazania dokumentów, które podlegałyby wyjawieniu, jeżeli postępowanie zostałoby wszczęte. Zgodnie z regułą 31.16(3)(d) CPR wniosek strony o wydanie zarządzenia w przedmiocie wyjawienia dokumentów przed wszczęciem postępowania powinien być uwzględniony, jeżeli jest to konieczne dla słusznego rozstrzygnięcia potencjalnej sprawy, może przyczynić się do polubownego rozwiązania sporu bez konieczności wszczynania postępowania, lub jeżeli przemawiają za tym względy dotyczące oszczędności kosztów postępowania.

Kolejny etap procedury *disclosure* następuje po wszczęciu postępowania i przebiega równolegle do wniosku stron o wydanie instrukcji. Na tym etapie każda ze stron obowiązana jest przedstawić raport w przedmiocie wyjawienia dokumentów, tzw. *disclosure report*. Raport powinien obejmować listę dokumentów istotnych w sprawie, które są lub mogą być w posiadaniu strony, wraz ze wskazaniem miejsca, w którym dokumenty są lub mogą być zlokalizowane. W przypadku zaś dokumentów zgromadzonych w formie elektronicznej, strona obowiązana jest wskazać sposób, w jaki dokumenty są przechowywane¹²¹. Raport powinien również określać szacunkowe koszty postępowania związanego z wyjawieniem dokumentów oraz zawierać formalny wniosek o wydanie szczegółowych instrukcji w przedmiocie *disclosure*¹²². Zgodnie z regułą 31.5(3) CPR raport powinien być złożony w sądzie przynajmniej na 14 dni przed posiedzeniem w przedmiocie ustalenia harmonogramu postępowania (*case management conference*).

Następnym etapem *disclosure* jest złożenie przez strony właściwych oświadczeń w przedmiocie wyjawienia dokumentów (*disclosure statement*)¹²³. Następuje to na zarządzenie sądu wydane po odbyciu posiedzenia w przedmiocie ustalenia harmonogramu postępowania. W oświadczeniu strona obowiązana jest zawrzeć listę istotnych dla sprawy dokumentów według zakresu *disclosure* wskazanego przez sąd¹²⁴. Dokumenty podzielone są na trzy grupy, tj.:

1. dokumenty, które mogą być udostępnione do wglądu drugiej stronie;
2. dokumenty, które nie mogą być udostępnione do wglądu drugiej stronie z uwagi na poufność zawartych w nich informacji; oraz
3. dokumenty, które nie mogą być udostępnione, gdyż nie znajdują się w posiadaniu strony¹²⁵.

Kolejny etap *disclosure* obejmuje udostępnienie dokumentów stronie przeciwnej oraz ich weryfikację przez strony. Strony mogą odmówić udostępnienia określonych kategorii

¹²¹ Raport składany jest na formularzu N263.

¹²² Reguły 31.5(7) and (8) CPR.

¹²³ Oświadczenia składane są na formularzu N265.

¹²⁴ Złożenie właściwych oświadczeń przez strony nie jest równoznaczne z dopuszczeniem dowodów ze wskazanych w nich dokumentów. Dopuszczenie dowodów ma natomiast miejsce w drodze właściwych instrukcji wydanych przez sąd (zob. *Andrews on Civil Processes...*, s. 61).

¹²⁵ Kategoria ta obejmuje również dokumenty zniszczone lub usunięte z bazy danych.

dokumentów¹²⁶. W takich okolicznościach ich obowiązkiem pozostaje wyjawienie istnienia dokumentów, które nie podlegają udostępnieniu, oraz podanie powodu odmowy ich udostępnienia. Z reguły udostępnienie następuje w drodze wydania kopii bądź też przekazania dokumentów za pomocą systemów elektronicznych.

Każda ze stron ma obowiązek informować sąd oraz stronę przeciwną o wyjściu na jaw innych, niż wskazane w oświadczeniu, istotnych dokumentów. Spóźnione ujawnienie istotnych w sprawie dokumentów możliwe jest jedynie po pozytywnym rozpoznaniu przez sąd wniosku o dopuszczenie spóźnionego dowodu oraz o zwolnienie z sankcji za niewypełnienie zarządzenia sądu w przedmiocie wyjawienia dokumentu w terminie¹²⁷. Spóźnione zgłoszenie dokumentu może wiązać się ponadto z sankcją w postaci obowiązku pokrycia określonej części kosztów postępowania. Próba zatajenia dokumentu lub złożenie nieadekwatnego oświadczenia w zakresie ujawnienia dokumentów może również skutkować wydaniem przez sąd zarządzenia w przedmiocie wyjawienia konkretnych dokumentów (*specific disclosure*), zgodnie z regułą 31.12 CPR.

Konsekwencją reformy Jacksona jest bardziej restrykcyjne stosowanie sankcji za niewyjawienie lub spóźnione wyjawienie dokumentów, zgodnie z zawartą w raporcie rekomendacją, by uchybienia procesowe stron spotykały się z bardziej rygorystyczną reakcją sądów. Co istotne, obowiązek wyjawienia dokumentów rozciąga się również na pełnomocników stron, jako na osoby zaangażowane w weryfikację dokumentów znajdujących się w posiadaniu mocodawcy. Niewyjawienie istotnych dokumentów, o których pełnomocnik wiedział, lub przy dochowaniu należytej staranności powinien był się dowiedzieć, poza sankcjami procesowymi dla strony, może się wiązać z odpowiedzialnością dyscyplinarną jej pełnomocnika¹²⁸. Sąd może również zarządzić obowiązek wyjawienia dokumentów przez osobę trzecią (reguła 31.17(3) CPR).

Nie ulega wątpliwości, że obowiązek przedstawienia wszystkich istotnych w sprawie dokumentów na etapie poprzedzającym odbycie rozprawy (lub nawet przed wszczęciem postępowania) jest unormowaniem niezwykle istotnym dla koncentracji materiału procesowego. Sąd ma szeroką władzę dyskrecyjną w zakresie skali *disclosure* oraz stosowania sankcji za nieterminowe lub nieadekwatne wykonanie zarządzenia. Mimo iż etap postępowania cywilnego obejmujący *disclosure* jest często długotrwały i wiąże się ze znaczącymi kosztami postępowania, jest to bez wątpienia instytucja kluczowa dla realizacji postulatu zgromadzenia materiału dowodowego na wczesnym etapie sprawy.

¹²⁶ Przykładem są dokumenty objęte tajemnicą zawodową lub zawierające tajemnice przedsiębiorstwa.

¹²⁷ *McTear v Englehard* [2016] EWCA Civ 487.

¹²⁸ O(5.1), SRA Code of Conduct.

(c) Dowód z zeznań świadków

Obowiązek wyjawienia dowodów przed rozprawą obowiązuje także w odniesieniu do pozostałych środków dowodowych. Strony obowiązane są zatem wyjawiać środki dowodowe w postaci zeznań świadków, na podstawie których dowodzą istotnych okoliczności faktycznych. Na gruncie angielskiej procedury cywilnej zasadą jest uprzednie złożenie dowodu z zeznań świadków w formie pisemnej (tzw. *witness statement*)¹²⁹. Świadkowie są następnie przesłuchiwanymi w toku rozprawy. Sąd w drodze instrukcji dopuszcza przedmiotowy dowód oraz zarządza harmonogram wymiany pisemnych zeznań świadków. Jeżeli pisemne zeznania świadków nie są złożone w wyznaczonym przez sąd terminie, ustne przesłuchanie świadka w toku rozprawy nie będzie możliwe, chyba że sąd dopuści spóźniony dowód w drodze specjalnego zarządzenia¹³⁰.

Po wymianie przez strony pisemnych zeznań świadków, sąd zachowuje kontrolę nad przebiegiem dowodu. Przesłuchanie świadka przez pełnomocnika strony przeciwnej (*cross-examination*) możliwe jest na zarządzenie sądu wydane przed rozprawą. Sąd może również wykluczyć z zakresu przesłuchania określone fragmenty zeznań świadka, jeżeli uzna je za nieistotne dla rozstrzygnięcia sprawy¹³¹. Strona nie ma obowiązku wnioskować o przesłuchanie na rozprawie świadka, którego zeznania złożone zostały na piśmie, a sąd nie ma możliwości przymusowego wezwania świadka w takich okolicznościach. Sąd zdecyduje jednak, jakie znaczenie nadać odmowie wezwania świadka przez stronę¹³².

Jeżeli strona nie jest w stanie złożyć zeznań świadka na piśmie, lecz zamierza wnioskować o jego przesłuchanie podczas rozprawy, reguła 32.9 CPR umożliwia złożenie przez stronę pisma podsumowującego okoliczności, na które świadek będzie zeznawał ustnie¹³³. Ma to istotne znaczenie z punktu widzenia ustalenia przez sąd istotnych kwestii wymagających rozstrzygnięcia na wczesnym etapie postępowania. Unormowanie to sprzyja również efektywnemu przygotowaniu i prowadzeniu rozprawy oraz zapobiega wprowadzaniu środków dowodowych w trakcie rozprawy „przez zaskoczenie” bądź włączaniu nowych twierdzeń do materiału procesowego bez pozwolenia sądu.

(d) Dowód z opinii biegłego

Na podobnych zasadach strony obowiązane są wyjawiać dowody z opinii wyznaczonych przez siebie biegłych. Zgodnie z regułą 35.4(1) CPR dowód z opinii biegłego nie może być

¹²⁹ Zeznania świadków w formie pisemnej obejmują oświadczenia samych świadków. Format pisemnych zeznań świadków ustalony jest w Dyrektywie 32 CPR.

¹³⁰ Reguła 32.10 CPR.

¹³¹ Reguła 32.1 CPR. Zob. także *Akhtar v Kushi* [2002] EWHC 673 (Ch).

¹³² *Jaffray v Society of Lloyd's* [2002] EWCA Civ 1101.

¹³³ Zob. także *Phipps on Evidence*..., s. 289 i 306.

włączony do materiału procesowego bez pozwolenia sądu. Reguła 35.13 CPR stanowi natomiast, że strona, która nie wyjawi opinii biegłego przed rozprawą, nie może powołać tego dowodu w trakcie rozprawy ani żądać przesłuchania biegłego, chyba że za pozwoleniem sądu. Podobnie zatem jak w przypadku dowodu z zeznań świadków, strony obowiązane są złożyć dowody z opinii biegłego na zarządzenie sądu przed rozprawą, zgodnie z ustalonym harmonogramem postępowania. Przesłuchanie przez sąd i pełnomocników stron biegłych wyznaczonych przez strony następuje na rozprawie. Na wniosek strony sąd może również zarządzić przesłuchanie biegłego strony przez pełnomocnika strony przeciwnej (tzw. *cross examination*)¹³⁴.

Wyjawienie dowodów z opinii biegłego może mieć miejsce również przed wszczęciem postępowania, jeżeli przedmiotowy środek dowodowy został sporządzony na potrzeby potencjalnego postępowania i jest w posiadaniu strony. Jako że powołanie dowodu z opinii biegłego wiąże się z koniecznością poniesienia znaczących kosztów przez strony, do dyskrecjonalnej decyzji sądu pozostawiona jest możliwość ograniczenia dopuszczalności powołania w sprawie przedmiotowego dowodu (reguła 35.4 CPR). Wnosząc o dopuszczenie dowodu z opinii biegłego, strona musi wskazać koszty przygotowania opinii. Zgodnie z regułą 35.4(4) CPR sąd może określić, jaka część kosztów postępowania związanych z powołaniem biegłego będzie podlegać zwrotowi po zakończeniu postępowania.

(e) Przygotowanie rozprawy (pre-trial review)

Po złożeniu pism procesowych i środków dowodowych przez strony następuje tzw. *pre-trial review*, czyli weryfikacja, czy materiał procesowy został dostatecznie przygotowany do przeprowadzenia rozprawy¹³⁵. W sprawach rozpoznawanych w trybie *multi-track* i *fast track* sąd wzywa strony do wypełnienia w tym celu odpowiedniego kwestionariusza¹³⁶ (tzw. *pre-trial checklist* lub *listing questionnaire*)¹³⁷. W sprawach skomplikowanych sąd odbywa w tym przedmiocie również specjalne posiedzenie. Kwestionariusz ma na celu m.in. sprawdzenie, czy strony wykonały wszystkie zarządzenia sądu¹³⁸, oraz potwierdzenie danych świadków, biegłych i uczestniczących w rozprawie pełnomocników stron. Na tym etapie strony mogą również poinformować sąd o ewentualnych zmianach w prognozowanym czasie trwania

¹³⁴ Zob także T. Hodgkinson, M. James, *Expert Evidence: Law and Practice*, Sweet & Maxwell 2015, s. 102 i n.

¹³⁵ Posiedzenie to jest najczęściej przeprowadzane za pomocą środków porozumiewania się na odległość (dyrektywa 23 par. 6.2 CPR).

¹³⁶ Odpowiednio, reguły 28 i 29 CPR. Obowiązek złożenia kwestionariusza nie obowiązuje w sprawach rozpoznawanych w trybie *small claims*. W tym wypadku zastosowanie znajduje reguła 27 CPR oraz odpowiadająca jej dyrektywa.

¹³⁷ Kwestionariusz składa się na formularzu N170. W postępowaniu przed Commercial Court oraz TCC obowiązują odrębne formularze.

¹³⁸ Uchybienie w tym zakresie może prowadzić do sankcji w postaci ograniczenia kwestii rozpoznawanych na rozprawie do materiału dowodowego zgromadzonego w określonym przedziale czasowym (*Stockman v Payne* [2000] C.P. Rep. 50 QBD).

rozprawy lub wnioskować o dodatkowe instrukcje sądu konieczne w okolicznościach sprawy do sprawnego przeprowadzenia rozprawy.

Strony obowiązane są złożyć wypełniony kwestionariusz w terminie wskazanym przez sąd i termin ten nie może być przedłużony na zgodny wniosek stron¹³⁹. Jako że obowiązek złożenia kwestionariusza jest wyrazem zarządzania przez sąd przebiegiem postępowania (*case management*), uchybienie w tym przedmiocie może skutkować sankcją w postaci obowiązku pokrycia przez stronę określonej części kosztów postępowania oraz innymi sankcjami¹⁴⁰. W przypadku rażącego braku współpracy pozwanego na tym etapie postępowania, sąd może wydać wyrok w trybie doraźnym lub pozostawić powództwo wzajemne bez rozpoznania¹⁴¹. Jeżeli żadna ze stron nie złoży kwestionariusza w wyznaczonym przez sąd terminie, sąd wyznaczy dodatkowy, 7-dniowy termin, po upływie którego sprawa zostanie pozostawiona bez rozpoznania¹⁴². Sąd może odstąpić od wezwania stron do wypełnienia kwestionariusza, jeżeli uzna, że jego złożenie nie jest konieczne w okolicznościach sprawy.

Po rozpatrzeniu kwestionariusza sąd wydaje odpowiednie instrukcje dotyczące przebiegu rozprawy. Instrukcje te zazwyczaj dotyczą przesłuchania świadków lub biegłych, harmonogramu i czasu trwania rozprawy oraz przygotowania i dystrybucji zespołu dokumentów zawierających istotne elementy materiału procesowego na potrzeby rozprawy (tzw. *trial bundles*). Elementy materiału procesowego wchodzące w skład *trial bundles* są z reguły uzgadniane przez strony i sąd przed rozprawą. Zgodnie z konwencją, obowiązek przygotowania i dystrybucji *trial bundles* spoczywa na powodzie. Harmonogram rozprawy w sposób szczegółowy określa kolejność zabierania głosu oraz przewidywaną długość każdego etapu rozprawy¹⁴³.

Co do zasady, w sprawach należących do właściwości High Court¹⁴⁴, przed rozprawą strony składają pisma procesowe obejmujące podsumowanie ich stanowisk wraz z podstawą prawną twierdzeń (*skeleton arguments*)¹⁴⁵. Oprócz *trial bundles* i *skeleton arguments* na tym etapie

¹³⁹ Jest to wyjątek od reguły 2.11 CPR, zgodnie z którą strony mogą na zgodny wniosek zmienić termin wyznaczony przez sąd. Oprócz omawianego terminu związanego z przygotowaniem rozprawy, strony nie mogą zmienić terminu posiedzenia w przedmiocie ustalenia harmonogramu postępowania oraz terminu rozprawy.

¹⁴⁰ Reguły 29.6(3)–(4) CPR.

¹⁴¹ Zob. rozstrzygnięcie w sprawie *Waterman Transport Ltd v Torchwood Properties Ltd* [2015] EWHC 1446 (TCC). W okolicznościach faktycznych sprawy pozwany nie złożył kwestionariusza oraz nie wziął udziału w posiedzeniu w przedmiocie *pre-trial review*.

¹⁴² Reguła 29.6(3) i dyrektywa 29.8.3 CPR (dla trybu *multi-track*); reguła 28.5(3) i dyrektywa 28.6.5(1) CPR (dla trybu *fast track*). Celem uniknięcia tak dotkliwych konsekwencji procesowych, w okolicznościach niemożności wypełnienia kwestionariusza, strony powinny niezwłocznie ubiegać się o zwolnienie z sankcji (*British Gas Trading Ltd v Oak Cash & Carry Ltd* [2016] EWCA Civ 153).

¹⁴³ Zob. szerzej *Civil Practice...*, s. 1065–1067.

¹⁴⁴ High Court pełni funkcję sądu pierwszej instancji w sprawach cywilnych o wartości przedmiotu sporu powyżej 25 000 GBP (tryb *multi-track*) oraz w sprawach o wartości przedmiotu sporu poniżej 25 000 GBP przekazanych do jego właściwości. High Court pełni również funkcję sądu drugiej instancji w sprawach rozpatrywanych w pierwszej instancji przez County Court.

¹⁴⁵ *Civil Practice...*, s. 1067. *Skeleton arguments* mogą być również wymagane w sprawach rozpoznawanych przez County Court.

postępowania sąd ma władzę dyskrejonalną do tego, by włączyć do materiału procesowego inne dokumenty, które uważa za istotne w celu przygotowania rozprawy¹⁴⁶. Odpowiednie przepisy w przedmiocie postępowania przed określonymi rodzajami sądów zawierają dalsze szczegółowe unormowania związane z przygotowaniem i przebiegiem rozprawy¹⁴⁷.

3.5. Etap czwarty: rozprawa

(a) Kontrola postępowania dowodowego przez sędziego w toku rozprawy

W toku rozprawy sąd kontynuuje wykonywanie obowiązku aktywnego zarządzania postępowaniem. Sędzia może zadawać pytania świadkom oraz biegłym, jeżeli uzna, że po zakończeniu zadawania pytań przez pełnomocników pozostają istotne dla rozstrzygnięcia kwestie, które wymagają wyjaśnienia. Ciężar przesłuchiwanie świadków i biegłych spoczywa jednak na pełnomocnikach stron i sąd obowiązany jest mieć baczenie na to, by nie przerywać toku zadawania pytań przez pełnomocników¹⁴⁸.

Rozprawa przebiega zgodnie z harmonogramem ustalonym w drodze zarządzenia sądu na etapie *pre-trial review*, jak wskazano powyżej. Sąd sprawuje pieczę na tym, by pełnomocnicy stron nie przekraczali czasu przeznaczanego na zabranie przez nich głosu w toku rozprawy. Sąd może również interweniować w celu napomnienia pełnomocników, gdy ich wystąpienia dotyczą nieistotnych dla rozstrzygnięcia sprawy kwestii¹⁴⁹. W toku rozprawy sąd obowiązany jest rozstrzygnąć wnioski stron o wyłączenie z materiału dowodowego niedopuszczalnych środków dowodowych, jeżeli takowe zostały wniesione.

(b) Zakaz zgłaszania nowych dowodów po zamknięciu rozprawy

Co do zasady, po zamknięciu rozprawy strony nie mogą zgłaszać nowych dowodów lub twierdzeń. W wyjątkowych przypadkach sąd może jednak dopuścić dowód po zamknięciu rozprawy, lecz przed potwierdzeniem treści wyroku w drodze pisemnej z pieczęcią sądu¹⁵⁰. Wytyczne, którymi powinien się kierować sąd wykonując władzę dyskrejonalną w tym zakresie, sformułowane zostały w sprawie *Ladd v Marshall*¹⁵¹. Zgodnie z tym rozstrzygnięciem sąd może dopuścić dowód po zamknięciu rozprawy, jeżeli: (i) dany środek dowodowy nie był wcześniej dostępny lub przy zachowaniu należytej staranności strona nie mogła przewidzieć

¹⁴⁶ *Barings plc v Coopers and Lybrand* [2001] EWCA Civ 1163.

¹⁴⁷ Zob. m.in. *Technology and Construction Court Guide; Commercial Court Guide; Chancery Guide; Queen's Bench Guide* (dostępne na [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/6-530-1146?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true&comp=pluk&bhcp=1](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/6-530-1146?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true&comp=pluk&bhcp=1) (dostęp: 28 stycznia 2019 r.)).

¹⁴⁸ *Jones v National Coal Board* [1957] 2 QB 55.

¹⁴⁹ *R (Riseborough) v Lands Tribunal* [2010] EWHC 146.

¹⁵⁰ *Barrell Enterprises* [1972] All E.R. 631; *Paulin v Paulin* [2009] EWCA Civ 221 CA.

¹⁵¹ [1954] WLR 1489 CA.

konieczności jego powołania; (ii) zachodzi wysokie prawdopodobieństwo, że dopuszczenie nowego dowodu będzie miało decydujący wpływ na wynik sprawy; (iii) środek dowodowy jest wiarygodny.

Dodatkowa przesłanka, mająca znaczenie dla decyzji sądu o dopuszczeniu nowych dowodów, sformułowana została w rozstrzygnięciu w sprawie *Latimer v Cumbria*¹⁵² i stanowi, że nowy dowód może być dopuszczony jedynie, jeżeli strona zgłosiła go w rozsądnym terminie po zamknięciu rozprawy. Zgodnie natomiast z ogólną zasadą dotyczącą wykonywania władzy dyskrecyjnej, również w zakresie orzekania o dopuszczeniu spóźnionych dowodów sąd obowiązany jest kierować się naczelnym celem postępowania cywilnego. Jedną z okoliczności istotnych dla decyzji sądu w tym zakresie jest zatem ograniczony charakter zasobów sądu oraz konieczność zapewnienia sprawnego przebiegu postępowania¹⁵³. W sprawie *Charleworth v Relay Roads Ltd*¹⁵⁴ sąd wskazał, że powyższe zasady znajdują zastosowanie zarówno do dowodów, jak i twierdzeń niezgłoszonych przez stronę przed zamknięciem rozprawy w pierwszej instancji.

Orzecznictwo zapadłe na gruncie wspomnianych zasad odzwierciedla słusznościowy charakter podejścia judykatury angielskiej do omawianej problematyki oraz charakterystyczne ważenie racji nakazujących wydanie sprawiedliwego rozstrzygnięcia i prowadzenie postępowania w sposób sprawny z uwzględnieniem jego adekwatnych kosztów. W sprawie *Nawitare v Easyjet*¹⁵⁵ sąd odmówił dopuszczenia nowego dowodu, uzasadniając swoje rozstrzygnięcie okolicznością, że spóźniony dowód nie był kluczowy dla rozstrzygnięcia sprawy, i strona przy zachowaniu należytej staranności powinna była wnioskować o jego dopuszczenie przed zamknięciem rozprawy. Podobnie w sprawie *Absolute Lofts South West London Ltd v Artisan Home Improvements Ltd*¹⁵⁶ sąd orzekł brak dostatecznych racji dla dopuszczenia dowodów wnioskowanych po zamknięciu rozprawy w okolicznościach, w których strona mogła powołać przedmiotowy materiał dowodowy na wcześniejszym etapie postępowania. Sąd wskazał, że aby dopuścić spóźniony materiał dowodowy w omawianych okolicznościach, nowe dowody musiałyby być przekonujące na tyle, by postawić sprawę w całkowicie nowym świetle.

Nowe dowody zostały natomiast uwzględnione w sprawie *TZ v General Medical Council*¹⁵⁷. W uzasadnieniu rozstrzygnięcia sąd wskazał, że w wyjątkowych okolicznościach nowe dowody mogą zostać dopuszczone nawet w razie niespełnienia warunków ustanowionych w *Ladd v Marshall*¹⁵⁸. Czynnikiem uzasadniającym odstępstwo od zasad ogólnych w przedmiotowej

¹⁵² [1994] PIQR P395 CA.

¹⁵³ Zob. rozdział 2 pkt 2.2.

¹⁵⁴ [2000] 1 WLR 230. Zob. także *Townsend v Achilleas* [2001] C.P. Rep. 45.

¹⁵⁵ [2005] EWHC 282 (Ch).

¹⁵⁶ [2015] EWHC 2632.

¹⁵⁷ [2015] EWHC 1001.

¹⁵⁸ [1954] WLR 1489 CA.

sprawie było wysokie prawdopodobieństwo, iż niedopuszczenie nowych twierdzeń i dowodów skutkowałoby kontynuacją sporu w wyższej instancji.

Po zamknięciu rozprawy sąd wydaje rozstrzygnięcie, dokonując oceny dowodów oraz podstawy prawnej stanowisk stron. Co do zasady, zakres rozstrzygnięcia ograniczony jest do twierdzeń stron zgłoszonych zgodnie z regułami opisanymi powyżej. Zasada ta doznaje jednak pewnych wyjątków. W rozstrzygnięciu w sprawie *Watson v Durham University*¹⁵⁹ orzeczono, że dokonując ustaleń dotyczących podstawy roszczenia, sąd powinien kierować się przede wszystkim obowiązkiem wydania poprawnego rozstrzygnięcia. W okolicznościach, w których strona nieudolnie sformułowała uzasadnienie roszczenia, sąd władny jest wydać rozstrzygnięcie w oparciu o prawidłowo zidentyfikowaną podstawę roszczenia. Na stronie spoczywa jednak ciężar udowodnienia podstawy faktycznej i możliwość podejmowania działań z urzędu przez sąd jest w tym zakresie ograniczona¹⁶⁰.

3.6. Etap piąty: postępowanie w drugiej instancji

(a) Miejsce apelacji w angielskim procesie cywilnym

Jedną z najistotniejszych cech angielskiego systemu procedury cywilnej jest wyjątkowy charakter kontroli instancyjnej orzeczeń. Zgodnie z systemowymi założeniami reformy Woolfa odzwierciedlonymi w CPR, tylko niewielki odsetek spraw dociera do etapu rozprawy, a jeszcze mniejsza liczba rozstrzygnięć jest przedmiotem apelacji¹⁶¹. Współczesna judykatura angielska niezmiennie podkreśla, iż strony powinny korzystać z prawa do apelacji z dużą ostrożnością, z uwagi na nadzwyczajny charakter tego środka oraz niemałe koszty związane z jego wniesieniem¹⁶².

W świetle CPR uruchomienie kontroli instancyjnej orzeczenia wymaga co do zasady uzyskania pozwolenia sądu na wniesienie apelacji¹⁶³. Wniosek o pozwolenie rozpatrywany jest przez sąd, który wydał wyrok. Jeżeli apelacja nie jest dopuszczona na tym etapie, strona może złożyć wniosek w tym przedmiocie do sądu wyższego rzędu¹⁶⁴. Zgodnie z regułą 52.6 CPR sąd może udzielić pozwolenia na wniesienie apelacji jedynie wówczas, gdy apelacja ma realną szansę powodzenia¹⁶⁵ lub istnieje istotny powód dla dopuszczenia apelacji w określonej spra-

¹⁵⁹ [2008] EWCA Civ 1266.

¹⁶⁰ *Lynch v James Lynch and Sons (Transport) Ltd* (2000) LTL 8/3/2000.

¹⁶¹ Zob. *Andrews on Civil Processes...*, s. 11 i 38.

¹⁶² Zob. *Civil Practice...*, s. 1334. Zob. także rozważania co do wyjątkowego charakteru apelacji z uwagi na ograniczone zasoby sądu w *Tanfern Ltd v Cameron-MacDonald* [2000] 1 WLR 1311.

¹⁶³ Reguła 52.3(1) CPR. Pozwolenie na złożenie apelacji nie jest wymagane w przypadku rozstrzygnięć dotyczących wolności osobistej.

¹⁶⁴ Terminy na złożenie wniosku o dopuszczenie apelacji oraz sądy właściwe do rozpoznania apelacji są zróżnicowane w zależności od rodzaju sądu, który wydał rozstrzygnięcie, zob. tabelę właściwych sądów i terminów w *Civil Practice...*, s. 1335–1336.

¹⁶⁵ Na temat interpretacji tej przesłanki zob. *Swain v Hillman* [2001] 1 All ER 91.

wie¹⁶⁶. Apelacja od orzeczenia wydanego w drodze apelacji może być złożona jedynie wówczas, gdy obok czynników wskazanych w Regule 52.6 CPR w sprawie zachodzi konieczność rozstrzygnięcia istotnej kwestii dotyczącej zasad lub praktyki stosowania prawa¹⁶⁷. Zgodnie z regułą 52.6(2) CPR pozwolenie sądu na wniesienie apelacji może ograniczać zakres kwestii podlegających ponownemu rozpoznaniu lub zawierać inne warunki wniesienia apelacji¹⁶⁸.

Wniesienie apelacji nie powoduje rozpoznania sprawy na nowo. Zakres rozpoznania sądu wyższej instancji ograniczony jest co do zasady do kontroli decyzji sądu niższego rzędu. Sąd może jednak rozpoznać sprawę na nowo, jeżeli wymagają tego okoliczności konkretnej sprawy lub obowiązek ten wynika z dyrektyw CPR dotyczących określonego typu spraw¹⁶⁹. Sąd uwzględni apelację w przypadku ustalenia, że rozstrzygnięcie sądu niższego rzędu jest nieprawidłowe bądź w przypadku stwierdzenia, że rozstrzygnięcie będące przedmiotem zaskarżenia jest niesłuszne, gdyż w postępowaniu w pierwszej instancji miało miejsce istotne naruszenie przepisów postępowania bądź postępowanie to dotknięte było nieprawidłowościami innego rodzaju¹⁷⁰.

(b) Zakaz zgłaszania nowych faktów i dowodów w postępowaniu w drugiej instancji

Zgodnie z regułą 52.21(2) CPR powoływanie nowych faktów i dowodów przed sądem odwoławczym jest co do zasady niedopuszczalne¹⁷¹. Jako że podobna zasada obowiązywała przed wprowadzeniem CPR, zgodnie z ukształtowaną linią orzecniczą rozstrzygnięcia zapadłe na gruncie poprzedniego systemu znajdują zastosowanie w przedmiotowym zakresie¹⁷². W szczególności, wspomniane wyżej rozstrzygnięcie w sprawie *Ladd v Marshall*¹⁷³ zachowuje aktualność odnośnie do przesłanek dopuszczenia przez sąd odwoławczy materiału dowodowego niezgłoszonego w postępowaniu w pierwszej instancji¹⁷⁴.

Civil Procedure Rules zawiera jednak szereg nowych kryteriów, którymi powinien kierować się sąd przy wykonywaniu władzy dyskrecyjnej. Zgodnie z rozstrzygnięciem w sprawie *Terluk v Berezovsky*¹⁷⁵ obok przesłanek ustanowionych w sprawie *Ladd v Marshall* sąd powinien mieć na uwadze przede wszystkim treść reguły 52.21(2) CPR oraz obowiązek uwzględnienia

¹⁶⁶ Istotnym powodem dopuszczenia apelacji jest np. uchybienie sądu w postaci pominięcia rozstrzygnięcia istotnej kwestii w sprawie (*Sofola v Lloyds TSB Bank* [2005] EWHC 1335 (QB)).

¹⁶⁷ Reguła 52.7 CPR.

¹⁶⁸ Tj. jak obowiązek wniesienia zabezpieczenia na poczet kosztów postępowania apelacyjnego (reguła 25.15 CPR). Na temat zasad ogólnych dotyczących władzy dyskrecyjnej sądu do wydania rozstrzygnięcia zawierającego warunki na podstawie reguły 3.1(3) CPR – zob. także rozdział 2 pkt 2.3.

¹⁶⁹ Reguła 52.21(1) CPR. Na temat różnicy pomiędzy rozpoznaniem sprawy na nowo, a kontrolą rozstrzygnięcia sądu niższej instancji zob. *Dupont de Nemours (EI) & Co v ST Dupont (Note)* [2003] EWCA Civ 1368.

¹⁷⁰ Reguła 52.21(3) CPR.

¹⁷¹ Zob. wyczerpująco na temat stosowania tego przepisu *White Book...*, s. 1856–1858.

¹⁷² Zob. m.in. *Hertfordshire Investments v Bubb* [2000] 1 WLR 2318; *Townsend v Achilleas* [2001] C.P. Rep. 89; *Hamilton v Al-Fayed (No. 2)* [2001] E.M.L.R. 394. Na ten temat także *Phipps on Evidence...*, s. 400 i n.

¹⁷³ [1954] WLR 1489 CA.

¹⁷⁴ Zob. m.in. *Hamilton v Al-Fayed (No. 2)* [2001] E.M.L.R. 394.

¹⁷⁵ [2011] EWCA Civ 1534.

naczelnego celu postępowania¹⁷⁶. W świetle tego rozstrzygnięcia, przy rozpoznawaniu wniosku o uwzględnienie nowego materiału dowodowego w instancji apelacyjnej sąd władny jest uwzględnić dodatkowe istotne okoliczności, niewskazane w sprawie *Ladd v Marshall*, jeżeli jest to istotne dla realizacji obowiązku rozstrzygania spraw w sposób sprawiedliwy, przy zachowaniu adekwatnych kosztów postępowania.

Sąd ze szczególną ostrożnością traktuje wniosek o dopuszczenie nowych dowodów, jeżeli jego uwzględnienie wiązałoby się z koniecznością rozpoznania sprawy na nowo¹⁷⁷. W takich okolicznościach sąd dopuści nowe dowody, jeżeli jest to konieczne dla zapewnienia fundamentalnej sprawiedliwości rozstrzygnięcia. Podobne kryteria obowiązują w przypadku dopuszczenia nowych faktów i dowodów w postępowaniu odwoławczym w sprawach, w których przedmiotem zaskarżenia jest wyrok wydany w trybie doraźnym lub decyzja sądu o pozostawieniu pisma procesowego bez rozpoznania¹⁷⁸.

W określonych typach spraw obowiązują mniej zaostrzone kryteria dotyczące zgłaszania nowych dowodów w instancji apelacyjnej. Co do zasady sprawy te obejmują kwestie związane z ochroną interesu publicznego lub uzasadnionego interesu strony. Przykładem rodzajów spraw, w których postulat koncentracji materiału procesowego realizowany jest mniej restrykcyjnie, są sprawy dotyczące nadużycia lub oszustwa (*fraud*), sprawy dotyczące małoletnich lub sprawy związane z ochroną konkurencji¹⁷⁹. Dodatkowe przesłanki przemawiające za dopuszczeniem nowych faktów i dowodów na etapie postępowania w drugiej instancji mogą również wynikać z konieczności wzięcia pod uwagę przez sąd prawa do sądu na podstawie art. 6 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności¹⁸⁰. W oparciu o powyższe unormowanie nowe fakty i dowody zostały uwzględnione w rozstrzygnięciu w sprawie *Purushothaman v Malik*¹⁸¹. Za poszerzeniem materiału dowodowego w przedmiotowej sprawie przemawiały jednak również wyjątkowe okoliczności odnoszące się do zarzutów fałszerstwa i manipulacji materiału dowodowego przez stronę przeciwną.

Obok restrykcji co do prowadzenia postępowania dowodowego w instancji odwoławczej, realizacja postulatu koncentracji materiału procesowego widoczna jest również w unormowaniach dotyczących zakresu kognicji sądu wyższej instancji. Na gruncie CPR zakres kognicji sądu odwoławczego ograniczony jest bowiem do kwestii podniesionych w apelacji. Zgodnie z regułą 52.21(5) CPR strona nie może podnieść twierdzeń, które nie zostały zawarte tzw. *appeal notice*, chyba że sąd wyda w tym zakresie odpowiednie pozwolenie. Na podobnych zasadach sąd może odmówić rozpoznania kwestii podniesionej w toku rozprawy apelacyjnej, jeżeli kwestia ta nie była uprzednio wskazana w podsumowaniu stanowisk stron (*skeleton*

¹⁷⁶ Zob. także *Hamilton v Al-Fayed* (No. 2) [2001] E.M.L.R. 394, par. 11.

¹⁷⁷ *Transview Properties Ltd v City Site Properties Ltd* [2009] EWCA Civ 1225.

¹⁷⁸ *Aylwen v Taylor Joynson Garrett* [2001] EWCA Civ 1171.

¹⁷⁹ Zob. na ten temat *Phippison on Evidence...*, s. 404 oraz cytowane orzecznictwo.

¹⁸⁰ Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm. – dalej „EKPC”

¹⁸¹ [2011] EWCA Civ 1734.

argument)¹⁸². Strona, która po wniesieniu apelacji chce zmienić podstawę, na której opiera swoje zarzuty, powinna ubiegać się o pozwolenie sądu na zmianę podstaw apelacji. Przesłanki udzielenia przedmiotowego pozwolenia są analogiczne do opisanych powyżej przesłanek zmiany podstawy powództwa lub włączenia nowych twierdzeń do zakresu rozpoznania sprawy¹⁸³. W omawianej sytuacji zastosowanie znajdują również wskazane wyżej reguły ogólne dotyczące zwolnienia z sankcji¹⁸⁴.

4. Uwagi prawnoporównawcze i *de lege ferenda*

4.1. Przegląd unormowań polskiego Kodeksu postępowania cywilnego realizujących zasadę koncentracji materiału procesowego

Przepisem tytułu wstępnego Kodeksu postępowania cywilnego, wyrażającym zasadę koncentracji materiału procesowego, jest art. 6. Przepis ten stanowi, że sąd powinien przeciwdziałać przewlekaniu postępowania i dążyć do tego, aby rozstrzygnięcie nastąpiło na pierwszym posiedzeniu, jeżeli jest to możliwe bez szkody dla wyjaśnienia sprawy. Paragraf 2 wspomnianego przepisu wskazuje natomiast, że strony i uczestnicy postępowania obowiązani są przytaczać wszystkie okoliczności faktyczne i dowody bez zwłoki, tak aby postępowanie mogło być przeprowadzone sprawnie i szybko¹⁸⁵. Unormowanie to realizuje postulat, aby ochrona prawna udzielona była bez nieuzasadnionej zwłoki, w rozsądnym terminie, ucieleśniony w art. 45 ust. 1 Konstytucji RP¹⁸⁶ oraz art. 6 EKPC. Zasada koncentracji materiału procesowego na gruncie polskiego prawa postępowania cywilnego jest zatem ściśle związana z postulatem szybkości postępowania¹⁸⁷.

Dla urzeczywistnienia dyrektywy zawartej w art. 6 k.p.c., Kodeks postępowania cywilnego przewiduje szereg unormowań szczegółowych, wskazujących konkretne obowiązki stron i sądu w omawianym zakresie. Ramy niniejszego opracowania nie pozwalają na szczegółową analizę wszystkich przepisów akcentujących powinności sądu i stron w dążeniu do szybkiego i sprawnego przebiegu postępowania. Poniżej pokrótce opisane zostaną podstawowe

¹⁸² Dyrektywa 52C par. 31(4) CPR.

¹⁸³ Zob. również *Swain Mason v Mills and Reeve LLP* [2011] EWCA Civ 14.

¹⁸⁴ *Denton v. TH White Ltd.* [2014] EWCA Civ 906.

¹⁸⁵ Obowiązek uregulowany w art. 6 § 2 k.p.c. określany jest obowiązkiem wspierania postępowania przez strony. Zob. P. Grzegorzczak, K. Weitz, w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1, *Postępowanie rozpoznawcze*, red. T. Ereciński, Warszawa 2016, komentarz do art. 6 k.p.c., pkt 11 i n.; H. Dolecki i in., w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1, *Artykuły 1–366*, red. H. Dolecki, T. Wiśniewski, LEX 2013, komentarz do art. 6 k.p.c., pkt 2.

¹⁸⁶ Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.

¹⁸⁷ Zob. P. Grzegorzczak, K. Weitz, w: *Kodeks...*, komentarz do art. 6 k.p.c., pkt 1–5.

unormowania Kodeksu postępowania cywilnego realizujące zasadę koncentracji materiału procesowego. Do najistotniejszych z ich należą¹⁸⁸:

1. zarządzenie przez sąd wymiany pism procesowych (art. 207 k.p.c.);
2. pominięcie spóźnionych twierdzeń i dowodów (art. 217 § 2 k.p.c.);
3. przygotowanie rozprawy (art. 208 k.p.c.);
4. informacyjne przesłuchanie stron (art. 212 k.p.c.) i zarządzenie stawienia stron (art. 216 k.p.c.);
5. zarządzenie oddzielnej rozprawy w stosunku do określonych roszczeń (art. 218 k.p.c.);
6. wyrok częściowy (art. 317 k.p.c.) i wyrok wstępny (art. 318 k.p.c.);
7. rozstrzygnięcie w przedmiocie zarzutów formalnych (art. 222 k.p.c.);
8. połączenie spraw do łącznego rozpoznania lub także rozstrzygnięcia (art. 219 k.p.c.);
9. zakaz zgłaszania nowych faktów i dowodów w postępowaniu w drugiej instancji (art. 381 k.p.c.).

Spoczywający na stronach ciężar wspierania postępowania dotyczy m.in. przytaczania okoliczności faktycznych i dowodów, tak aby sąd mógł zapoznać się z całością okoliczności istotnych dla rozstrzygnięcia sprawy możliwie szybko i sprawnie. Odpowiadająca w ten sposób ukształtowanemu zakresowi obowiązków stron powinność sądu obejmuje korzystanie z uprawnień w zakresie kierownictwa postępowaniem¹⁸⁹. Przepisem przyznającym sądowi szeroką władzę dyskrecyjną w przedmiotowym zakresie jest art. 207 k.p.c. Zgodnie z § 2 tego przepisu przewodniczący może zarządzić wniesienie odpowiedzi na pozew w wyznaczonym terminie, nie krótszym niż dwa tygodnie.

Rygorem uchybienia terminowi wyznaczonemu przez przewodniczącego jest zwrot pisma zgodnie z art. 130 § 2 k.p.c.¹⁹⁰ Niewniesienie odpowiedzi na pozew w terminie może ponadto prowadzić do utraty możliwości powołania twierdzeń i dowodów na podstawie art. 6 § 2 i art. 207 § 6 k.p.c. W takich okolicznościach uwzględnienie spóźnionych twierdzeń i dowodów może nastąpić jedynie w przypadku braku winy w niepowołaniu ich w odpowiedzi na pozew lub jeżeli jest to uzasadnione szczególnymi okolicznościami sprawy¹⁹¹. W sytuacji, w której przewodniczący nie wydał zarządzenia w przedmiocie wniesienia odpowiedzi na pozew, jej wniesienie jest fakultatywne i nie jest ograniczone terminem procesowym. W takim wypadku pozwany, który nie złożył odpowiedzi na pozew, może przytoczyć fakty i dowody przeciwko żądaniu pozwu na rozprawie¹⁹².

¹⁸⁸ Poniższe rozważania dotyczą postępowania procesowego. Nie odnoszą się one natomiast do postępowania nieprocesowego, które postrzegane jest odmiennie z punktu widzenia aktywności stron i sądu w postępowaniu.

¹⁸⁹ Zob. P. Grzegorzczak, K. Weitz, w: *Kodeks...*, komentarz do art. 6 k.p.c., pkt 9; J. Bodio, w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany*, t. 1, Art. 1-729, red. A. Jakubecki, LEX 2018, komentarz do art. 6 k.p.c., pkt 1; H. Dolecki i in., w: *Kodeks...*, komentarz do art. 6 k.p.c., pkt 4.

¹⁹⁰ We wspomnianych okolicznościach strona może ubiegać się o przywrócenie terminu na podstawie art. 168 k.p.c.

¹⁹¹ Unormowanie to rozwinięte jest w art. 217 § 2 k.p.c., o którym mowa poniżej.

¹⁹² Tak P. Grzegorzczak, K. Weitz, w: *Kodeks...*, komentarz do art. 207 k.p.c., pkt 10.

Oprócz zarządzenia obligatoryjnej odpowiedzi na pozew, przewodniczący może zobowiązać strony do wniesienia dalszych pism przygotowawczych przed pierwszym posiedzeniem wyznaczonym na rozprawę (art. 207 § 3 k.p.c.). Powyższe unormowanie pozwala przewodniczącemu uzyskać dodatkowe wyjaśnienia dotyczące kwestii istotnych dla rozstrzygnięcia sprawy, określić, jakie fakty są sporne między stronami oraz ustalić podstawę prawną twierdzeń stron, umożliwiając sprawne prowadzenie postępowania i przygotowanie rozprawy. W tym celu przewodniczący określa przedmiot pism przygotowawczych, a także porządek oraz termin ich składania, oraz może wysłuchać strony na posiedzeniu niejawnym (art. 207 § 3 k.p.c.). Pismo przygotowawcze, które nie zostało wniesione w terminie, podlega zwrotowi na zasadach ogólnych.

Po przeprowadzeniu pierwszego posiedzenia wyznaczonego na rozprawę, przewodniczący może zarządzić obowiązek wniesienia dalszych pism. Oprócz pozwu, odpowiedzi na pozew oraz pism przygotowawczych, których wymiana została zarządzona przez przewodniczącego, strony nie mogą wnosić żadnych innych pism przygotowawczych, zarówno w fazie poprzedzającej posiedzenie wyznaczone na rozprawę, jak i po odbyciu posiedzenia¹⁹³. Strony mogą zarówno wystąpić z wnioskiem o złożenie pism przygotowawczych¹⁹⁴, jak również na zasadach ogólnych wnosić o przywrócenie terminu na wniesienie wcześniej zarządzonego pisma przygotowawczego¹⁹⁵.

Sankcja z tytułu niepodniesienia twierdzeń i dowodów rozwinięta została w art. 217 § 2 i 3 k.p.c. Zgodnie z § 2 omawianego przepisu sąd pomija spóźnione twierdzenia i dowody, chyba że strona uprawdopodobni, że nie zgłosiła ich we właściwym czasie bez swojej winy lub że uwzględnienie spóźnionych twierdzeń i dowodów nie spowoduje zwłoki w rozpoznaniu sprawy albo że występują inne wyjątkowe okoliczności. Obok art. 207 § 6 k.p.c. przepis ten stanowi wyraz dążenia ustawodawcy do realizacji zasady koncentracji materiału procesowego, tak aby postępowanie przebiegało szybko i sprawnie, zgodnie z dyrektywą zawartą w art. 6 k.p.c. Rygor pominięcia spóźnionych twierdzeń i dowodów nie dotyczy jednak okoliczności, które sąd powinien brać pod uwagę z urzędu (tj. bezwzględne przesłanki procesowe lub dopuszczalność czynności procesowej), oraz argumentacji prawnej, zgodnie z zasadą *da mihi factum dabo tibi ius*¹⁹⁶.

Przepis art. 217 § 3 k.p.c. stanowi natomiast wyraz dążenia ustawodawcy do wyeliminowania działań stron polegających na celowym przewlekaniu postępowania. Zgodnie z tym unormowaniem sąd pomija twierdzenia i dowody, jeżeli są powoływane jedynie dla zwłoki, lub okoliczności sporne zostały już dostatecznie wyjaśnione. Przepis ten stanowi realizację dyrektywy zawartej w art. 6 k.p.c. przez nadanie sądowi władzy dyskrecyjnej do kontroli

¹⁹³ Zob. postanowienie SN z 14 stycznia 2015 r., III CSK 317/14, LEX nr 1628929.

¹⁹⁴ Jego uwzględnienie zależy jednak od uznania sądu, zob. postanowienie SN z 13 grudnia 2012 r., III CSK 300/12, OSNC 2013, nr 3, poz. 42.

¹⁹⁵ Art. 168 k.p.c.

¹⁹⁶ P. Grzegorzczak, K. Weitz, w: *Kodeks...*, komentarz do art. 217 k.p.c., pkt 10 i 12.

materiału procesowego przez zapobieganie jego nadmiernemu rozbudowaniu w sytuacji, w której zgłaszanie nowych twierdzeń lub dowodów nie jest konieczne w okolicznościach sprawy, lub stanowi wyraz celowego działania strony dla wywołania zwłoki w postępowaniu. Z uwagi na cel i sankcje ustanowione w art. 217 k.p.c., sąd obowiązany jest pouczyć stronę występującą bez fachowego pełnomocnika o treści omawianego przepisu.

Obok przepisów dyscyplinujących strony do powoływania twierdzeń i dowodów na możliwie wczesnym etapie postępowania, środkiem realizującym zasadę koncentracji materiału procesowego jest art. 208 k.p.c., przewidujący uprawnienia przewodniczącego w zakresie przygotowania rozprawy. Przygotowanie rozprawy następuje w drodze zarządzeń przewodniczącego, mających na celu umożliwienie sądowi efektywne przeprowadzenie posiedzenia i możliwie szybkie rozstrzygnięcie sprawy¹⁹⁷. Artykuł 208 § 1 k.p.c. zawiera przykładowe wyliczenie możliwych zarządzeń przewodniczącego. Zgodnie z tym przepisem przewodniczący może: wezwać strony do stawienia się na rozprawę osobiście lub przez pełnomocnika; zażądać na rozprawę od państwowej jednostki organizacyjnej lub jednostki organizacyjnej samorządu terytorialnego znajdujących się u nich dowodów, jeżeli strona sama dowodów tych otrzymać nie może; wezwać na rozprawę wskazanych przez stronę świadków; wezwać na rozprawę osoby powołane zgodnie przez strony na biegłych; zarządzić przedstawienie dokumentów, przedmiotów oględzin, ksiąg lub planów. Zgodnie z art. 208 § 2 k.p.c. przewodniczący może ponadto, w razie koniecznej potrzeby, zarządzić oględziny jeszcze przed rozprawą. Decyzję w przedmiocie zarządzeń wymaganych do przygotowania rozprawy przewodniczący podejmuje na podstawie pozwu i innych pism procesowych.

Kolejnym wyrazem realizacji zasady skupienia materiału procesowego są uprawnienia sądu zawarte w art. 212 i 216 k.p.c. Zgodnie z pierwszym z wymienionych przepisów, dla wyjaśnienia kwestii istotnych dla rozstrzygnięcia sprawy sąd może zadawać pytania stronom w celu przytoczenia lub uzupełnienia przez nie twierdzeń bądź dowodów mających znaczenie dla ustalenia podstawy faktycznej sprawy lub dla ustalenia okoliczności spornych między stronami. W podobnym celu sąd może zarządzić stawienie stron na rozprawie (osobiście lub przez pełnomocnika), zgodnie z treścią art. 216 k.p.c. Informacyjne przesłuchanie stron w omawianych okolicznościach nie ma mocy środka dowodowego, a służy jedynie klaryfikacji okoliczności wymagających rozstrzygnięcia przez sąd w toku postępowania.

Przykładem uprawnień do materialnego i formalnego kierownictwa postępowaniem przez przewodniczącego jest ponadto grupa przepisów związana z wyznaczeniem zakresu kwestii podlegających rozstrzygnięciu w danym orzeczeniu lub rozpoznaniu podczas posiedzenia. Artykuł 218 k.p.c. przewiduje możliwość zarządzenia oddzielnej rozprawy przez sąd w odniesieniu do określonych roszczeń, pozwu głównego lub wzajemnego bądź co do poszczególnych współuczestników. Artykuł 317 k.p.c. przewiduje natomiast wydanie wyroku

¹⁹⁷ Zob. P. Grzegorzczak, M. Jędrzejewska, K. Weitz, w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 2, *Postępowanie rozpoznawcze*, Warszawa 2016, komentarz do art. 208 k.p.c., pkt 1 i n.

częściowego co do części żądań (bądź żądania) lub rozstrzygającego o całości powództwa głównego bądź wzajemnego. Wyrok częściowy może zapaść w okolicznościach, w których jedynie część sprawy nadaje się do rozstrzygnięcia, przeprowadzone zostały wszystkie istotne dowody dotyczące określonego żądania (lub jego części) oraz podyktowane to jest postulatem szybkości postępowania lub innymi względami natury pragmatycznej. Brak jest zgodności w doktrynie na temat tego, czy wyrok częściowy może być wydany przez sąd z urzędu czy jedynie na wniosek strony¹⁹⁸. Nie ulega jednak wątpliwości, że decyzja o wydaniu wyroku częściowego powodowana jest względami natury ekonomii procesowej¹⁹⁹ i w tym znaczeniu skorzystanie przez sąd z uprawnień przewidzianych w art. 317 k.p.c. może przyczynić się do realizacji postulatu sprawności postępowania.

Instytucją zbliżoną do wyżej opisanej jest uprawnienie do wydania wyroku wstępnego, zawarte w art. 318 k.p.c. Zgodnie z tym unormowaniem wyrok wstępny może być wydany, jeżeli roszczenie może być uwzględnione co do zasady²⁰⁰. Co do spornej zaś wysokości żądania sąd może zarządzić bądź dalszą rozprawę, bądź jej odroczenie. Zakres zastosowania omawianego przepisu jest ograniczony: wydanie wyroku częściowego możliwe jest z reguły w sprawach, w których powód dochodzi spełnienia świadczenia pieniężnego²⁰¹. Wyrok wstępny rozstrzyga wówczas o istnieniu podstawy roszczenia (stosunku prawnym uzasadniającym powództwo), pozostawiając wysokość świadczenia do dalszego rozpoznania i rozstrzygnięcia w wyroku końcowym. Wyrok wstępny nie może być ponadto ograniczony do rozstrzygnięcia określonego sporu doktrynalnego lub prawnego, w oderwaniu od określenia zasadności konkretnego roszczenia będącego przedmiotem postępowania²⁰².

Kodeks postępowania cywilnego w art. 222 przewiduje również, że zarzuty formalne, których uwzględnienie uzasadniałoby odrzucenie pozwu, są oddalane przez sąd w drodze oddzielnego postanowienia. W takich okolicznościach sąd może wstrzymać dalsze rozpoznanie sprawy aż do uprawomocnienia się odpowiedniego postanowienia. Rozwiązanie powyższe podyktowane jest względami ekonomii procesowej związanymi z dążeniem do wyeliminowania sytuacji, w których postępowanie co do meritum prowadzone jest w warunkach, w których jest to zbędne z uwagi na możliwą nieważność postępowania. Zgodnie z art. 222 zd. drugie k.p.c. oddalenie innych zarzutów formalnych sąd stwierdza w uzasadnieniu orzeczenia kończącego postępowanie, przytaczając powody rozstrzygnięcia.

Regulacją sprzyjającą ekonomii procesowej w kontekście skupienia materiału procesowego jest ponadto unormowanie pozwalające na połączenie spraw do wspólnego rozpoznania lub

¹⁹⁸ Zob. J. Gudowski, w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 2, *Postępowanie rozpoznawcze*, Warszawa 2016, komentarz do art. 317 k.p.c., pkt 4.

¹⁹⁹ H. Pietrkowski, *Metodyka pracy sędziego w sprawach cywilnych*, Warszawa 2014, s. 561.

²⁰⁰ W razie ustalenia, że roszczenie jest nieuzasadnione, sąd rozstrzyga o całości roszczenia oddalając powództwo.

²⁰¹ Lub roszczenie ma charakter ilościowy, tak J. Gudowski, w: *Kodeks...*, komentarz do art. 318 k.p.c., pkt 3.

²⁰² Zob. uchwała SN z 19 listopada 1957 r., 4 CO 15/57, OSNCK 1958, nr 4, poz. 114.

także rozstrzygnięcia, zawarte w art. 219 k.p.c. Sprawy mogą być połączone, jeżeli toczą się przed tym samym sądem i składem sędziowskim²⁰³ oraz jeżeli są ze sobą w związku, lub mogły być objęte jednym pozwem. Z punktu widzenia omawianej problematyki rozwiązanie to ma znaczenie zwłaszcza w okolicznościach, gdy podstawa faktyczna lub prawna poszczególnych spraw jest tożsama bądź zbliżona.

Jednym z najistotniejszych unormowań realizujących zasadę koncentracji materiału procesowego na gruncie polskiego postępowania cywilnego jest wreszcie art. 381 k.p.c., ustanawiający zakaz podnoszenia w postępowaniu apelacyjnym faktów i dowodów, które strona mogła powołać w postępowaniu przed sądem pierwszej instancji, chyba że potrzeba ich powołania wynikała później. Polski Kodeks postępowania cywilnego przyjmuje system apelacji pełnej (*cum beneficio novorum*), w którym sąd odwoławczy ma prawo ponownego, nieograniczonego badania sprawy, a skarżący może przytaczać w postępowaniu apelacyjnym nowe fakty i dowody. „Prawo nowości” ograniczone jest jednak wynikającym z zasady koncentracji materiału procesowego postulatem, by materiał procesowy co do zasady był zebrany przed sądem pierwszej instancji, czego urzeczywistnieniem jest zakaz ustanowiony w art. 381 k.p.c.

Zgodnie z omawianym przepisem możliwość uwzględnienia w postępowaniu apelacyjnym faktów i dowodów, które strona mogła powołać przed sądem pierwszej instancji, pozostawiona jest swobodnemu uznaniu sędziego. Ustawa procesowa nie ogranicza tym samym przyczyn apelacji bądź zakresu kognicji sądu odwoławczego do funkcji kontrolnej orzeczeń sądu pierwszej instancji. W literaturze podkreśla się, że podstawą wykładni art. 381 k.p.c. powinno być założenie, że przepis ten stanowi wyraz dążenia do koncentracji dowodów i sprawności postępowania²⁰⁴. Jednakże sama okoliczność, że nowe fakty i dowody przyczynią się do przedłużenia postępowania apelacyjnego, nie stanowi wystarczającej podstawy ich pominięcia²⁰⁵. W tym zatem zakresie, obowiązek wydania słusznego rozstrzygnięcia ma znaczenie priorytetowe wobec postulatu szybkości postępowania.

Na skarżącym spoczywa ciężar wykazania niemożności powołania nowych faktów i dowodów w postępowaniu w pierwszej instancji, lub że potrzeba ich powołania wynikała później. Sąd może pominąć nowe fakty i dowody, jeżeli strona nie poda przyczyny ich niepowołania²⁰⁶. W odpowiednich okolicznościach sąd może jednak przeprowadzić spóźniony dowód z urzędu, nawet jeśli strona nie wykazała okoliczności wskazanych w art. 381 k.p.c.²⁰⁷

²⁰³ Zob. wyrok SN z 4 maja 1978 r., IV PR 95/78, OSNCP 1979, nr 1–2, poz. 35; uchwała SN z 23 maja 2012 r., III CZP 21/12, OSNC 2012, nr 12, poz. 140.

²⁰⁴ T. Ereciński, w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 2, *Postępowanie rozpoznawcze*, Warszawa 2016, komentarz do art. 381 k.p.c., pkt 5.

²⁰⁵ T. Ereciński, w: *Kodeks...*, komentarz do art. 381 k.p.c., pkt 7.

²⁰⁶ Zob. wyrok SN z 15 marca 2006 r., II PK 165/05, OSNP 2007, nr 5–6, poz. 69; wyrok SN z 20 maja 1998 r., I KKN 678/97, „Prokuratura i Prawo” – wkładka 1999, nr 5, poz. 40.

²⁰⁷ Zob. wyrok SN z 20 lutego 2004 r., I CK 213/03, LEX nr 520016.

Zmiana podstawy prawnej twierdzeń jest natomiast dopuszczalna w postępowaniu apelacyjnym z tym ograniczeniem, iż nowa argumentacja musi być oparta na faktach przytoczonych przed sądem pierwszej instancji²⁰⁸. Konkluzja ta wynika z obowiązującej na gruncie polskiej procedury cywilnej zasady *iura novit curia*, zgodnie z którą sąd obowiązany jest z urzędu stosować odpowiednie normy prawa materialnego. W odniesieniu do postępowania apelacyjnego zasada ta została sprecyzowana w uchwale składu 7 sędziów Sądu Najwyższego z 31 stycznia 2008 r.²⁰⁹, której nadano moc zasady prawnej. Zgodnie z powyższą uchwałą, sąd drugiej instancji rozpoznający sprawę na skutek apelacji nie jest związany przedstawionymi w niej zarzutami dotyczącymi naruszenia prawa materialnego, wiązać go natomiast zarzuty dotyczące naruszenia prawa procesowego (z wyjątkiem nieważności postępowania, którą sąd bierze pod uwagę z urzędu w granicach zaskarżenia).

W omawianej uchwale sąd podkreślił, że kontrola prawidłowości postępowania przed sądem pierwszej instancji przez sąd apelacyjny odbywa się w granicach zarzutów przedstawionych w apelacji, jeżeli są one dopuszczalne w świetle art. 162 k.p.c. Uregulowana w tym przepisie prekluzja zarzutów procesowych ma szczególne znaczenie z punktu widzenia omawianej problematyki. Zgodnie z art. 162 k.p.c. strony mogą w toku posiedzenia, a jeżeli nie były obecne, na najbliższym posiedzeniu, zwrócić uwagę sądu na uchybienia przepisom postępowania, wnosząc o wpisanie zastrzeżenia do protokołu. Stronie, która zastrzeżenia nie zgłosiła, nie przysługuje prawo powoływania się na takie uchybienia w dalszym toku postępowania, chyba że strona uprawdopodobni, że nie zgłosiła zastrzeżenia bez swojej winy²¹⁰. Powyższa regulacja niewątpliwie przyczynia się do zwiększenia efektywności postępowania, eliminując zaskarżalność zarzutów, które strona powinna była zgłosić na etapie umożliwiającym rektyfikację ewentualnych uchybień procesowych.

4.2. Czy możliwy jest angielski model case management w polskim procesie cywilnym?

Jak wyżej wskazano, koncentracja materiału procesowego w angielskiej procedurze cywilnej realizowana jest głównie przez aktywne kierowanie przebiegiem postępowania przez sąd. Jednym z podstawowych obowiązków sądu w tym zakresie jest przygotowanie rozprawy w taki sposób, by sąd miał możliwie zupełny obraz wszystkich istotnych kwestii spornych wymagających wyjaśnienia, wraz z całością pisemnych środków dowodowych

²⁰⁸ Tak w odniesieniu do zarzutu przedawnienia roszczenia wyrok SN z 19 lipca 2001 r., II UKN 475/00, OSNP 2003, nr 8, poz. 210; wyrok SN z 10 maja 2000 r., III CKN 797/00, LEX nr 42884; wyrok SN z 11 marca 2004 r., V CK 326/03, LEX nr 602420; wyrok SN z 19 sierpnia 2004 r., V CK 38/04, LEX nr 277325; uchwała SN z 17 czerwca 2005 r., III CZP 26/05, OSNC 2006, nr 4, poz. 63.

²⁰⁹ Uchwała składu 7 sędziów SN z 31 stycznia 2008 r., III CZP 49/07, OSNC 2008, nr 6, poz. 55.

²¹⁰ Prekluzja zarzutów procesowych nie dotyczy uchybień, które sąd obowiązany jest wziąć pod uwagę z urzędu (tj. nieważność postępowania).

(w tym pisemnych zeznań świadków), złożonych przed rozprawą. Sąd realizuje powyższy obowiązek przez wydawanie zarządzeń zawierających instrukcje co do toku postępowania. Instrukcje sądu dotyczą wszystkich istotnych z punktu widzenia omawianej problematyki aspektów postępowania, tj.: wymiany pism procesowych, wyjawienia dowodów przed rozprawą, kolejności rozstrzygania istotnych kwestii, a także sankcji za przewlekanie postępowania lub spóźnione zgłaszanie twierdzeń bądź dowodów. Ukształtowany w ten sposób model postępowania cywilnego, oparty na szeroko ujętej dyskrecjonalnej władzy sędziego, cieszy się uznaniem w systemach prawnych wywodzących się z tradycji anglosaskiej bądź nawiązujących do tego modelu²¹¹.

Również polska ustawa procesowa nadaje sędziemu szerokie uprawnienia w zakresie materialnego i formalnego kierownictwa postępowaniem oraz nakłada na strony obowiązek wspierania postępowania przez możliwie szybkie przytaczanie wszystkich istotnych dowodów i twierdzeń²¹². W szczególności model wymiany pism procesowych na gruncie obowiązującego Kodeksu postępowania cywilnego zbliżony jest do systemu angielskiego. Jak wcześniej wskazano, na gruncie art. 207 § 2 k.p.c. przewodniczący może zarządzić obligatoryjne wniesienie odpowiedzi na pozew, w której pozwany powinien przytoczyć wszystkie twierdzenia wraz z dowodami na poparcie przyjmowanego stanowiska, pod rygorem uznania ich za spóźnione, jeśli podniesione zostaną na dalszym etapie postępowania. Wymiana zaś kolejnych pism procesowych jest możliwa jedynie na zarządzenie sądu (art. 207 § 3 k.p.c.). Unormowanie to eliminuje praktykę wnoszenia dużej liczby powtarzających się pism procesowych oraz stwarza możliwość wytyczenia przez przewodniczącego kierunku wymiany pism przygotowawczych i skoncentrowania uwagi stron na kwestiach istotnych dla rozstrzygnięcia sprawy.

Wskazać ponadto należy, że zgodnie z art. 207 § 4 k.p.c. przewodniczący może zarządzić odbycie posiedzenia w przedmiocie wymiany pism przygotowawczych. W trakcie posiedzenia przewodniczący ma możliwość bezpośredniego kontaktu ze stronami w celu uzgodnienia dalszego przebiegu postępowania, a także treści i porządku wnoszenia pism przygotowawczych. W literaturze wskazuje się, że potrzeba odbycia omawianego posiedzenia może zachodzić zwłaszcza w sprawach skomplikowanych, w których strony reprezentowane są przez fachowych pełnomocników²¹³. Nie ulega wątpliwości, że swoim charakterem i funkcją instytucja ta zbliżona jest do instytucji *case management conference* na gruncie procedury angielskiej.

²¹¹ Aktywna rola sędziego w zarządzaniu przebiegiem postępowania i związany z nią szeroki zakres władzy dyskrecjonalnej sądu jest jedną z rekomendacji American Law Institute (UNIDROIT), jako środek sprzyjający sprawiedliwemu, efektywnemu i szybkiemu rozstrzygnięciu sporu. Zob. także *Andrews on Civil Processes...*, s. 40. Reforma Lorda Woolfa była również istotnym przedmiotem analizy w toku reformy postępowania cywilnego w Norwegii (zob. I.L. Backer, *The Norwegian Reform of Civil Procedure*, (2007) 51 *Scandinavian Studies in Law* 41, 73).

²¹² Zwłaszcza w obecnym brzmieniu art. 6, 207 i 217 k.p.c. nadanym ustawą z 16 września 2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 233, poz. 1381).

²¹³ P. Grzegorzczak, K. Weitz, w: *Kodeks...*, komentarz do art. 207 k.p.c., pkt 15.

Podobnie przygotowanie rozprawy w drodze zarządzeń dotyczących wykonania określonych czynności przez strony, zgodnie z art. 208 k.p.c., stanowi wyraz realizacji koncentracji materiału procesowego²¹⁴ i jest przykładem kierownictwa przewodniczącego nad przebiegiem postępowania.

Podkreślić wreszcie należy, że obowiązującej na gruncie angielskiego postępowania cywilnego zasadzie wyjawienia wszystkich twierdzeń i dowodów przed rozprawą przyświeca idea zbliżona do tej, która wyrażona została na gruncie art. 6 § 2 k.p.c. Jak wcześniej wskazano, w świetle tej regulacji na stronach spoczywa ciężar wspierania postępowania przez powołanie wszystkich okoliczności faktycznych i dowodów bez zwłoki, aby postępowanie mogło być przeprowadzone sprawnie i szybko. Powyższą dyrektywę na gruncie prawa polskiego urezeczywistnia art. 217 § 2 k.p.c., zgodnie z którym sąd pomija spóźnione twierdzenia i dowody, chyba że strona uprawdopodobni, że nie zgłosiła ich we właściwym czasie bez swojej winy lub że uwzględnienie spóźnionych twierdzeń i dowodów nie spowoduje zwłoki w rozpoznaniu sprawy, albo że występują inne wyjątkowe okoliczności. Realizuje ją także art. 381 k.p.c., według którego sąd drugiej instancji może pominąć nowe fakty i dowody, jeżeli strona mogła je powołać w postępowaniu przed sądem pierwszej instancji, chyba że potrzeba powołania się na nie wynika później.

Można zatem przyjąć, że na gruncie ogólnych wytycznych i przy wyznaczonym w Kodeksie postępowania cywilnego zakresie uprawnień przewodniczącego do formalnego i materialnego kierownictwa postępowaniem, istnieją podstawy normatywne, aby instytucja *case management* realizowana była w polskim postępowaniu cywilnym równie wszechstronnie, jak ma to miejsce w systemie angielskim. Twierdzenie powyższe należy jednak poddać szeregowi zastrzeżeń. W pierwszej kolejności wskazać należy, że angielska procedura cywilna przewiduje bardzo szeroki zakres uprawnień sądu do sprawowania kontroli nad przebiegiem postępowania. Sąd na wniosek stron ustala wszelkie związane z postępowaniem instrukcje, w tym m.in. harmonogram postępowania. W braku wniosku stron, sąd może wydać odpowiednie instrukcje z własnej inicjatywy bądź uznać, że strony nie wywiązują się z ciężaru wspierania postępowania na tyle, by mogło ono toczyć się dalej²¹⁵. Sąd ma również szeroką władzę w zakresie wstępnego rozstrzygnięcia określonych kwestii przed wydaniem końcowego wyroku co do istoty sprawy.

Na gruncie polskiego Kodeksu postępowania cywilnego podjęcie ustaleń dotyczących przebiegu postępowania ma charakter fakultatywny, a zatem jest możliwością, z której może skorzystać przewodniczący, nie zaś obowiązkiem sądu, z którą powiązane są określone powinności stron, jak ma to miejsce na gruncie angielskiej ustawy procesowej. O ile

²¹⁴ P. Grzegorzcyk, M. Jędrzejewska, K. Weitz, w: *Kodeks...*, komentarz do art. 208 k.p.c., pkt 1.

²¹⁵ Jak wcześniej wskazano, niezłożenie wniosku o wydanie instrukcji w wyznaczonym terminie przez powoda może skutkować pozostawieniem pozwu bez rozpoznania. Niezłożenie przedmiotowego wniosku przez pozwanego może natomiast spowodować wydanie wyroku w trybie doraźnym, na podstawie okoliczności wskazanych w pozwie.

na gruncie polskiego postępowania sądowego sprawa może toczyć się bez harmonogramu wymiany pism procesowych i dowodów, a pozwany w odpowiednich okolicznościach może przytaczać dowody i twierdzenia po raz pierwszy na rozprawie, w Anglii od czasu reformy Lorda Woolfa tego typu postępowanie jest nie do pomyślenia²¹⁶. Stwierdzić również należy, że angielska procedura cywilna przewiduje *expressis verbis* ogólny obowiązek stron w zakresie współpracy z sądem²¹⁷. *Civil Procedure Rules* nakazuje ponadto, aby strony porozumiały się w zakresie planowanego harmonogramu postępowania i w miarę możliwości przedstawiły sądowi zgodny wniosek o wydanie instrukcji w tym przedmiocie²¹⁸. Tego typu unormowania obce są polskiej ustawie procesowej.

W dalszej kolejności podkreślić trzeba, że na gruncie angielskiej procedury cywilnej niewniesienie odpowiedzi na pozew jest obwarowane sankcją tożsamą z wydaniem wyroku zaocznego²¹⁹. W polskim Kodeksie postępowania cywilnego, w braku zarządzenia przewodniczącego w tym zakresie, wniesienie odpowiedzi na pozew ma charakter fakultatywny. Wydanie wyroku zaocznego warunkowane jest natomiast dodatkowymi przesłankami w postaci braku aktywności pozwanego w związku z rozprawą²²⁰.

Należy również zauważyć, że na tle angielskiej procedury cywilnej obowiązki stron, których realizacja przyczynia się do skupienia materiału procesowego i optymalizacji procesu zarządzania postępowaniem, mają swój początek jeszcze przed wszczęciem postępowania. W świetle CPR strony obowiązane są wyczerpać tzw. *pre-action protocols* przed wytoczeniem powództwa, co umożliwia wczesne zdefiniowanie kwestii spornych i przygotowanie dowodów. Zakres wyjawienia okoliczności związanych z dochodzonym roszczeniem jest szeroki i, obok wskazania istotnych kwestii spornych, obejmuje również wskazanie potencjalnych środków dowodowych²²¹.

Środki kontroli sądu nad przebiegiem postępowania są na gruncie procedury angielskiej nakierowane na zobligowanie stron do wyjawienia, a w przypadku pisemnych środków dowodowych również dostarczenia, wszystkich dowodów istotnych do rozstrzygnięcia sprawy przed rozprawą. Funkcję tę spełnia m.in. instytucja wyjawienia i udostępnienia wszystkich znajdujących się w posiadaniu strony istotnych w sprawie dokumentów (*disclosure*) oraz obowiązek złożenia pisemnych zeznań świadków przed rozprawą. Angielska procedura cywilna wyszczególnia odrębną fazę postępowania, obejmującą wymianę pisemnych środków dowodowych, która odbywa się ściśle według harmonogramu ustalonego i kontrolowanego przez sąd. Podobne unormowanie obce jest polskiej procedurze cywilnej. Mimo że sądy angielskie nie stosują automatycznie prekluzji środków dowodowych, które nie zostały

²¹⁶ *Andrews on Civil Processess...*, s. 19.

²¹⁷ Reguła 1.3 CPR.

²¹⁸ Dyrektywa 26 par. 2.3 CPR.

²¹⁹ Reguła 12.1 CPR.

²²⁰ Art. 339–341 k.p.c.

²²¹ Zob. na ten temat rozdział 3 pkt 3.2.

zgłoszone we właściwym czasie, a spóźnione dowody mogą zostać uwzględnione przez sąd w odpowiednich okolicznościach²²², ustanowienie odrębnej fazy postępowania dowodowego przed rozprawą ma kluczowe znaczenie dla koncentracji materiału procesowego i stanowi jeden z najistotniejszych elementów *case management*.

Inaczej w Anglii podchodzi się do instytucji samej rozprawy. Na gruncie CPR wydanie szczegółowych instrukcji w przedmiocie przygotowania rozprawy jest obowiązkiem sądu. Niewiele spraw dociera jednak do tego etapu postępowania, a w jeszcze mniejszej liczbie spraw odbywa się więcej niż jedna rozprawa²²³. Na gruncie CPR postępowanie sądowe traktowane jest jako środek ostateczny, z którego strony powinny korzystać jedynie, jeśli nie są one w stanie rozstrzygnąć sprawy w drodze ugody²²⁴. Powyższe założenie ustawodawcy ma szczególne znaczenie dla efektywnego zarządzania przebiegiem postępowania. Mobilizacja stron do wyjawienia wszystkich istotnych okoliczności i dowodów w znaczącej mierze ma na celu poznanie przez strony wartości merytorycznej ich odpowiednich stanowisk i skłonienie przeciwników procesowych do podjęcia konstruktywnych negocjacji ugodowych.

Jak wyżej opisano, jednym z kluczowych elementów przygotowania rozprawy jest wymiana przez strony tzw. *skeleton arguments*, zawierających podsumowanie ich stanowisk, oraz przygotowanie *trial bundles* stanowiących kompilację najistotniejszych elementów materiału procesowego, który na tym etapie postępowania powinien być kompletny. W świetle tego modelu strona przeciwna bądź sąd nie są zaskakiwane określoną argumentacją bądź linią obrony na rozprawie, co niewątpliwie przyczynia się do oszczędności czasu i kosztów postępowania, prowadzi do koncentracji materiału procesowego i umożliwia sprawne prowadzenie postępowania. Wydaje się, że podobne podejście do rozprawy na gruncie polskiego Kodeksu postępowania cywilnego, mimo że teoretycznie możliwe, biorąc pod uwagę współczesny kształt normatywny Kodeksu postępowania cywilnego, jest perspektywą odległą.

Wskazać dalej należy, że kontrola instancyjna orzeczeń ma charakter wyjątkowy na gruncie angielskiej procedury cywilnej, a wniesienie apelacji każdorazowo wymaga uzyskania pozwolenia sądu w tym przedmiocie. Co więcej, władza dyskrecyjna sądu w zakresie dopuszczenia nowych twierdzeń i dowodów na etapie postępowania apelacyjnego jest przez sędziów angielskich stosowana restrykcyjnie. Niewątpliwie powyższe zasady stanowią istotny bodziec dla sądu i strony do tego, by w toku postępowania w pierwszej instancji wszystkie okoliczności były dostatecznie wyjaśnione, a materiał procesowy zgromadzony został w możliwie kompletnym kształcie.

²²² Na podstawie kryteriów ustalonych w sprawie *Ladd v Marshall* [1954] WLR 1489 CA.

²²³ W sprawach skomplikowanych rozprawa jest wyznaczana na kilka następujących po sobie dni, tak aby nie było przerw w posiedzeniach wyznaczonych na rozprawę. Powyższa praktyka zapewnia ciągłość w rozpoznawaniu sprawy oraz umożliwia lepsze przygotowanie sędziego i pełnomocników stron.

²²⁴ Dyrektywa w przedmiocie postępowania przed wniesieniem pozwu, par. 8. Na temat roli ADR na gruncie angielskiej ustawy procesowej zob. E. Kajkowska, *Enforceability of Multi-Tiered Dispute Resolution Clauses*, Hart Publishing, Oxford 2017, s. 40–42.

Właściwość tę skonstrastować należy z systemem polskim, w którym, zgodnie z normą konstytucyjną, postępowanie sądowe musi być „co najmniej dwuinstancyjne”²²⁵. Na gruncie Kodeksu postępowania cywilnego postępowanie apelacyjne w swej istocie zmierza do ponownego zbadania całokształtu sprawy, a nie jedynie trafności rozstrzygnięcia sądu niższego rzędu. Co się zaś tyczy prekluzji procesowej, w świetle stanowiska judykatury polskiej, art. 381 k.p.c. nie uprawnia sądu do pominięcia twierdzeń i dowodów podniesionych po raz pierwszy w postępowaniu apelacyjnym jedynie dlatego, że mogą się one przyczynić do przewlekłości postępowania. Dążenie do zapewnienia koncentracji materiału procesowego na jak najwcześniejszym etapie postępowania równoważone jest zatem zasadą sprawiedliwego i opartego na wszechstronnym badaniu okoliczności sprawy, procesu o charakterze dwuinstancyjnym²²⁶.

Podkreślić wreszcie wypada, że – wraz z nadaniem sądowi szerokich kompetencji w zakresie *case management* – angielska procedura cywilna przewiduje szerokie instrumentarium sankcji, które mogą być nałożone na strony w związku z niewywiązaniem się z obowiązków wskazanych przez sąd lub wynikających z reguł lub dyrektyw CPR. Spektrum środków dyscyplinujących jest szerokie i obejmuje m.in.: możliwość nałożenia na stronę obowiązku pokrycia kosztów postępowania w całości, w części bądź w zwiększonej wysokości; zwiększenie lub zmniejszenie wysokości należnych odsetek (w zależności od zajmowanej pozycji procesowej); sankcje związane z pominięciem twierdzenia lub dowodu, jeżeli nie zostały zgłoszone na odpowiednio wczesnym etapie postępowania; oraz sankcje związane z pozostawieniem pisma bez rozpoznania lub wydaniem wyroku w trybie doraźnym co do całości lub części sprawy.

Na gruncie polskiej ustawy procesowej brak jest tak rozbudowanych mechanizmów umożliwiających sądowi dyscyplinowanie stron w przypadku niedostatecznego wywiązywania się z ciężaru wspierania postępowania, nadużycia prawa lub bezzasadnego przedłużania procesu. W literaturze wprawdzie podkreśla się, że środkami dyscyplinującymi strony w zakresie realizacji zasady szybkości postępowania wyrażonej w art. 6 k.p.c. są m.in. uprawnienia sądu do nałożenia na stronę kosztów postępowania związanych z jej niesumiennym lub niewłaściwym postępowaniem na podstawie art. 130 § 1 k.p.c.; nałożenie przez przewodniczącego obowiązku wymiany pism przygotowawczych pod rygorem utraty możliwości powoływania twierdzeń i dowodów w dalszym toku postępowania zgodnie z art. 207 § 3 i 6; możliwość pominięcia spóźnionych twierdzeń i dowodów na mocy art. 217 § 2 i 3 oraz art. 381 k.p.c.; jak również nałożenie na stronę grzywny za niewykonanie zarządzeń sądu (art. 475 k.p.c.)²²⁷. Praktyczne zastosowanie powyższego instrumentarium w omawianym kontekście powinno być jednak przedmiotem odrębnej analizy.

²²⁵ Art. 176 ust. 1 Konstytucji RP.

²²⁶ T. Ereciński, w: *Kodeks...*, komentarz do art. 381 k.p.c., pkt 6 i 7 oraz cytowane tam orzecznictwo..

²²⁷ Zob. J. Bodio, w: *Kodeks...*, komentarz do art. 6 k.p.c., pkt 2.

Z powyższego porównania wyłania się obraz procedury angielskiej, w której sąd ma szeroką władzę do kierowania tokiem postępowania i związany z tym obowiązek aktywnego realizowania przysługujących mu uprawnień. Procedura polska natomiast, mimo że unormowania Kodeksu postępowania cywilnego stwarzają ogólne ramy do materialnego i formalnego kierownictwa postępowaniem, nie jest tak ściśle zorientowana na koncentrację materiału procesowego i aktywną rolę sądu w tym zakresie, jak ma to miejsce na gruncie modelu angielskiego. Pamiętać jednak należy, że mimo szerokich kompetencji w zakresie *case management* również na gruncie procedury angielskiej władza sędziego ograniczona jest przez uwarunkowania wynikające z założenia kontradyktoryjnego modelu postępowania cywilnego. W świetle tego modelu zakres rozpoznania wyznaczany jest przez twierdzenia stron, postępowanie dowodowe odbywa się w granicach wniosków stron, na stronach spoczywa też ciężar przedstawienia argumentacji prawnej oraz zadawania pytań świadkom i biegłym, a możliwość interwencji sądu jest w tym zakresie ograniczona²²⁸.

4.3. Uregulowania sprzyjające koncentracji materiału procesowego pożądane w polskim systemie prawnym

Poddając analizie kwestię, czy rozwiązania przyjęte w angielskiej procedurze cywilnej mogą stanowić inspirację dla ustawodawcy polskiego, poczynić należy następujące zastrzeżenia. W pierwszej kolejności wskazać należy, że niewątpliwie polski i angielski model postępowania cywilnego wywodzą się z zupełnie innej tradycji prawnej. Z ostrożnością zatem należy podchodzić do perspektywy wykorzystania rozwiązań przyjętych w tak diametralnie różnych środowiskach prawnych.

Analiza unormowań sprzyjających koncentracji materiału procesowego prowadzi ponadto do wniosku, że podstawowe instytucje realizujące omawiany postulat na gruncie angielskiej ustawy procesowej w dużej mierze nie zmiierają do zapewnienia szybkości postępowania. Mowa tu w szczególności o instytucji wyjawienia środków dowodowych w postaci wszystkich istotnych w sprawie dokumentów (*disclosure*), wspomniana faza postępowania wiąże się bowiem w praktyce ze znaczącymi nakładami czasowymi i kosztowymi²²⁹. W tym zatem sensie, postulat skupienia materiału procesowego, mimo że realizowany na gruncie angielskiego postępowania cywilnego, nie jest tożsamy z postulatem szybkości postępowania, jak to jest często ujmowane w polskiej doktrynie procesowej²³⁰.

²²⁸ Szerzej na ten temat zob. *Andrews on Civil Processes...*, s. 17.

²²⁹ Jak wcześniej wskazano, z uwagi na koszty związane z procedurą *disclosure* instytucja ta jest przedmiotem programu pilotażowego, poprzedzającego ogólną reformę reżimu *disclosure* na gruncie CPR.

²³⁰ Zob. P. Grzegorzczak, K. Weitz, w: *Kodeks...*, komentarz do art. 6 k.p.c., pkt 1.; J. Bodio, w: *Kodeks...*, komentarz do art. 6 k.p.c., pkt 1; H. Dolecki i in., w: *Kodeks...*, komentarz do art. 6 k.p.c., pkt 1 i n. Zob. także M. Soćko, *Zarys zasady koncentracji materiału procesowego w postępowaniu cywilnym de lege lata*, „Roczniki Administracji i Prawa” 2014, nr 14/2, s. 300.

Wskazać wreszcie należy, że – jak wcześniej wspomniano – angielski system postępowania cywilnego zorientowany jest nie tyle na szybkie rozstrzygnięcie sporu, ile raczej na to, aby strony zapoznały się z możliwie kompletnym materiałem procesowym przed rozprawą i w miarę możliwości rozstrzygnęły sprawę polubownie. Niewątpliwie jednak, poza specyfiką instytucji *disclosure* i niezależnie od założenia ustawodawcy, zgodnie z którym sprawy cywilne powinny być w pierwszym rzędzie załatwiane w drodze ugody, angielska ustawa procesowa zawiera szereg rozwiązań, których realizacja pozwala sądowi na możliwie wczesne uzyskanie kompletnego materiału procesowego, a przez to możliwie szybkie i prawidłowe rozstrzygnięcie. W granicach zatem wskazanych wyżej zastrzeżeń, dla pełniejszej realizacji postulatu skupienia materiału procesowego w prawie polskim, podkreślić należy znaczenie następujących instytucji przyjętych na gruncie angielskiej procedury cywilnej:

1. obowiązek ustalenia harmonogramu postępowania co do zasady w każdej sprawie;
2. obowiązek wymiany korespondencji przez strony przed wytoczeniem powództwa;
3. uprawnienie sądu do nałożenia na stronę sankcji w postaci obowiązku pokrycia realnie poniesionych przez stronę przeciwną, racjonalnych kosztów postępowania za niewypełnienie instrukcji sądu bądź spóźnione powołanie twierdzeń i dowodów.

Pierwszą z wymienionych instytucji zasługujących na szczególną uwagę jest przyjęty na gruncie angielskiej procedury cywilnej obowiązek ustalenia harmonogramu postępowania przez sąd po zapoznaniu się z wnioskami stron w tym zakresie. Harmonogram ustalany jest na etapie postępowania po wniesieniu odpowiedzi na pozew, której złożenie jest obligatoryjne pod rygorem wydania wyroku zaocznego. Rozwiązanie to w sposób wyraźny sprzyja realizacji obowiązku aktywnego zarządzania postępowaniem przez sąd oraz mobilizuje strony do przedstawienia całościowej i zorganizowanej wizji przebiegu postępowania od wymiany pism procesowych aż do rozprawy. Mimo że harmonogram może ulegać zmianie w toku postępowania, stanowi on istotny punkt odniesienia dla sądu i stron w zakresie terminów wymiany dalszych pism procesowych i zakresu postępowania dowodowego²³¹. Niewątpliwie szersze zastosowanie podobnego mechanizmu na gruncie polskiej procedury cywilnej byłoby korzystne z punktu widzenia realizacji zasady koncentracji materiału procesowego i aktywnej realizacji materialnego i formalnego kierownictwa postępowaniem przez przewodniczącego.

Kolejną instytucją zasługującą na szczególną uwagę są protokoły, które na gruncie CPR strony muszą wyczerpać przed wszczęciem postępowania. Obowiązek wymiany korespondencji zawierającej podstawowe twierdzenia stanowiące podstawę stanowisk stron jest okolicznością szczególnie istotną dla wczesnego zdefiniowania kwestii spornych, a także z punktu widzenia konstruktywnych negocjacji ugodowych. Brak jest na gruncie polskiego

²³¹ Niewątpliwie środkiem przyczyniającym się do funkcjonalności omawianego rozwiązania jest okoliczność, iż na gruncie angielskiej procedury cywilnej sędzia może odbyć posiedzenie w przedmiocie ustalenia harmonogramu postępowania przez telefon oraz porozumiewać się ze stronami za pomocą poczty elektronicznej. Na temat dopuszczalnego zakresu wykorzystania technologii przez sądy angielskie zob. *Civil Practice...*, s. 753–754.

postępowania cywilnego podobnych rozwiązań²³². Wydaje się pożądane, aby strona zamierzająca wystąpić z roszczeniem o spełnienie świadczenia zobligowana była przynajmniej do wezwania drugiej strony do dobrowolnego wykonania zobowiązania.

Zauważyć wreszcie wypada, że żadna z opisanych wyżej instytucji umożliwiających efektywne zarządzanie postępowaniem przez sąd nie mogłaby być w pełni realizowana bez odpowiedniego systemu sankcji uregulowanego w angielskiej ustawie procesowej. Na szczególną uwagę zasługuje zwłaszcza sankcja w postaci nałożenia na stronę obowiązku pokrycia kosztów postępowania. Ryzyko poniesienia odpowiedzialności za koszty postępowania w sposób bardziej realny niż prekluzja procesowa mobilizuje strony do podniesienia wszystkich istotnych okoliczności już na etapie poprzedzającym postępowanie. Powyższa sankcja wymusza również ściśle przestrzeganie harmonogramu postępowania przez strony i, co się z tym wiąże, dostarczenie możliwie kompletnego materiału procesowego przed rozprawą. W skład możliwych do nałożenia na stronę kosztów postępowania wchodzi wszystkie koszty i wydatki racjonalnie poniesione przez stronę przeciwną, w tym – stanowiące istotną część powyższych kosztów – wynagrodzenie fachowego pełnomocnika.

Nie ulega wątpliwości, że – jak wcześniej wskazano – również na gruncie polskiego Kodeksu postępowania cywilnego (art. 103 § 1) sąd ma uprawnienie do nałożenia na stronę kosztów postępowania wywołanych jej niesumiennością lub oczywiście niewłaściwym postępowaniem niezależnie od wyniku postępowania. Pomijając kwestie dotyczące rzeczywistej skali zastosowania powyższego unormowania w omawianym kontekście, omawiana sankcja doznaje również istotnego ograniczenia w świetle art. 98 k.p.c. Zgodnie z tym unormowaniem, do podlegających zwrotowi niezbędnych kosztów procesu strony reprezentowanej przez fachowego pełnomocnika zalicza się jego wynagrodzenie, jednak nie wyższe niż stawki opłat określone w odrębnych przepisach. Powyższe oznacza, że zwrotowi podlegają nie koszty strony rzeczywiście poniesione przez stronę w związku z wynagrodzeniem fachowego pełnomocnika, lecz koszty wyliczone w związku z ogólnie ustaloną regulacją przewidującą stawki minimalne w zależności od wysokości przedmiotu sporu²³³. W znaczący sposób zatem dolegliwość omawianej sankcji złagodzona jest przez ogólne ustanowienie nominalnej wysokości tej, w rzeczywistości bardzo znaczącej, części kosztów postępowania. Bez urealnienia sankcji kosztowych na gruncie prawa polskiego nie sposób mówić o efektywności tego rozwiązania, jako środka dyscyplinującego strony w zakresie realizacji zasady koncentracji materiału procesowego.

²³² Wraz z uchynieniem ustawą z 16 września 2011 r. przepisów o postępowaniu odrębnym w sprawach gospodarczych usunięto z Kodeksu postępowania cywilnego unormowanie obligujące stronę występującą z powództwem do załączenia wezwania do dobrowolnego spełnienia żądania (zob. uchylony art. 479¹² § 2 i 3 k.p.c.).

²³³ Zob. rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z 22 października 2015 r. w sprawie opłat za czynności adwokackie (Dz.U. poz. 1800 ze zm.) oraz rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 22 października 2015 r. w sprawie opłat za czynności radców prawnych (tekst jedn. Dz.U. z 2018 r. poz. 265).

W dalszej kolejności wskazać należy, że sankcja kosztowa na gruncie angielskiego postępowania cywilnego może dotyczyć kosztów postępowania związanych z określoną czynnością sądu lub konkretnym etapem postępowania. W takich okolicznościach koszty mogą być przyznane na bieżąco w toku postępowania, a postanowienie sądu w tym zakresie podlega egzekucji po jego uprawomocnieniu się. Na gruncie angielskiej procedury cywilnej sankcja kosztowa jest zatem nie tylko dotkliwa, gdyż odzwierciedla realną wysokość poniesionych kosztów, lecz również natychmiastowa. Podobna praktyka na gruncie polskiej procedury cywilnej niewątpliwie przyczyniłaby się do zwiększenia dolegliwości sankcji w postaci nałożenia na stronę kosztów postępowania w okolicznościach wskazanych w art. 103 § 1 k.p.c.

Na zakończenie podkreślić trzeba, że choć obecnie angielska procedura cywilna uważana jest za jedną z najbardziej efektywnych i elastycznych, konieczne były jej dwie wielkie reformy: Woolfa i Jacksona, aby w sposób trwały ustanowić efektywny i sprawny model postępowania cywilnego oparty na zarządzaniu postępowaniem przez sędziego. Co istotne, większe znaczenie niż zmiany ustawodawcze miał nacisk na konieczność przeformułowania myślenia o roli postępowania cywilnego przez wszystkich uczestników obrotu prawnego, a samo wprowadzenie szerokich prerogatyw sądu w zakresie kierowania postępowaniem i związanych z nim sankcji nie przyniosło od razu oczekiwanego efektu. Jednym z wniosków raportu Jacksona było wszak spostrzeżenie o niedostatecznym wykorzystywaniu przez sądy przyznanego im instrumentarium i zbyt tolerancyjne podejście do nieprzestrzegania przez strony harmonogramu postępowania²³⁴. Obecnie zmiana kultury prawnej jest już jednak tak głęboka, że stała się normą dla praktykujących prawników²³⁵. Wydaje się, że podobny bodziec do szerszego wykorzystywania przyznaných uprawnień do kierowania postępowaniem byłby wskazany na gruncie polskiej procedury cywilnej.

Zakończenie

Angielski system procedury cywilnej oparty jest na zasadzie kontradyktoryjności, realizowanej w warunkach ściśle kontrolowanych przez sąd. Angielska ustawa procesowa kładzie nacisk na współpracę stron z sądem, w celu wszechstronnego przygotowania materiału procesowego przed rozprawą. Przepisy CPR nakierowane są na umożliwienie wczesnego zdefiniowania kwestii spornych, tak aby wyłącznie istotne aspekty sporu były przedmiotem rozprawy. Zawarta w dyrektywach interpretacja reguł procesowych ma charakter celowościowy i jest nakierowana na eliminację nadużycia prawa w postaci przewlekania postępowania lub podnoszenia zarzutów celem obstrukcji procesowej.

²³⁴ Zob. *Civil Practice...*, s. 60.

²³⁵ Zob. *Andrews on Civil Processes...*, s. 8 oraz s. 18 i n.

Na gruncie angielskiego systemu strony oraz ich pełnomocnicy obowiązani są współpracować między sobą dla bardziej efektywnego rozstrzygnięcia sporu. Model ten realizowany jest m.in. przez system protokołów, które strony obowiązane są wyczerpać przed rozpoczęciem postępowania, i związany z nim obowiązek rozważenia możliwości rozstrzygnięcia sprawy w drodze ADR, a także szerokie uprawnienia sądu do wyznaczenia i kontroli toku postępowania. Kluczem do analizy rozwiązań sprzyjających koncentracji materiału procesowego w prawie angielskim jest zatem instytucja *case management* i konieczna dla jej realizacji władza dyskrecyjna sędziego.

Każdy system prawny potrzebuje jednak odpowiedniego systemu środków dyscyplinujących dla zapewnienia realizacji powinności nałożonych na strony oraz gotowości sądów do stosowania przyznanych im uprawnień. W okresie od wprowadzenia CPR do implementacji reformy Jacksona w 2013 r. judykatura angielska przejawiała brak odpowiedniej aktywności w tym zakresie. Dopiero po wprowadzeniu reformy aktywne zarządzanie postępowaniem i związane z nim sankcje procesowe stały się nierozzerwalnym elementem kultury prawnej. Wydaje się, że również na gruncie polskiej procedury cywilnej uzasadniony byłby podobny impuls dla zwiększenia aktywności sądu i urealnienia systemu sankcji za nienależyte wywiązywanie się z ciężaru wspierania postępowania przez strony.

Angielska instytucja *case management* to jednak więcej niż zespół dobrze zorganizowanych regulacji prawnych, zapewniających sędziemu szerokie uprawnienia do kontrolowania przebiegu procesu. Sukces angielskiej regulacji leży w dużej mierze w nadzwyczajnym poszanowaniu zawodu sędziego i zaufaniu do judykatury. Niezależnie od tradycji, z której wywodzi się określony model postępowania cywilnego, bez zapewnienia tego kluczowego elementu kultury prawnej, jakiegokolwiek zmiany ustawodawcze mogą mieć jedynie ograniczone znaczenie.

II. Austria

1. Wstęp

Zasada koncentracji materiału procesowego (*Konzentratizonsmaxime*, *Konzentrationsgrundsatz*) w austriackim kodeksie postępowania cywilnego jest ściśle związana z zasadą ekonomii procesowej. Cele każdego postępowania sądowego powinny być bowiem – bez naruszenia prawidłowości oraz zupełności podstaw rozstrzygnięcia – osiągnięte w możliwie prosty, szybki i tani sposób²³⁶.

Austriacki kodeks postępowania cywilnego z 1895 r. już w swoich założeniach opracowanych przez prof. Franza Kleina nadawał większe znaczenie ekonomii procesowej aniżeli inne ówczesne regulacje procesowe. Klein wskazywał, że zło społeczne procesu powinno być w interesie ogółu wyeliminowane w szybki i prosty sposób²³⁷.

Reforma procesu cywilnego Kleina zakładała zastąpienie dotychczasowego modelu postępowania przez nowy, oparty o zasady bezpośredniości, ustności, jawności oraz swobodnej oceny dowodów, który miałby być szybki i przez to tani, ale także zapewniałby obszerne i zgodne z prawdą ustalenie stanu faktycznego²³⁸.

Działaniem w kierunku osiągnięcia tego celu było ograniczenie zasady kontrydiktoryjności (*Verhandlungsmaxime*). Klein wskazywał bowiem, że „władztwo stron nad treścią procesu jest uprawnieniem, które prowadzi sędziego do mylnego lub relatywnie tylko prawidłowego, względnie niedokładnego wyroku”. Dlatego kształtowanie postępowania powinno być powierzone sędziemu, a nie stronom. Od tego czasu mówi się w Austrii o dyskrejonalnej władzy sędziego. Korelatem tego jest obowiązek stron przedstawiania okoliczności zgodnie z prawdą i bez zatajania czegokolwiek (*Wahrheits- und Vollständigkeitspflicht*), który po raz pierwszy w austriackim postępowaniu cywilnym stał się wymogiem prawnym podlegającym sankcji, a nie dyrektywą dla stron.

Według bowiem koncepcji Kleina obowiązkiem państwa jest szybkie i prawidłowe orzeczenie, przez które usuwane są prawne, prywatne spory.

²³⁶ R. Fucik, [w:] *Kommentar zur ZPO*, red. W.H. Rechberger, Springer, Wiedeń–Nowy Jork 2006, s. 929.

²³⁷ R. Fucik, [w:] *Kommentar zur ZPO...*, s. 929.

²³⁸ W. Rechberger, *Die Ideen Franz Kleins und ihre Bedeutung für die Entwicklung des Zivilprozessrechts in Europa*, „Ritsumeikan Law Review” 2008, nr 25, s. 102.

W austriackim postępowaniu cywilnym można jednak dostrzec co najwyżej osłabioną zasadę inkwizycyjności, albowiem sędzia w żadnym razie nie może badać, czy też poszukiwać okoliczności niewynikających z twierdzeń stron, a zgodnie z zasadą kontrydiktoryjności to strony mają przedstawiać wszystkie niezbędne twierdzenia co do faktów oraz odpowiednie dowody. Mówi się o modelu kooperacji (*Kooperationsmodell*)²³⁹.

Realizacji zasady koncentracji materiału procesowego służy ogólny obowiązek stron wspierania postępowania (*Prozessförderungspflicht*), przy czym strony mają prawo – zgodnie z zasadą swobody przedstawiania swoich twierdzeń i dowodów – wskazywania do końca rozprawy w pierwszej instancji nowych faktów i dowodów oraz składania wniosków (por. § 178 ust. 2 ZPO). Wiąże się to z zasadą ciągłości rozprawy (*Grundsatz der Einheit der Verhandlung*) (por. § 193 ust. 2 ZPO), w kontekście zasady bezpośredniości, która przewiduje, że wyrok może zostać wydany tylko przez tych sędziów, którzy brali udział w rozprawie – rozumianej właśnie jako całość wszystkich posiedzeń w ramach rozprawy²⁴⁰ – stanowiącej podstawę wydania tego wyroku (por. § 412 ZPO).

Ponadto, sędzia w ramach kierowania postępowaniem dysponuje wieloma możliwościami unikania przewleknięcia postępowania. W postępowaniu dowodowym wniosek o przeprowadzenie dowodu może zostać oddalony, jeżeli został zgłoszony w celu przewleczenia postępowania, a jego przeprowadzenie istotnie przedłużyłoby zakończenie sprawy (por. § 275 ZPO). Dodatkowo, przeprowadzenie dowodu, które mogłoby przedłużyć postępowanie, może być ograniczone terminem (por. § 279 ZPO). Istotne są także ograniczenia zaskarżalności decyzji sądu w postępowaniu dowodowym (por. § 291 ZPO).

Istotny jest też obowiązujący w postępowaniu odwoławczym zakaz nowości (*Neuerungsverbot*) (por. § 482 ZPO), który wpływa na daleko idącą koncentrację materiału dowodowego w postępowaniu w pierwszej instancji. Z uwagi na to, że druga instancja ograniczona jest do zweryfikowania ustaleń faktycznych poczynionych pierwszej instancji, a ustalanie stanu faktycznego ma miejsce w postępowaniu pierwszoinstancyjnym, wpływa to na wyjątkowo krótki w skali światowej czas trwania postępowań²⁴¹.

W piśmiennictwie austriackim wyróżnia się takie elementy wpływające na koncentrację materiału procesowego, jak²⁴²:

- a) gromadzenie materiału procesowego, które pozostaje domeną sądu pierwszej instancji, przede wszystkim z uwagi na zakaz nowości;

²³⁹ R. Fucik, [w:] *Kommentar zur ZPO...*, s. 926. Autor wskazuje, że oznacza to, iż na stronach spoczywa w zakresie twierdzeń faktycznych ciężar ich przedstawiania oraz obowiązek przedstawiania zgodnie z prawdą i w sposób zupełny, jak również obowiązek wspierania postępowania. Natomiast na sędzie spoczywa korespondujący z tym obowiązek kierowania (*Anleitungspflicht*) (o różnej intensywności w zależności od tego, czy strona jest reprezentowana przez adwokata).

²⁴⁰ W. Rechberger, [w:] *Kommentar zur ZPO*, red. W.H. Rechberger, Springer, Wiedeń–Nowy Jork 2006, s. 1431.

²⁴¹ W. Rechberger, *Die Ideen...*, s. 104.

²⁴² R. Fucik, [w:] *Kommentar zur ZPO...*, s. 930.

- b) powinność załatwienia kwestii wstępnych natury procesowej, z uwagi na skutki prekluzji, na wstępnym terminie;
- c) nakazy zapłaty, których rolą jest m.in. przyczynienie się do wyjaśnienia, które sprawy wymagają wyznaczenia rozprawy;
- d) wyznaczanie z urzędu posiedzeń i terminów, przy czym wydłużenie terminu jest dopuszczalne tylko ze szczególnych powodów (por. § 128, 134 ZPO);
- e) określenie skutków prekluzji i pominięcia czynności, np. § 279 ZPO;
- f) możliwość oddalenia spóźnionych twierdzeń (por. § 179 ZPO) lub wniosków dowodowych (por. § 275 ZPO), tudzież zmiany powództwa jako przedłużającej postępowanie (por. § 235 ust. 3 ZPO);
- g) ustna rozprawa, która przyczynia się do koncentracji postępowania, ponieważ – jak zaznacza się w piśmiennictwie – wspólna rozmowa wyjaśnia niektóre kwestie szybciej niż wymiana pism, a ponadto sędzia może dbać o precyzyjniejsze protokołowanie wypowiedzi oraz poprzez kierownictwo procesem i swoją dyskrecyjną władzę szybko skierować postępowanie na właściwe tory²⁴³.

Należy w tym miejscu także podkreślić, że obecny kształt obowiązującej od uchwalenia austriackiego kodeksu postępowania cywilnego koncentracji materiału procesowego został nadany uchwaloną w 2002 r. dużą nowelizacją tego tzw. *Zivilverfahrens-Novelle 2002*²⁴⁴, której jednym z głównych celów było w ogólności przyspieszenie postępowania, a w szczególności poprzez wzmocnioną koncentrację postępowania.

2. Koncentracja postępowania w pierwszej instancji jako sądzie faktu

Zasadnicze uregulowania dotyczące koncentracji postępowania ujęte są w austriackim kodeksie postępowania cywilnego w części pierwszej „Postanowienia ogólne”, rozdziale trzecim „Rozprawa”, tytule drugim „Twierdzenia stron i kierowanie procesem” (*Vorträge der Parteien und Prozeßleitung*) (por. § 176–196 ZPO).

Przepisy te co do zasady nakazują stronom przedstawienie materiału procesowego możliwie szybko, ale granicę wyznacza moment zamknięcia rozprawy w pierwszej instancji (por. § 178 ust. 2 oraz § 179 ZPO).

Wiąże się to z zasadą jednolitości rozprawy. Rozprawa może bowiem składać się z wielu posiedzeń, jednak w myśl § 193 ust. 2 ZPO powinna być traktowana jako całość. Strony mają

²⁴³ R. Fucik, *Möglichkeiten und Grenzen der Verfahrensbeschleunigung in Zivilrechtssachen. Einige Überlegungen aus Anlaß eines Seminars*, Österreichische Richterzeitung, 1993 r., s. 218.

²⁴⁴ Bundesgesetz, mit dem das Einführungsgesetz zur Zivilprozessordnung, die Zivilprozessordnung, das Arbeits- und Sozialgerichtsgesetz, das Gerichtsorganisationsgesetz, die Rechtsanwaltsordnung, die Notariatsordnung, das Grundbuchsgesetz, das Grundbuchsumstellungsgesetz und das Kraftfahrzeug-Haftpflichtversicherungsgesetz 1994 geändert werden (*Zivilverfahrens-Novelle 2002*), BGBl. I. Nr 76/2002.

zatem generalnie możliwość – aczkolwiek z ograniczeniami wynikającymi z przepisów szczególnych – przedstawiania, także spóźnionych, nowych przytoczeń faktycznych oraz wniosków dowodowych aż do zamknięcia rozprawy. Oznacza to, że zamknięcie rozprawy kończy co do zasady przedstawianie twierdzeń faktycznych oraz zgłaszanie wniosków dowodowych, o ile rozprawa nie została otwarta na nowo albo nie doszło do uchylenia wyroku i przekazania sprawy do ponownego rozpoznania²⁴⁵.

Istotne znaczenie dla koncentracji materiału procesowego w pierwszej instancji ma, rygorystyczny w austriackim postępowaniu cywilnym, zakaz przedstawiania nowości w postępowaniu odwoławczym. Obejmuje on nie tylko zakaz podnoszenia nowych zarzutów oraz zgłaszania roszczeń, ale także przedstawiania nowych faktów i środków dowodowych.

Zgodnie bowiem z treścią § 482 ust. 1 ZPO w ramach rozprawy przed sądem odwoławczym nie może być, z wyjątkiem roszczenia o zwrot kosztów postępowania odwoławczego, zgłaszane nowe roszczenie ani podnoszony nowy zarzut. Ust. 2 tego paragrafu stanowi zaś, że okoliczności faktyczne oraz dowody, które zgodnie z treścią wyroku i pozostałych akt postępowania nie wystąpiły w pierwszej instancji, mogą być zgłaszane przez strony tylko dla uzasadnienia lub obalenia podnoszonych zarzutów odwołania; tego rodzaju nowe twierdzenia mogą być uwzględnione tylko wtedy, gdy uprzednio zostały zakomunikowane stronie przeciwnej w piśmie odwoławczym lub w odpowiedzi na odwołanie.

2.1. Obowiązek przedstawiania materiału procesowego zgodnie z prawdą i w sposób zupełny oraz obowiązek wspierania postępowania

Stosownie do treści § 178 ust. 1 ZPO każda strona ma w swoich twierdzeniach przedstawić wszystkie okoliczności faktyczne konieczne dla uzasadnienia jej wniosków w danej sprawie zgodnie z prawdą, w sposób zupełny i konkretny. Ponadto, strona ma ustosunkować się w sposób konkretny do twierdzeń faktycznych i dowodów zgłoszonych przez przeciwnika, przedstawić wyniki prowadzonych dowodów oraz w sposób konkretny wypowiedzieć się co do wywodów przeciwnika.

W myśl natomiast ust. 2 tego przepisu każda strona ma obowiązek przedstawić swoje twierdzenia na tyle we właściwym czasie i w sposób zupełny, aby postępowanie mogło zostać przeprowadzone możliwie szybko (obowiązek wspierania postępowania).

Jednym z celów postępowania jest orzeczenie w ramach wniosków stron na podstawie możliwie zupełnych i prawidłowych ustaleń faktycznych²⁴⁶.

Strony mają zatem dla osiągnięcia tego celu przedstawiać okoliczności istotne prawnie w sposób zgodny z prawdą, zupełny i konkretny. Nie są to tylko zwykłe zobowiązania stron,

²⁴⁵ W. Schragel, [w:] *Kommentar zu den Zivilprozeßgesetzen*, red. H.W. Fasching, Wiedeń 2003, tom 2/2, s. 951.

²⁴⁶ H.W. Fasching, *Lehrbuch des österreichischen Zivilprozeßrechts*, Wiedeń 1990, nb. 652.

lecz obowiązek prawny obwarowany sankcjami związanymi z prekluzją spóźnionych twierdzeń, swobodą oceny całości zachowania stron (por. § 272 ZPO), skutkami w zakresie kosztów (por. § 44 i 48 ZPO) oraz roszczeniami odszkodowawczymi wobec strony przegranej za umyślne prowadzenie procesu (por. § 408 ZPO), tudzież zagrożeniem grzywną za umyślne kwestionowanie prawdziwości dokumentu (por. § 313 ZPO).

Strony nie powinny zatem w toku sprawy niczego podnosić bezcelowo ani też niczego istotnego przemilczeć.

Ciężar przedstawiania okoliczności faktycznych jest uzupełniany przez sędziowskie kierowanie procesem (por. § 182 ZPO) oraz dyskrecjonalną władzę sędziego (por. § 183 ZPO). Nie jest także zakazane prowadzenie dowodu z urzędu ponad wnioskowane przez strony.

Wskazuje się, że sąd może uwzględnić okoliczności wynikające z postępowania dowodowego tylko wtedy, gdy mają one pokrycie w twierdzeniach stron, tzn. sąd powinien przynajmniej pokierować strony w kierunku przedstawienia tego rodzaju okoliczności i może dokonywać ustaleń ponad niezupełne twierdzenia stron tylko, jeśli twierdzenia te pozostają w ramach dochodzonych podstaw pozwu lub podnoszonych zarzutów²⁴⁷.

Zgodnie z ust. 2 § 178 ZPO obowiązkiem strony postępowania jest przedstawianie swoich twierdzeń, wniosków i dowodów najszybciej jak to możliwe, w szczególności zaś przestrzeganie terminów wynikających z przepisów lub wyznaczonych przez sąd np. na wniesienie odpowiedzi na pozew. Uregulowanie to wyraźnie nakłada na strony obowiązek przyczyniania się do przyspieszenia wydania orzeczenia, poprzez to, że twierdzenia, tudzież wnioski dowodowe będą w takim czasie przedstawiane, żeby postępowanie mogło być zakończone możliwe jak najszybciej.

Stosownie do § 257 ust. 3 ZPO strony mogą wzajemnie przedstawić nieujęte dotychczas w pozwie lub w odpowiedzi na pozew dowody, które chcą podnieść, najpóźniej na tydzień przed posiedzeniem przygotowawczym w sądzie i w piśmie skierowanym do przeciwnika.

W orzecznictwie wskazuje się, że służy to optymalnemu przygotowaniu sądu oraz stron do rozprawy. Z obu powyższych przepisów wynika nakaz dla stron, aby najwcześniej jak to możliwe, ale najpóźniej na tydzień przed terminem rozprawy przygotowawczej, określily w piśmie sądowym swoje dowody w sprawie. Jeżeli strona nie wykona tego obowiązku, skutkiem będzie – zgodnie z ustawowymi przesłankami – prekluzja środka dowodowego²⁴⁸.

²⁴⁷ R. Fucik, [w:] *Kommentar zur ZPO...*, s. 938.

²⁴⁸ Por. orzeczenie Wyższego Sądu Krajowego w Linzu z dnia 29 marca 2004 r., 2 R 56/04z, RIS-Justiz RL0000055.

2.2. Posiedzenie przygotowawcze

Rdzeniem wspomnianej we wstępie nowelizacji postępowania cywilnego z 2002 r. jest posiedzenie przygotowawcze, uregulowane w § 258 ZPO jako część rozprawy. Ma ono prowadzić do lepszej organizacji rozprawy na samym początku postępowania i w konsekwencji do jego przyspieszenia.

Zgodnie z brzmieniem § 257 ust. 1 ZPO po terminowym wniesieniu odpowiedzi na pozew lub wniesieniu sprzeciwu przewodniczący składu, któremu sprawa została przydzielona, wyznacza posiedzenie przygotowawcze do rozprawy. Posiedzenie przygotowawcze wyznacza się w taki sposób, aby został zachowany trzytygodniowy termin dla stron do przygotowania się do rozprawy.

Zarządzenie konieczne dla przeprowadzenia rozprawy należy wydać tak wcześnie, jak to możliwe. W szczególności – jeśli to konieczne – należy polecić wymianę pism przygotowawczych oraz wydać zarządzenia dotyczące przedstawienia twierdzeń i wniosków dowodowych (por. § 257 ust. 2 ZPO).

Jak już wyżej zaznaczono, strony mogą wzajemnie – najpóźniej na tydzień przed posiedzeniem przygotowawczym – przedstawić w piśmie skierowanym do sądu i strony przeciwnej nieujęte w pozwie lub w odpowiedzi na pozew wnioski, środki obrony i ataku, twierdzenia oraz dowody (por. § 257 ust. 3 ZPO).

Posiedzenie przygotowawcze stanowi początek rozprawy. Jej wyznaczenie powinno nastąpić z urzędu bez zwłoki. W wypadku zwłoki sądu można wnieść szczególny wniosek o wyznaczenie terminu w trybie § 91 GOG (mowa o nim w dalszej części opracowania). Po rozpoczęciu rozprawy wedle dominujących poglądów wymiana pism przygotowawczych nie powinna być już dopuszczalna, jednocześnie jednak w praktyce są one regularnie akceptowane. Ponadto, wnioski i zarzuty mogą być powtórzone na rozprawie²⁴⁹.

Zgodnie z treścią § 258 ust. 1 ZPO posiedzenie przygotowawcze służy: orzeczeniu o zarzutach procesowych, o ile już nie były na podstawie § 189 ust. 2 ZPO odrębnie przedmiotem rozprawy i rozstrzygnięcia; przedstawieniu stanowisk stron (por. § 177–179 ZPO); rozważeniu stanowisk faktycznych i prawnych, także pod względem prawnym; podjęciu próby ugodowej, jak też w przypadku niezawarcia ugody rozważeniu dalszego toku postępowania oraz podania do wiadomości programu postępowania (*Prozessprogramm*), a także – o ile jest to celowe – wysłuchaniu stron i przeprowadzeniu dalszego postępowania dowodowego.

Przepis § 258 ust. 2 ZPO z kolei wskazuje, że strony i ich pełnomocnicy mają dbać o to, by podczas posiedzenia przygotowawczego mógł być obszernie rozważony stan faktyczny i możliwości ugody. W tym celu należy dla wsparcia pełnomocnika wskazać stronę lub, jeśli

²⁴⁹ W. Rechberger/T. Klicka, [w:] *Kommentar zur ZPO*, red. W.H. Rechberger, Springer, Wiedeń–Nowy Jork 2006, s. 1129.

nie może ona przyczynić się do wyjaśnienia stanu faktycznego, mającą w tym zakresie wiedzę osobę.

W świetle powyższego przepisu to na stronach spoczywa powinność dbania, aby posiedzenie przygotowawcze było wypełnione treścią, a nie stało się jedynie czystą formalnością. Posiedzenie to łączy istniejące przed nowelizacją z 2002 r. tzw. pierwsze posiedzenie z szeroko spotykanym wówczas posiedzeniem w celu dopuszczenia dowodów. Posiedzenie przygotowawcze przyczynia się do wyjaśnienia, czy i w jakim zakresie postępowanie jest sporne, co powoduje, że następnie rozprawa jest bardziej merytoryczna.

Za bodaj najważniejszą czynność podczas posiedzenia przygotowawczego uważany jest program postępowania (*Prozessprogramm*). Zastępuje on postanowienie dowodowe w rozumieniu przepisu § 277 ZPO sprzed nowelizacji w 2002 r. Jest przy tym dyskutowane w doktrynie, czy chodzi tu o ogólne zarysowanie przebiegu postępowania, czy też program ten – tak jak wcześniejsze postanowienie dowodowe – powinien wskazywać dokładnie poszczególne okoliczności oraz służące ich wykazaniu środki dowodowe. W każdym razie program postępowania nie ma jednak charakteru orzeczenia i może, podobnie jak postanowienie dowodowe, w każdym czasie zostać zmieniony, ale bez konieczności dochowania szczególnej formy²⁵⁰.

2.3. Koncentracja postępowania dowodowego

Szczegółowe uregulowania w zakresie koncentracji materiału procesowego przewidziane są w postępowaniu dowodowym. Sąd może bowiem oddalić wniosek dowodowy, jeśli został złożony w celu przewleczenia postępowania, a jego przeprowadzenie istotnie opóźniłoby załatwienie sprawy (por. § 275 ust. 2 ZPO). Można także wyznaczyć termin do przeprowadzenia dowodów, które przewidywalnie przedłużyłyby postępowanie (por. § 279 ZPO).

W myśl § 275 ust. 2 ZPO wniosek o przeprowadzenie dowodu może być oddalony przez sąd na wniosek lub z urzędu, jeżeli przy starannym uwzględnieniu wszystkich okoliczności nie ma żadnej rozsądnej wątpliwości, że na skutek tego wniosku dowodowego postępowanie zostanie przewleczone, a przeprowadzenie dowodu istotnie opóźniłoby zakończenie procesu.

W piśmiennictwie wskazuje się, że powyższy przepis ma mniejsze znaczenie w zestawieniu z ogólnym przepisem § 179 ZPO regulującym prekluzję spóźnionych twierdzeń z uwagi na to, że jako przesłankę oddalenia wniosku dowodowego wskazuje zamiar przewleczenia, podczas gdy w § 179 ZPO mowa jest o poważnym zawinieniu²⁵¹.

Zauważa się również, że przed nowelizacją w 2002 r. przyjmowano, iż przepis § 179 ZPO, w którym jest mowa o przedstawieniu twierdzeń faktycznych i wniosków dowodowych, dotyczy jedynie tych wniosków dowodowych, które były przedstawiane równocześnie

²⁵⁰ W. Rechberger/T. Klicka, [w:] *Kommentar zur ZPO...*, s. 1131.

²⁵¹ W. Rechberger, [w:] *Kommentar zur ZPO...*, s. 1182.

z twierdzeniami faktycznymi, natomiast § 275 ZPO, który stanowi tylko o wnioskach dowodowych, miał zastosowanie jedynie do następczych, względem już przedstawionych twierdzeń faktycznych, wniosków dowodowych.

Po nowelizacji w 2002 r., która wprowadziła w stosunku do stron obowiązek wspierania procesu, taka wykładnia prowadziła do pewnej sprzeczności w sytuacji, w której strona, na której taki obowiązek ciąży, nie złożyłaby wniosków dowodowych wraz z twierdzeniami faktycznymi, a jednocześnie mogłaby je złożyć później przy spełnieniu łagodniejszych przesłanek. Z tego powodu § 179 zd. 2 ZPO ma także zastosowanie do wniosków stron o przeprowadzenie dodatkowych dowodów bez przedstawienia nowych twierdzeń faktycznych²⁵².

Zasadę koncentracji materiału procesowego w postępowaniu dowodowym wzmacnia § 278 ZPO.

Zgodnie z ust. 1 tego przepisu w przypadku dowodów, które nie mogą być przeprowadzone na rozprawie, a w szczególności, jeśli mają być przeprowadzone poza rozprawą przez sędziego wyznaczonego lub wezwanego, o ile okoliczności nie czynią koniecznym innego działania lub sąd nie uzna tego za celowe, ich przeprowadzenie powinno być zarządzone dopiero po pełnym rozważeniu stanu faktycznego. Stosownie zaś do ust. 2 tego artykułu w celu rozważenia wyników przeprowadzenia takich dowodów, po ich zakończeniu, rozprawę przed sądem rozpoznającym sprawę należy z urzędu podjąć na nowo, o ile nie zachodzą przesłanki określone w § 193 ust. 3 ZPO (dotyczą sytuacji, w których możliwe jest przeprowadzenie dowodu po zamknięciu rozprawy).

Wskazuje się, że zgodnie z przepisem § 278 ZPO co do zasady dowody, które nie są niezbędne, powinny być rozpatrywane w dalszej kolejności tak samo jak spóźnione twierdzenia faktyczne i wnioski dowodowe. Przytoczony ust. 2 podkreśla zaś znaczenie uprzedniego rozważenia dowodów w przypadku przeprowadzenia dowodów w drodze pomocy sądowej, ponieważ z jednej strony gwarantuje to pewien poziom bezpośredniości i daje też swoiste pierwszeństwo dowodom, które mają być przeprowadzone na rozprawie, a z drugiej strony może też okazać się, że przeprowadzenie dowodów w drodze pomocy sądowej jest zbędne.

Ponadto, chociaż zgodnie z § 179 zd. 1 ZPO zasadniczo dopuszczalne byłoby przedstawienie dalszych twierdzeń faktycznych w sytuacji rozważania na rozprawie przed sądem rozpoznającym sprawę dowodów, które były przeprowadzone poza rozprawą, podobnie jak przedstawienie dalszych wniosków dowodowych, to jednak sprzeciwiałby się temu obowiązek wspierania postępowania (por. § 178 ust. 2 ZPO), co sugerowałoby ich oddalenie zgodnie z § 179 zd. 2 ZPO²⁵³.

Powstrzymaniu przedłużania postępowania dowodowego i koncentracji postępowania przeciwdziałać ma także możliwość wyznaczenia terminu na przeprowadzenie dowodu.

²⁵² W. Rechberger, [w:] *Kommentar zur ZPO...*, s. 1183.

²⁵³ W. Rechberger, [w:] *Kommentar zur ZPO...*, s. 1185.

W myśl § 279 ZPO, jeżeli istnieje przeszkoda w przeprowadzeniu dowodu o nieznanym czasie trwania, jeżeli możliwość przeprowadzenia dowodu jest wątpliwa albo przeprowadzenie dowodu ma nastąpić poza obszarem obowiązywania niniejszej ustawy, to sąd na wniosek wyznacza termin, po którego bezskutecznym upływie rozprawa na żądanie jednej ze stron będzie kontynuowana bez względu na nieprzewodzony dowód. W przypadku kontynuowania rozprawy taki dowód może być wykorzystany, jeżeli nie dojdzie przez to do opóźnienia postępowania.

Przykładem sytuacji wyznaczenia terminu do przeprowadzenia dowodu może być trzykrotne niestawiennictwo strony na posiedzenie w celu jej przesłuchania usprawiedliwione chorobą, które może powodować opóźnienie postępowania. Trybunał Najwyższy uzasadniając zasadność wyznaczenia terminu dla przeprowadzenia przesłuchania strony w tej sytuacji i zastosowania następnie prekluzji na podstawie § 279 ZPO, w tym wypadku podkreślił, że nie ma tu znaczenia, czy było to działanie zamierzone, czy też wynikające z choroby²⁵⁴.

Z uwagi na uzależnienie wyznaczenia terminu od wniosku strony wskazuje się, że tego rodzaju koncentracja z woli stron uzyskuje pierwszeństwo przed zupełnością gromadzenia materiału procesowego²⁵⁵.

Prekluzja regulowana przepisem § 279 ZPO nie ma charakteru ostatecznego i przeprowadzenie dowodu jest możliwe w przypadku kontynuowania rozprawy, jeśli nie opóźni to postępowania. Może nawet dojść do wznowienia postępowania, jeżeli dowody wpłynęły w ciągu czterech tygodni po doręczeniu wyroku pierwszej instancji (por. § 534 ust. 2 pkt 5 ZPO). Jeżeli wniosek o wyznaczenie terminu na przeprowadzenie dowodu nie zostanie złożony, to sąd musi czekać na wynik przeprowadzenia dowodu tak długo, ile to może trwać. Tylko, jeżeli okaże się, że przeprowadzenie dowodu nie jest ostatecznie możliwe, sąd może tego poniechać z powodu niemożliwości jego przeprowadzenia²⁵⁶.

Przepisy kodeksu przewidują także szczegółowe sytuacje, w których może zostać wyznaczony termin przeprowadzenia dowodu, takie jak bezskuteczne próby przesłuchania świadka, których powtarzanie może prowadzić do opóźnienia postępowania (por. § 335 ZPO) czy potrzeba uzyskania dokumentów, które są istotne dla ustaleń faktycznych (por. § 309 ZPO).

Koncentracji postępowania dowodowego służą ponadto ograniczenia we wnoszeniu środków odwoławczych w postępowaniu dowodowym (por. § 291 ZPO). Rygoryzm w tym zakresie wynika z przyczyn ekonomii procesowej²⁵⁷.

Ust. 1 przepisu § 291 ZPO wylicza postanowienia, od których nie przysługuje odrębny środek odwoławczy. Chodzi tu o postanowienia o przeprowadzeniu dowodu, oddalające wniosek o przeprowadzenie dowodu, o zleceniu przeprowadzenia dowodu przez sędziego

²⁵⁴ Por. orzeczenie Trybunału Najwyższego z dnia 26 listopada 1997 r., 9 Ob A 304/97i, RIS-Justiz RS0108902.

²⁵⁵ W. Rechberger, [w:] *Kommentar zur ZPO...*, s. 1186.

²⁵⁶ W. Rechberger, [w:] *Kommentar zur ZPO...*, s. 1187.

²⁵⁷ W. Rechberger, [w:] *Kommentar zur ZPO...*, s. 1203.

wyznaczonego, a ponadto postanowienia uchylające pytania stron przy przeprowadzaniu dowodu, czy też postanowienia, które zgodnie z § 279 ZPO zezwalają lub wykluczają wykorzystanie dowodu, lub które oddalają wniosek o uzupełnienie dowodu zgodnie z § 286 ust. 2 ZPO.

Natomiast ust. 2 § 291 ZPO wymienia postanowienia, które nie są w ogóle zaskarżalne. Są to postanowienia o zezwoleniu na stenograficzne nagranie przeprowadzenia dowodu, postanowienia o zezwoleniu stronie na przekazanie odezwy o przeprowadzenie dowodu do sądu wezwanego, postanowienia o wyznaczeniu terminu na przeprowadzenie dowodu lub przedstawienie akt za granicą, a ponadto postanowienia o zarządzeniu uzupełnienia lub powtórzenia dowodu.

Warto także na końcu wskazać, że w myśl § 417 ust. 2 i 3 ZPO uznane przez sąd za niedopuszczalne na podstawie przepisów o prekluzji (tj. § 179, 180 ust. 2, § 275 ust. 2, § 278 ust. 2 ZPO) twierdzenia i dowody, jak też dowody, które nie zostały dopuszczone z uwagi na bezskuteczny upływ terminu do ich przeprowadzenia, należy wymienić w uzasadnieniu wyroku.

3. Kierowanie postępowaniem przez sąd

Kierowanie postępowaniem (*Prozessleitung*) jest ściśle związane z koncentracją postępowania. Jest to bowiem działalność sądu, która polega na utrzymaniu właściwego toku postępowania i doprowadzeniu do jego zakończenia. Jest to obowiązek urzędowy sądu w ramach jego działalności orzeczniczej, a nie administracyjnej, który nie może być nawet w ramach porozumienia przeniesiony na strony²⁵⁸.

W piśmiennictwie podkreśla się, że kierowanie postępowaniem we właściwy sposób jest centralną kwestią procesu. To, jak sąd kieruje danym postępowaniem i jak zaprezentuje się przedstawiciel władzy sądowniczej, stanowi nie tylko dla stron, ale o wiele bardziej dla całego społeczeństwa miarę oceny funkcjonowania porządku państwowego. Drogą do osiągnięcia, tudzież wspierania osiągnięcia pozytywnego rozstrzygnięcia, jest kierowanie postępowaniem przez sąd pierwszej instancji, który najczęściej staje sam naprzeciw stron, w sposób dobrze przygotowany, w oparciu o przepisy prawa, sprawny oraz uwzględniający interesy stron²⁵⁹.

W nauce rozróżnia się formalne kierowanie postępowaniem związane z zewnętrznym jego tokiem, przygotowaniem i prowadzeniem rozprawy oraz materialne kierowanie postępowaniem związane z gromadzeniem materiału procesowego, które miałyby prowadzić do pełnego przedstawienia twierdzeń faktycznych przez strony, które wydają się niezbędne dla prawidłowego orzeczenia o żądaniu pozwu z uwzględnieniem wskazywanej podstawy prawnej.

²⁵⁸ R. Fucik, [w:] *Kommentar zur ZPO...*, s. 943.

²⁵⁹ W. Schragel, [w:] *Kommentar...*, s. 858.

Formalnego kierowania postępowaniem dotyczy przede wszystkim przepis § 180 ZPO, natomiast kierowanie materialne uregulowane zostało w § 182 i n. ZPO²⁶⁰.

3.1. Formalne kierowanie postępowaniem

Stosownie do treści § 180 ust. 1 ZPO przewodniczący otwiera i zamyka rozprawę, kieruje nią, udziela głosu i może go odebrać temu, kto nie stosuje się do jego zarządzeń, przesłuchuje osoby, które mają zeznawać w ramach przeprowadzenia dowodu oraz ogłasza orzeczenia składu sędziowskiego.

Zgodnie zaś z § 180 ust. 3 ZPO przewodniczący ma obowiązek dbać, aby sprawa została wyczerpująco rozważona, ale też, aby rozprawa przez swoją obszerność oraz nieistotne, poboczne kwestie nie była przedłużana oraz, o ile możliwe, była prowadzona do końca bez przerywania.

W ramach formalnego kierowania postępowaniem sąd powinien, poza kierowaniem rozprawą, dążyć do realizacji przez strony ciążącego na nich obowiązku przedstawiania twierdzeń faktycznych zgodnie z prawdą i w sposób zupełny oraz obowiązku wspierania postępowania.

Przytoczony ust. 3 § 180 ZPO zawiera skonkretyzowane zobowiązanie prowadzącego postępowanie do jego koncentracji. Powinien on, na ile to możliwe, doprowadzić postępowanie do końca bez przerywania, ma zaniechać rozwlekania postępowania oraz nieistotnych rozpraw pobocznych. Przepis ten zmusza kierującego postępowaniem do utrzymania równowagi między wyczerpującym rozważeniem sprawy oraz jej szybkim prowadzeniem. Wskazuje się, że rozważenie sprawy jest wymienione w przepisie jako pierwsze i z tego względu należałoby uznać, że ma pierwszeństwo nad szybkością załatwienia sprawy. Jednak to od zręczności kierującego postępowaniem będzie zależeć, aby oba te cele współbrzmiały, aby wyczerpujące rozważenie sprawy z wykorzystaniem instrumentarium, które daje sądowi ustawa, prowadziło do tego, że nie ucierpi szybkość załatwienia sprawy²⁶¹.

Okoliczność, że obowiązkiem sędziego jest z jednej strony wyczerpujące rozważenie sprawy, a z drugiej strony dbanie o skoncentrowanie rozprawy i unikanie jej obszerności, wskazuje wyraźnie na konflikt celów pomiędzy szybkością postępowania a jego gruntownym prowadzeniem. W piśmiennictwie jednak zauważa się, że przy dobrym przygotowaniu sprawy oraz podstawowej znajomości psychologii komunikacji zadanie to okazuje się nie takie trudne, albowiem w tych przypadkach, w których za przedmiotem procesu kryją się zupełnie inne spory lub konflikty, pozwolenie na wypowiedzenie się stronie prowadzi do

²⁶⁰ W. Schragel, [w:] *Kommentar...*, s. 858.

²⁶¹ W. Schragel, [w:] *Kommentar...*, s. 869.

końca szybciej niż wzywanie do przejścia do rzeczy²⁶². W sprawach, w których sąd orzeka jednoosobowo, kierowanie postępowaniem należy do sędziego prowadzącego sprawę, natomiast w przypadku składów wieloosobowych (tzw. senatów) niektóre czynności należą do składu sędziowskiego (por. § 187–194 ZPO), a inne do przewodniczącego (por. § 180–185 ZPO). W tym wypadku skład decyduje jedynie, jeżeli strona sprzeciwi się zarządzeniom przewodniczącego.

Zasadą jest, że rozprawa powinna odbyć się na jednym posiedzeniu, co jednak – jak zaznacza się w piśmiennictwie – ma miejsce niewystarczająco często²⁶³.

W myśl § 181 ZPO, jeśli kontynuowanie rozpoczętej rozprawy wymaga przełożenia na późniejszy termin posiedzenia, przewodniczący powinien nie tylko, o ile to jest możliwe, wyznaczyć nowy termin posiedzenia, lecz także z urzędu wydać wszystkie zarządzenia, które są konieczne, aby móc zakończyć sprawę w następnym terminie.

Należyte przygotowanie posiedzenia ma istotne znaczenie dla koncentracji rozprawy. Może być wykorzystane do rozważenia ze stronami, a nie tylko ich pełnomocnikami, materiału procesowego oraz ich informacyjnego wysłuchania, a ponadto poza wyjaśnieniem sporu przyczynia się do stworzenia planu postępowania, co stanowi – podobnie jak postanowienie dowodowe – wizytówkę dobrego sędziego procesowego²⁶⁴.

Najistotniejszym narzędziem sądu, aby prowadzić proces w sposób skoncentrowany, jest powierzenie w § 180 ust. 1 ZPO kierowania postępowaniem przewodniczącemu. W przeciwieństwie do postępowania angloamerykańskiego, w którym panuje zasada kontradiktoryjności, w postępowaniu austriackim co do zasady przyjęto zasadę oficjalności. Nie oznacza to, że strony nie mają podejmować istotnych czynności procesowych, zmieniając granice urzędowych działań sądu. Nowelizacja z 2002 r. zobowiązuje bowiem strony jeszcze bardziej do działania na rzecz przyspieszenia postępowania poprzez ustanowienie obowiązku wspierania procesu, który jednak nie zwalnia sądu z jakichkolwiek ciążących na nim obowiązków²⁶⁵.

Środki kierowania postępowaniem, o których mowa w § 180 i n. ZPO, są uzupełniane innymi uregulowaniami, które służą przyspieszeniu postępowania lub jego szybkiemu zakończeniu.

Można tu wymienić należyte, wstępne badanie pozwu pod względem tego, czy nie powinien zostać zwrócony do uzupełnienia lub odrzucony z uwagi na brak jurysdykcji krajowej albo właściwości miejscowej lub rzeczowej, albo z uwagi na brak zdolności procesowej lub przedstawiciela ustawowego po stronie powoda lub pozwanego (por. § 230 ust. 2 ZPO). Ponadto dla strony, której miejsce pobytu nie jest znane, powinno się jednocześnie wyznaczyć kuratora procesowego (por. § 116 ZPO). Z kolei pilne sprawy powinny być kwalifikowane do

²⁶² R. Fucik, [w:] *Kommentar zur ZPO...*, s. 943.

²⁶³ R. Fucik, [w:] *Kommentar zur ZPO...*, s. 944.

²⁶⁴ R. Fucik, [w:] *Kommentar zur ZPO...*, s. 944.

²⁶⁵ W. Schragel, [w:] *Kommentar...*, s. 875.

tw. spraw feryjnych (*Ferialsachen*), w których można wyznaczać terminy w czasie wolnym od rozpraw (por. § 224 ust. 2 ZPO).

3.2. Materialne kierowanie postępowaniem

Stosownie do treści § 182 ust. 1 ZPO przewodniczący powinien na rozprawie – poprzez zadawanie pytań lub w inny sposób – dążyć do tego, aby zostały przedstawione istotne dla rozstrzygnięcia informacje faktyczne, lub, aby niewystarczające informacje co do podnoszonych dla uzasadnienia lub zwalczania roszczenia okoliczności zostały uzupełnione, aby zostały wskazane dowody dla tych informacji, lub aby wnioskowane dowody zostały uzupełnione i aby w ogóle zostały podane wszystkie informacje, które wydają się niezbędne dla zgodnego z prawdą ustalenia stanu faktycznego wskazywanych przez strony praw i roszczeń.

W myśl § 182 ust. 2 ZPO, jeżeli strona w swoich twierdzeniach odbiega od treści wniesionego przez nią pisma przygotowawczego lub jeśli twierdzenia stron nie są zgodne z pozostałymi, uwzględnianymi z urzędu aktami procesu, przewodniczący powinien na to zwrócić uwagę. Przewodniczący powinien również wskazać na wątpliwości, które wystąpiły w zakresie kwestii uwzględnianych z urzędu. W przypadku wątpliwości co do występowania jurysdykcji krajowej bądź właściwości rzeczowej lub miejscowej powinien dać stronom możliwość – przed wydaniem orzeczenia – konwalidacji w trybie § 104 ZPO normy jurysdykcyjnej, względnie złożenia wniosku o przekazanie sprawy do sądu właściwego (por. § 261 ust. 6 ZPO). Ustęp 3 § 182 ZPO stanowi zaś, że poza przewodniczącym także inni członkowie składu mogą kierować do stron odpowiednie pytania w celu zbadania spornego stosunku i ustalenia stanu faktycznego.

Ważnym elementem związanym z materialnym kierowaniem postępowaniem jest także zakaz wydania „zaskakującego orzeczenia” (*Verbot der „Überraschungsentscheidung*).

Zgodnie bowiem z brzmieniem § 182a ZPO sąd ma rozważać ze stronami twierdzenia faktyczne i prawne. Sąd może, poza roszczeniami pobocznymi, oprzeć swoje orzeczenie na poglądach prawnych, które strona w sposób widoczny pominęła lub uznała za nieistotne tylko, jeśli je rozważył ze stronami i dał im możliwość ustosunkowania się do nich.

W piśmiennictwie zwraca się uwagę, że nowelizacja z 2002 r. nie dokonała zmiany przepisu § 182 ZPO i nawet wraz z uzupełniająco wprowadzonym tą nowelizacją przepisem § 182a ZPO nie wniosło to nic nowego, ponieważ przyjęte w dodanym przepisie unormowania w istocie wynikały już z właściwego rozumienia § 182 ZPO i odpowiadały co do zasady wykładni przyjmowanej we wcześniejszej judykaturze.

Nowelizacja doprecyzowała jednak zakres wymaganego ustawą materialnego kierowania postępowaniem. Przyjęto bowiem, że obowiązek kierowania postępowaniem przez sąd ma także mieć miejsce w sytuacji, w której strony są reprezentowane przez profesjonalnego

pełnomocnika. I nawet, gdy strony naruszyły obowiązek wspierania postępowania, prowadzący postępowanie powinien w sposób otwarty przedstawić, jak postrzega stan prawny sprawy oraz rozważyć go ze stronami, tzn. dając im możliwość zajęcia stanowiska wobec zapatrywań sądu i przedstawienia innych lub nowych punktów widzenia, jak również uzupełnienia lub skorygowania swoich twierdzeń²⁶⁶.

W piśmiennictwie podkreśla się, że sędziowski obowiązek instruowania służy temu, aby w toku postępowania zostały przedstawione wszystkie istotne dla rozstrzygnięcia informacje oraz potrzebne wyjaśnienia. Obowiązek ten nie jest uzależniony od tego, czy strona jest reprezentowana przez profesjonalnego pełnomocnika i dotyczy także postępowań, w których obowiązuje przymus adwokacki. Wprawdzie sąd, zanim oddali żądanie, które jest niejasne, niespójne lub sprzeczne, powinien wskazać na możliwość jego korekty, to jednak nie jest co do zasady zobowiązany rozważać prawnej niedopuszczalności żądania i inicjować zmiany lub rozszerzenia powództwa albo informować o swoim poglądzie co do oceny dotychczasowych dowodów, tudzież wskazywać na potrzebę przedstawienia nowych.

Przed nowelizacją w 2002 r. granice materialnego kierowania postępowaniem widziano w przekroczeniu podnoszonego roszczenia, tj. podstaw prawnych i zarzutów albo w tym, że zobowiązany do bezstronności sędzia będzie poddany ryzyku stania się przyjacielem strony. Po zmianach w 2002 r. można jednak mówić już o zobowiązaniu do pouczenia o potrzebie zmiany powództwa²⁶⁷.

W orzeczeniu z dnia 25 maja 2005 r.²⁶⁸ Trybunał Federalny wskazał, że nawet jeżeli założyć, iż w drodze nowelizacji z 2002 r. doszło do poszerzenia obowiązku sądu rozważania stanu faktycznego i prawnego sprawy oraz instruowania stron w tym zakresie, to sąd powinien się poruszać w ramach dochodzonego roszczenia i tylko w tym zakresie powinien wskazywać na potrzebę uzupełnienia stanu faktycznego i dążyć, aby żądanie pozwu było precyzyjne. Obowiązek instruowania należy uznać za poszerzony na podstawie § 182a ZPO tylko w zakresie obowiązku sądu zwrócenia uwagi na chybione żądanie pozwu, które w oczywisty sposób nie odpowiada celowi strony uzyskania ochrony prawnej i dania szansy powodowi do zmiany żądania także wtedy, gdy stanowi to zmianę powództwa. Przy tożsamym celu ochrony prawnej w danej sprawie nie dojdzie bowiem do istotnego utrudnienia lub opóźnienia rozprawy, nawet jeżeli dotychczasowe powództwo nadawało się do oddalenia. Zgodnie z utrwalonym orzecznictwem oczywiście nieuzasadnione pierwsze żądanie nie stanowi powodu dla niedopuszczalności zmiany powództwa. O wiele bardziej uzasadnione jest w miarę możliwości dopuszczenie do zmiany powództwa, jeśli w ten sposób uniknie się nowego pozwu i zostanie osiągnięty cel ostatecznego i pełnego wyeliminowania sporu prawnego. W rezultacie, zdaniem Trybunału Najwyższego, orzecznictwo, które przyjmowało, że obowiązek instruowania przez

²⁶⁶ W. Schragel, [w:] *Kommentar...*, s. 881.

²⁶⁷ , R. Fucik, [w:] *Kommentar zur ZPO...*, s. 946.

²⁶⁸ Por. orzeczenie Trybunału Najwyższego z dnia 25 maja 2005 r., 7 Ob 83/05i, RIS-Justiz RS0120056.

sąd nie idzie tak daleko, aby umożliwić stronie zmianę podlegającego oddaleniu powództwa lub jego rozszerzenie, aby było jeszcze możliwe jego uwzględnienie, nie odpowiada intencjom nowelizacji z 2002 r. Nie można się spodziewać ze strony sądu, że w źle rozumianym obiektywizmie pozostawi stronę bez wskazania na szkodliwe dla niej działania²⁶⁹.

Znaczenie dla zakresu materialnego kierowania postępowaniem ma także zachowanie samej strony w postępowaniu. Im bardziej bowiem sędzia mógł oczekiwać od strony właściwego zachowania, tzn. im bardziej niedbale proces jest prowadzony i im bardziej strona zamyka się na wskazania sędziego, tym mniej aktualny jest obowiązek instruowania. Natomiast im bardziej sędzia dostrzega, że strona myli się co do prawnej sytuacji w obszarze postępowania, że z uzasadnionego poglądu prawnego co do ciężaru dowodu zaniechała przedstawienia istotnych twierdzeń albo po przeprowadzeniu dowodów uważa, że to już wystarcza do przekonania sądu o prawdziwości twierdzeń, albo nie jest świadoma prawnych przemyśleń sądu i z tego względu poniechała przedstawienia argumentacji w tym kierunku, tym bardziej po stronie sądu istnieje obowiązek udzielenia stosownych wskazówek. Im bardziej występują obiektywne wskazania dla określonych elementów stanu faktycznego, które nie są przez strony w sposób skonkretyzowany przedstawiane, ale są istotne dla rozstrzygnięcia sporu, tym bardziej powinien rozciągać się na nie sędziowski obowiązek udzielania wyjaśnień. Ostatecznie jednak decydują okoliczności konkretnej sprawy²⁷⁰.

Naruszenie przez sąd obowiązku instruowania w postępowaniu stanowi uchybienie procesowe, które może być uwzględnione tylko, jeżeli zostanie podniesione w odwołaniu. Sąd odwoławczy nie może jednak uchylić wyroku jedynie w tym celu, aby umożliwić stronie przedstawienie niewskazywanych dotychczas twierdzeń. Zauważa się jednocześnie, że przesadne ukierunkowanie przez sąd może uzasadniać zarzut stronniczości, ale nie stanowi uchybienia procesowego²⁷¹.

4. Sankcje za opóźnianie postępowania

4.1. Prekluzja spóźnionych twierdzeń

Zasadniczą sankcją za generalnie spóźnione przedstawienie materiału procesowego, wyraża przepis § 179 ZPO, który wprowadza prekluzję twierdzeń spóźnionych w sposób rażąco zawiniony, o ile postępowanie zostało istotnie opóźnione.

Zgodnie z treścią tego przepisu do zamknięcia rozprawy strony mogą przedstawiać nowe, dotyczące tej rozprawy, twierdzenia faktyczne oraz dowody. Takie przedstawienie twierdzeń i dowodów może jednak zostać oddalone przez sąd na wniosek lub z urzędu, jeśli w poważnie

²⁶⁹ W. Schragel, [w:] *Kommentar...*, s. 896.

²⁷⁰ R. Fucik, [w:] *Kommentar zur ZPO...*, s. 947.

²⁷¹ R. Fucik, [w:] *Kommentar zur ZPO...*, s. 947.

zawiniony sposób nie zostało przedstawione wcześniej, zwłaszcza z uwagi na rozważanie okoliczności faktycznych i prawnych, a zezwolenie na przedstawienie twierdzeń i dowodów istotnie opóźniłoby zakończenie postępowania. Na postanowienie nie przysługuje odrębny środek odwoławczy.

Co do zasady zatem strony mają możliwość przedstawiania swoich twierdzeń podczas całej rozprawy, co wynika z zasady jednolitości rozprawy. Tylko na zasadach określonych w § 179 zd. 2 ZPO może dojść do oddalenia spóźnionych twierdzeń stron.

W piśmiennictwie podkreśla się, że ustawa opowiada się za zasadą nieograniczonego przedstawiania twierdzeń podczas całej rozprawy i daje tym samym pierwszeństwo zupełności gromadzenia materiału procesowego. Zasadnicze czasowe ograniczenie to zamknięcie rozprawy w pierwszej instancji. Przeszkodą dla późniejszych twierdzeń jest zakaz nowości w postępowaniu odwoławczym²⁷².

Austriacki kodeks postępowania cywilnego nie opiera się zatem na zasadzie ewentualności, zgodnie z którą strony powinny przedstawić cały swój materiał procesowy do końca pewnego określonego etapu postępowania, po którym każde dalsze twierdzenia są wykluczone. Taka zasada dotyczy jedynie wyjątkowo powództwa opozycyjnego i powództwa impugnacyjnego ujętych w § 35 i 36 ordynacji egzekucyjnej, nakazując przedstawienie wszystkich zarzutów do momentu wniesienia powództwa. W tych sprawach następuje całkowite wykluczenie możliwości przedstawiania dalszych twierdzeń, które strona mogła już przedtem przedstawić.

Granice dla nowych twierdzeń i dowodów wyznaczają przesłanki określone w § 179 ZPO. Są nimi: a) przedstawienie nowych twierdzeń, przy czym nowe dowody podlegają uregulowaniom § 275 ust. 2 ZPO; b) opóźnienie w przedstawieniu twierdzeń na skutek poważnego zawinienia; c) możliwość istotnego opóźnienia postępowania.

Zawinienie powinno być oceniane wedle zobiektywizowanego kryterium przeciętnie starannej strony²⁷³. Może ono wynikać z twierdzeń, które są sprzeczne z dotychczasowymi lub z informacyjnym wysłuchaniem strony, ze zbyt ogólnego przedstawienia twierdzeń i dopiero ich późniejszego skonkretyzowania mimo sędziowskiego ukierunkowania, czy nawet z zachowania strony we wcześniejszym postępowaniu²⁷⁴.

Stopień zarzucalności naruszenia obowiązku wspierania procesu należy badać z uwzględnieniem okoliczności konkretnego przypadku. Im bardziej niedawno były podnoszone poprzednie twierdzenia, tym poważniejsze naruszenie. Im bardziej sposób ich rozważenia był złożony, im intensywniejsze były ukierunkowania sędziego w tym zakresie, tym naruszenie jest cięższe. Aczkolwiek w konkretnym przypadku może zostać uznane, że zarzut braku staranności w takich okolicznościach nie zostanie potwierdzony albo stwierdzone

²⁷² W. Schragel, [w:] *Kommentar...*, s. 847.

²⁷³ Por. orzeczenie Wyższego Sądu Krajowego w Linzu z dnia 29 marca 2004 r., 2 R 56/04z, RIS-Justiz RL0000055.

²⁷⁴ R. Fucik, [w:] *Kommentar zur ZPO...*, s. 940.

zostanie jedynie lekkie zawinienie. Przed 1997 r. przepisy stanowiły o zamiarze przewleczenia postępowania. Potem ustawodawca próbował nowej koncepcji, aby sądy stosowały prekluzję mniej restrykcyjnie i nie badały zamiaru strony. Wskazana na wstępie nowelizacja austriackiego kodeksu postępowania cywilnego z 2002 r. nie realizowała tej koncepcji, ale dodała nowe elementy do przesłanek prekluzji. Decydująca pozostała kwestia odpowiedzi, dlaczego twierdzenia przedstawiane są dopiero na tym etapie. Odpowiedź na to pytanie wiąże się z rozmiarem braku staranności procesowej, który można zarzucić stronie lub jej pełnomocnikowi²⁷⁵.

W orzecznictwie Trybunału Najwyższego wskazuje się, że z uwagi na odniesienie w przepisie § 179 do przepisu § 182a oraz ze względu na funkcję posiedzenia przygotowawczego jako miejsca rozważania twierdzeń faktycznych i prawnych twierdzenia przedstawione na posiedzeniu przygotowawczym, nawet jeśli następują dopiero później, nie będą nigdy podlegały prekluzji na podstawie § 179 ZPO²⁷⁶. Aczkolwiek podkreśla się, że mogą wystąpić sytuacje, w których powstrzymanie się od twierdzeń do końca tego posiedzenia może wypełnić przesłanki zawarte w § 179 ZPO²⁷⁷.

W piśmiennictwie przywołuje się za doktryną niemiecką rozróżnienie zwłoki absolutnej oraz zwłoki względnej. Trzeba bowiem określić, z jakim dalszym przebiegiem procesu należy porównać hipotetyczny przebieg procesu po dopuszczeniu nowych twierdzeń. Zwłoka występuje w każdym razie wtedy, jeżeli postępowanie w przypadku dopuszczenia nowych twierdzeń będzie w całości trwało dłużej. Samo to jednak nie wystarczy w sytuacji, w której całościowy czas trwania wcale nie będzie determinowany przez – nawet wynikające z niestaranności – opóźnienie w przedstawieniu twierdzeń. Niesporne jest bowiem, że zwłoka może być wynikiem tego, iż spóźnione twierdzenia strony, które nie prowadzą do własnych wniosków dowodowych, mogą prowokować wnioski dowodowe przeciwnika, które same w sobie nie są spóźnione w sposób przez niego zawiniony, lecz które także przy starannym prowadzeniu postępowania musiały być sformułowane dopiero jako odpowiedź na spóźnione w sposób zawiniony twierdzenia strony przeciwnej²⁷⁸.

Poza ogólnym uregulowaniem skutków spóźnionych twierdzeń w § 179 ZPO przepis § 180 ust. 2 ZPO wprowadza prekluzję twierdzeń, które nie zostały przedstawione mimo nakazania ich przedstawienia w wyznaczonym terminie.

Na podstawie tego przepisu przewodniczący może polecić stronom przedstawienie w wyznaczonym terminie twierdzeń, złożenie w sądzie służących jako dowody dokumentów oraz przedmiotów, a także podanie imion i nazwisk, a także adresów świadków, którzy

²⁷⁵ R. Fucik, [w:] *Kommentar zur ZPO...*, s. 941.

²⁷⁶ Por. orzeczenie Trybunału Federalnego z dnia 12 stycznia 2005 r., 7 Ob 253/04p, *Juristische Blätter* 2005 r., s. 466.

²⁷⁷ A. Annerl, *Vorbereitende Tagsatzung und Präklusion von Parteivorbringen*, *Österreichische Juristen-Zeitung* 2006, s. 232.

²⁷⁸ R. Fucik, [w:] *Kommentar zur ZPO...*, s. 941.

podlegać będą przesłuchaniu. Jeśli strona nie wykona w wyznaczonym terminie takiego polecenia bez wystarczającego usprawiedliwienia, jej twierdzenia mogą zostać z urzędu lub na wniosek oddalone bądź uznane jako zaniechane w rozumieniu § 381 ZPO²⁷⁹.

W przypadku uregulowanym w § 180 ust. 2 ZPO przesłanką prekluzji nie jest poważne zawinienie, lecz nienależyte usprawiedliwienie. W piśmiennictwie wskazuje się, że w praktyce nie będzie to w istocie stanowiło różnicy. Jeżeli bowiem strona poprzez jasne wskazania sądu została ukierunkowana na działania, które miałyby podjąć w celu wypełnienia jej obowiązku wspierania procesu, to w przypadku ich niepodjęcia spełniałoby to też przesłankę poważnego zawinienia²⁸⁰.

4.2. Sankcje w zakresie kosztów postępowania

Innym niż prekluzja przedstawionego z opóźnieniem materiału procesowego ważnym elementem przeciwdziałania zwlekaniu stron i wzmacniającym koncentrację postępowania są uregulowania w zakresie zwrotu kosztów procesu.

Należy tu wskazać przede wszystkim przepis § 44 ZPO, który stanowi wyjątek od zasady odpowiedzialności za koszty postępowania zgodnie z wynikiem sprawy w przypadku zawnionego przewleknięcia postępowania.

Zgodnie z treścią § 44 ust. 1 ZPO, jeżeli twierdzenia faktyczne lub środki dowodowe są przedstawiane w okolicznościach, na podstawie których sąd dojdzie do przekonania, że strona była w stanie przedstawić je wcześniej i przez dopuszczenie takich twierdzeń przedłuży się załatwienie sprawy, to sąd może z urzędu lub na wniosek nakazać stronie, która takie twierdzenia przedstawiła, zwrot kosztów procesu w całości lub w części, nawet jeśli wygra ona sprawę.

W myśl § 44 ust. 2 ZPO dotyczy to również sytuacji, w której twierdzenia i wnioski dowodowe, które powinny były zostać przedstawione przez stronę wygrywającą w jednym z pism przygotowawczych, a których późniejsze przedstawienie skutkowało przewleczeniem rozprawy lub załatwienia sprawy.

Uwzględnienie sytuacji uregulowanych tym przepisem następuje w orzeczeniu kończącym.

Przykładem zastosowania tego przepisu może być orzeczenie, w którym sąd wskazał, że jeżeli pozwany, który wygrał sprawę, ale zarzut braku legitymacji biernej podniósł dopiero

²⁷⁹ Zgodnie z § 381 ZPO to, jaki wpływ na powstanie dowodu ma okoliczność, że strona bez wystarczających powodów odmawia zeznań lub odpowiedzi na poszczególne pytania, jeśli strona wezwana w celu złożenia zeznań po odebraniu przyrzeczenia lub bez jego odebrania nie stawia się lub jeśli zeznanie po odebraniu przyrzeczenia odbiega od składanych bez odebrania przyrzeczenia przed tym zeznaniem oświadczeń, sąd ocenia po starannym rozważeniu wszystkich okoliczności.

²⁸⁰ R. Fucik, [w:] *Kommentar zur ZPO...*, s. 944.

po przeprowadzeniu obszernego postępowania co do wysokości roszczenia, powinien on ponieść wszystkie koszty powstałe na skutek zwłoki od chwili, w której zwłoka nastąpiła²⁸¹.

Dalszym rozwiązaniem w zakresie kosztów sprzyjającym ściśle koncentracji materiału procesowego jest instytucja tzw. separacji kosztów w czasie procesu (*Kostenseparation*), uregulowana w § 48 ZPO.

Stosownie do brzmienia ust. 1 tego przepisu, jeżeli strona, przez to, że jej przeciwnik w sposób zawiniony przedstawił spóźnione twierdzenia faktyczne lub wnioski dowodowe albo jedynie z powodu incydentów, które wystąpiły w toku postępowania na skutek zawinienia przeciwnika albo przypadku, który mu można przypisać, poniosła koszty, sąd może jej przyznać na wniosek lub z urzędu zwrot tych kosztów niezależnie od wyniku sprawy. Jeżeli w chwili orzekania nie można stwierdzić (lub wiązałoby się to nieproporcjonalnymi trudnościami), jakie koszty zostały spowodowane przez to opóźnienie, względnie przez incydenty albo jaka jest ich wysokość, to należy określić kwotę zwrotu, odpowiednio stosując przepis § 273 ZPO.

Zgodnie z ust. 2 § 48 ZPO strona, której zwrot takich kosztów został przyznany już w trakcie postępowania, nie jest zobowiązana do ich zwrotu także wtedy, jeżeli zasądzono od niej zwrot kosztów sądowych w sprawie.

5. Wniosek o wyznaczenie terminu (*Fristsetzungsantrag*)

Istotnym środkiem przeciwdziałania przewlekłości postępowania sądowego, nie tylko cywilnego, w tym także w zakresie przeprowadzania dowodów, który wspiera koncentrację postępowania, jest wprowadzony do prawa austriackiego w 1989 r. wniosek o wyznaczenie terminu przewidziany w § 91 GOG²⁸².

W myśl ust. 1 tego przepisu, jeżeli sąd jest opieszwały w podjęciu czynności procesowej, choćby w wyznaczeniu lub przeprowadzeniu posiedzenia lub rozprawy, zasięgnięciu opinii biegłego lub sporządzeniu odpisu orzeczenia, to strona może złożyć w tym sądzie skierowany do sądu przełożonego wniosek o wyznaczenie odpowiedniego terminu do podjęcia czynności procesowej; z zastrzeżeniem ust. 2 sąd przedstawia wniosek niezwłocznie sądowi przełożonemu.

Ust. 2 stanowi zaś, że jeżeli sąd przeprowadzi wszystkie wymienione we wniosku czynności procesowe w ciągu czterech tygodni po wpływie wniosku i zawiadomi o tym stronę,

²⁸¹ Por. orzeczenie Wyższego Sądu Krajowego w Wiedniu z dnia 17 grudnia 1997 r., 12 R 143/97f, RIS-Justiz RW0000221.

²⁸² Ustawa z dnia 27 listopada 1896 r. zawierająca przepisy o obsadzaniu i o wewnętrznym urządzeniu sądów, tudzież o porządku czynności w sądach (ustawa o organizacji sądów) (Gesetz vom 27. November 1896, womit Vorschriften über die Besetzung, innere Einrichtung und Geschäftsordnung der Gerichte erlassen werden (Gerichtsorganisationsgesetz – GOG), RGBI 217/1896 ze zm.

to wniosek uważa się za cofnięty, o ile strona w ciągu 14 dni po doręczeniu zawiadomienia nie oświadczy, że wniosek podtrzymuje.

Zgodnie z ust. 3 orzeczenie w przedmiocie wniosku, o którym mowa w ust. 1, sąd przełożony wydaje szczególnie szybko, w składzie trzech sędziów zawodowych, z których jeden jest przewodniczącym. Jeżeli opieszałość sądu nie zachodzi, wniosek podlega oddaleniu. Orzeczenie jest niezaskarżalne.

Instytucja wniosku o wyznaczenie terminu jest niezależna od innych środków prawnych przysługujących stronie, które służą podobnym celom (np. § 141 ZPO dotyczący zaskarżalności postanowień w przedmiocie wydłużania terminów i posiedzeń). W razie złożenia wniosku o wyznaczenie terminu wniesione już inne środki prawne nie stają się bezprzedmiotowe. Ocena, czy doszło do opieszałości sądu, będzie zależała od okoliczności konkretnego przypadku. Przesłanka opieszałości ma charakter zobiektywizowany i niekoniecznie musi tu występować wina sędziego właściwego w danym postępowaniu. Decyzja sądu przełożonego jest wiążąca dla sądu prowadzącego postępowanie²⁸³.

6. Odniesienie do rozwiązań polskich oraz wnioski *de lege ferenda*

Kształt koncentracji materiału procesowego w austriackim postępowaniu cywilnym jest oparty na modelu kooperacji z elementem inkwizycyjności, w którym korelatem dyskrecjonalnej władzy sędziego w zakresie gromadzenia materiału procesowego są obowiązki stron zgodnego z prawdą i pełnego przedstawiania twierdzeń oraz wspierania postępowania.

Godne uwagi jest, że taki model funkcjonuje w istocie od uchwalenia austriackiego kodeksu postępowania cywilnego pod koniec XIX wieku i podlegał jedynie kilku nowelizacjom, w tym najobszerniejszej w 2002 r., która jednak miała na celu wzmocnienie tego modelu, a nie odejście od jego założeń.

Nie przyjęto natomiast modelu opartego na zasadzie ewentualności, czyli systemie prekluzji, która nakazywałaby stronom przedstawienie całego materiału procesowego do pewnego etapu postępowania pod rygorem pominięcia twierdzeń po przekroczeniu tego terminu. Mogłoby to powodować szybsze zgromadzenie przez sąd materiału procesowego, jednakże mogłoby prowadzić do wydania rozstrzygnięć, które nie dotyczyłyby istoty sporu, a także sprawiałoby, że sąd w wielu sytuacjach mógłby być obciążany zbędnymi wnioskami i twierdzeniami stron na wypadek, gdyby miały okazać się one przydatne na dalszym etapie postępowania, a ich powołanie mogłoby być uznane za spóźnione.

Istniejący w prawie austriackim system koncentracji materiału procesowego opiera się na kilku elementach, których połączenie sprawia, że skupienie materiału procesowego jest

²⁸³ H. Spehar, W. Fellner, U. Jesionek, *Kommentar zum Richterdienstgesetz und Gerichtsorganisationsgesetz*, Wiedeń 1999, s. 589.

efektywne w praktyce. Podstawowym, ogólnym założeniem jest, że nowa argumentacja stron jest dopuszczalna do zamknięcia rozprawy w pierwszej instancji. Istnieje przy tym szereg opisanych wyżej ograniczeń, których skutkiem jest prekluzja spóźnionych twierdzeń, jednakże przesłanki wyłączenia spóźnionych twierdzeń są na tyle łagodne, że nie blokują stronom, które dochowują staranności w przygotowaniu sprawy, uzupełnienia swoich twierdzeń i wniosków, jeżeli potrzeba powstała później. Jednocześnie, wyraźny zakaz nowości w postępowaniu odwoławczym sprawia, że to sąd pierwszej instancji jest sądem faktu, co zapobiega odwlekaniu przedstawienia argumentacji na etap postępowania odwoławczego. Ważne jest także uzależnienie zastosowania prekluzji od wywiązywania się przez strony od obowiązku zgodnego z prawdą i zupełnego przedstawiania twierdzeń oraz wspierania postępowania. Czyni to strony postępowania w wyraźny sposób odpowiedzialnymi za sprawne i rzeczowe przedstawienie okoliczności faktycznych oraz wniosków dowodowych w sprawie.

Kluczowe dla właściwego i sprawnego zebrania materiału procesowego są jednak szerokie kompetencje sądu w zakresie kierowania postępowaniem w aspekcie zarówno formalnym, jak i materialnym. Z jednej strony – sąd ma obowiązek kierowania rozprawą, właściwego zorganizowania jej przebiegu, wyznaczenia posiedzenia przygotowawczego oraz ustalenia programu procesu, ale z drugiej strony – ma prawo i obowiązek instruowania stron oraz rozważania z nimi aspektów faktycznych i prawnych sprawy. Powoduje to, że kierowanie postępowaniem ma rzeczywisty wpływ na tok postępowania i czyni je merytorycznym. Tylko bowiem po pełnym wyjaśnieniu ze stronami spornych kwestii faktycznych i podstaw prawnych dochodzonych roszczeń z możliwością odnoszenia się przez sędziego do tych kwestii możliwe jest właściwe przygotowanie rozprawy. W praktyce zmusza to sąd i strony do przygotowania się do sprawy już na początku sprawy, w tym wypadku na etapie posiedzenia przygotowawczego. System prekluzji, który dodatkowo nie przewiduje materialnego kierowania postępowaniem, nie wymusza po stronie sądu pogłębionej analizy prawnej sprawy we wstępnej fazie postępowania. Kierowanie postępowaniem przez sędziego stanowi równoległe do obowiązków stron i sankcji w postaci prekluzji spóźnionych twierdzeń ważny filar koncentracji postępowania. Pozwala ukierunkować aktywność stron, ograniczając zbędną argumentację i kwestie sporne. Samo bowiem nałożenie obowiązków na strony oraz stworzenie systemu sankcji za spóźnione przedstawienie twierdzeń i wniosków nie będzie prowadziło do szybkiego eliminowania sporów cywilnych. Może oczywiście pomóc w szybkim zakończeniu danego postępowania, ale nie rozpoznając istoty konfliktu, może generować kolejne sprawy.

Warto w tym miejscu pogładowo przywołać dwa międzynarodowe zestawienia, w których jest oceniany czas trwania postępowań sądowych w sprawach cywilnych w poszczególnych państwach, tj. raport działającej przy Radzie Europy Europejskiej Komisji na rzecz Efektywności Wymiaru Sprawiedliwości (*Council of Europe European Commission for the efficiency of*

justice – CEPEJ)²⁸⁴ oraz raport Banku Światowego „Doing Business”²⁸⁵. Zarówno w raporcie Komisji Rady Europy, który opiera się na przekazywanych przez państwa danych statystycznych, jak i w raporcie Banku Światowego, który jest opracowywany na podstawie ankiet respondentów będących praktykami w badanym obszarze, sprawność systemu austriackiego w zakresie czasu trwania postępowania jest bardzo wysoka. W pierwszym z raportów z 2016 r. Austria pod względem czasu trwania postępowania w pierwszej instancji w sprawach cywilnych została wymieniona na dziesiątym miejscu wśród badanych krajów będących członkami Rady Europy, natomiast w raporcie Banku Światowego za 2018 r. w obszarze „Dochodzenie roszczeń”, w którym istotnym, ocenianym elementem jest średni czas trwania sprawy cywilnej o zapłatę, Austria została ujęta na miejscu dziewiątym. Bez względu na szczegółową ocenę metodologii tych badań można na ich podstawie wnioskować, że model koncentracji postępowania przyjęty już w założeniach austriackiego postępowania cywilnego i następnie rozwinięty w 2002 r. co najmniej nie przeszkadza w osiągnięciu wysokiej sprawności postępowań sądowych w sprawach cywilnych.

Odnosząc się do polskich rozwiązań w zakresie systemu koncentracji materiału procesowego w Kodeksie postępowania cywilnego, należy wskazać, że przyjęty w 1964 r. model opierał się co do zasady na systemie dyskrecyjnej władzy sędziego, z kolei zmiany dokonane w latach 2000²⁸⁶ i 2006²⁸⁷ zmierzały do rozszerzenia zakresu działania systemu prekluzji w postępowaniu w sprawach gospodarczych oraz w przypadku stron reprezentowanych przez profesjonalnych pełnomocników. Najistotniejsza była jednak reforma dokonana w 2012 r. na podstawie ustawy z dnia 16 września 2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw²⁸⁸.

Ustawa ta uchyliła postępowanie odrębne w sprawach gospodarczych i poddała sprawy między przedsiębiorcami w zakresie prowadzonej przez nich działalności gospodarczej regułom ogólnym obowiązującym w procesie. Wprowadzono regulację w zakresie nałożenia na strony i uczestników postępowania tzw. ciężaru wspierania postępowania w połączeniu

²⁸⁴ 2016 edition of the report "European judicial systems – Efficiency and quality of justice", CEPEJ STUDIES No. 23, s. 194, <https://www.coe.int/en/web/cepej/cepej-work/evaluation-of-judicial-systems/former-evaluation-cycles/2014-2016-cycle> (dostęp dnia 21 stycznia 2019 r.).

²⁸⁵ Doing Business 2018, s. 145, <http://www.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2018> (dostęp dnia 21 stycznia 2019 r.).

²⁸⁶ Ustawa z dnia 24 maja 2000 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego, ustawy o zastawie rejestrowym i rejestrze zastawów, ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych oraz ustawy o komornikach sądowych i egzekucji (Dz.U. Nr 48, poz. 554 ze zm.).

²⁸⁷ Ustawa z dnia 16 listopada 2006 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 235, poz. 1699).

²⁸⁸ Dz.U. Nr 233, poz. 1381. Szersze rozważania na temat systemu koncentracji materiału procesowego w polskim postępowaniu cywilnym, także w aspekcie prawnoporównawczym oraz założeń nowelizacji z 2011 r. – por. K. Weitz, *Między systemem dyskrecyjnej władzy sędziego a systemem prekluzji – ewolucja regulacji prawa polskiego*, w: *Ewolucja polskiego postępowania cywilnego wobec przemian politycznych i społecznych. Materiały konferencyjne Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr Postępowania Cywilnego Szczecin-Niechorze 28-30.9.2007 r.*, red. H. Dolecki, K. Flaga-Gieruszyńska, Warszawa 2009, s. 73 oraz K. Weitz, *System koncentracji materiału procesowego według projektu zmian Kodeksu postępowania cywilnego*, w: *Reforma postępowania cywilnego w świetle projektów Komisji Kodyfikacyjnej*, red. K. Markiewicz, Warszawa 2011, s. 11.

z nowym ujęciem reguł dotyczących prezentacji materiału procesowego przez strony. Towarzyszyło temu nałożenie na strony ciężaru działania w postępowaniu zgodnie z dobrymi obyczajami. Przewidziano też konkretyzację obowiązków sądu w zakresie pozyskiwania od stron i uczestników postępowania materiału procesowego w ramach tzw. informacyjnego słuchania stron. W uzasadnieniu projektu tej ustawy wskazano, że wprowadza się mechanizmy, które przyczynią się do usprawnienia i przyspieszenia procesu cywilnego. Przyjęto regulacje zapewniające koncentrację materiału procesowego, oparte na zasadzie dyskrecyjnej władzy sędziego (por. art. 207 i 217 k.p.c.). Stosowany przed nowelizacją system prekluzji w postępowaniu odrębnym w sprawach gospodarczych wiązał się z nakładaniem na strony postępowania wyższych wymagań niż w zwykłych sprawach cywilnych. Podkreślono, że o wygraniu sprawy gospodarczej decydują wówczas częściej względy formalne, a nie rzeczywista treść łączącego strony stosunku prawnego. Wskazać trzeba, że zbytne sformalizowanie procesu i nadmierny rygoryzm, powodują ryzyko zapadania rozstrzygnięć opartych na „prawdzie formalnej”. Zaproponowano zatem zastąpienie systemu prekluzji nowymi mechanizmami koncentracji materiału procesowego. Zaznaczono, że takie regulacje nie mają spowalniać postępowań w sprawach gospodarczych i mają być bardziej elastyczne niż system prekluzji procesowej obowiązujący w postępowaniu w sprawach gospodarczych, a przez to pozwalać sądowi na uwzględnienie okoliczności konkretnej sprawy. Celem nowej regulacji było skłonienie stron do prezentacji twierdzeń faktycznych i dowodów możliwe najszybciej, aby w ten sposób doprowadzić do koncentracji materiału procesowego, co pozwoli na szybsze wydanie wyroku.

Wzmocnienie w 2012 r. dyskrecyjnej władzy sędziego w postępowaniu cywilnym i ograniczenie koncentrującej się na elemencie represyjnym systemu prekluzji zmierzało do bardziej socjalnego modelu postępowania cywilnego. Modelu, który dąży raczej do realizacji „pokoju prawnego” między stronami poprzez skoncentrowanie się na rozpoznaniu istoty sporu przedstawionego sądowi aniżeli uznania za wystarczające formalne rozstrzygnięcie o żądaniach stron. W tym zakresie – na tle rozwiązań austriackich – nasuwa się jednak spostrzeżenie, że zasada skupienia postępowania powinna być dla pełniejszego jej funkcjonowania ściśle związana z zasadą materialnego kierowania procesem przez sędziego. Sędzia powinien mieć bowiem nie tylko możliwość kształtowania zakresu przedstawianego przez strony materiału procesowego, ale także wskazywać, również w aspekcie materialnoprawnym, na kierunek prowadzonego postępowania, tak aby uniknąć zaskakujących strony rozstrzygnięć. Jak już wcześniej zaznaczono, właściwe ukształtowanie sędziowskiego kierowania postępowaniem – zarówno w aspekcie formalnym, jak i materialnym – wymuszałoby lepsze przygotowanie sprawy do rozstrzygnięcia na wstępnym etapie procesu. Wydaje się, że tego rozwiązania zabrakło w nowelizacji z 2011 r., co – jak można sądzić na przykładzie funkcjonowania systemu austriackiego – nie wpływało pozytywnie na efektywność wprowadzonych wówczas zmian.

Pozostający obecnie w toku prac legislacyjnych projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (druk nr 3137)²⁸⁹ przewiduje uchYLENIE przepisów art. 207 oraz 217 k.p.c. i raczej odchodzi od koncepcji dyskrecjonalnej władzy sędziego w kierunku systemu prekluzji (por. projektowany art. 205³ § 2 k.p.c.). Jednocześnie projekt zakłada wzmocnienie sędziowskiego kierowania postępowaniem w aspekcie formalnym, wprowadzając w ramach organizacji postępowania posiedzenie przygotowawcze oraz plan rozprawy, co odpowiadałoby w pewnym stopniu rozwiązaniom austriackim w tym zakresie. Niemniej jednak warto rozważyć w przyszłości wyraźne wprowadzenie uregulowań materialnego kierowania postępowaniem, ponieważ projektowany art. 205⁶ § 1 k.p.c. nie stanowi odpowiednika austriackiego obowiązku sądu rozważenia ze stronami aspektów faktycznych i prawnych sporu. Sprzyjałoby to zawężaniu przedstawianego przez strony materiału procesowego do kwestii istotnych dla rozstrzygnięcia sprawy, wymuszałoby o wiele bardziej niż formalne posiedzenie przygotowawcze czy plan rozprawy stosowne przygotowanie się sądu i stron do sprawy już na początku postępowania, a także prowadziłoby do wydawania rozstrzygnięć, które w większym stopniu skupiałyby się na istocie konfliktu między stronami. Aczkolwiek wydaje się, że dla należytego funkcjonowania materialnego kierowania postępowaniem właściwszy byłby system dyskrecjonalnej władzy sędziego aniżeli system prekluzji, który nie jest tak elastyczny i ogranicza możliwość reagowania sądu w ramach kierowania postępowaniem na przedstawianą przez strony argumentację.

²⁸⁹ Druk nr 3137, Sejm VIII kadencji, tekst <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/druk.xsp?nr=3137> (dostęp dnia 21 stycznia 2019 r.),

III. Holandia

1. Wprowadzenie

1.1. Uwagi ogólne

Zasada koncentracji materiału procesowego zaliczana jest do naczelných zasad postępowania sądowego w sprawach cywilnych²⁹⁰. Służy ona realizacji postulatu szybkości (przyspieszenia) postępowania i rzutuje na to, w jakim czasie w postępowaniu powinien zostać zgromadzony materiał faktyczny i dowodowy²⁹¹. Przeciwdziałanie przewlekłości postępowania może być realizowane za pomocą norm wprowadzających w procesie system prekluzji procesowej bądź norm przyznających sędziemu dyskrecyjną władzę w zakresie organizacji procesu koncentracji materiału dowodowego.

Potrzeba przeciwdziałania przewlekłości procesu ma charakter powszechny – jest ona uwzględniana w porządkach prawnych różnych państw na etapie tworzenia norm procesowych²⁹². Niniejsze opracowanie przedstawia wyniki analizy regulacji procesu cywilnego w prawie holenderskim w zakresie obejmującym rozwiązania przeciwdziałające przewlekaniu procesu²⁹³.

1.2. Regulacja procesu cywilnego w Holandii

Obowiązujący w Królestwie Niderlandów system prawny wykazuje cechy charakterystyczne dla systemów prawa kontynentalnego (*civil law*). Holenderskie prawo procesowe ukształtowało się pod wpływem kodyfikacji zachodnioeuropejskich – francuskiej i niemieckiej. Dla przebiegu procesu cywilnego przed sądami holenderskimi zasadnicze znaczenie ma

²⁹⁰ Por. B. Karolczyk, *Koncentracja materiału procesowego w postępowaniu cywilnym przed sądem pierwszej instancji*, Warszawa 2013, s. 81.

²⁹¹ Por. W. Broniewicz, A. Marciniak, I. Kunicki, *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa, 2016, s. 77.

²⁹² Por. B. Karolczyk, *Koncentracja...*, s. 88 i n.

²⁹³ W niniejszym opracowaniu nie uwzględniono regulacji dotyczącej postępowań elektronicznych.

uchwalony w tym kraju kodeks postępowania cywilnego – ustawa z roku 1838 (z późn. zm., zwana dalej w skrócie: h.k.p.c.)²⁹⁴.

Według tej ustawy sprawy cywilne w Holandii rozstrzygane są w pierwszej instancji przez Sądy Regionalne (*rechtbanken*). Sprawy o roszczenia, których wartość, wraz z odsetkami, nie przekracza 25 000 euro, sprawy z zakresu stosunków pracy, zlecenia, umów najmu, jak również sprawy dotyczące sprzedaży konsumenckiej lub kredytów konsumenckich – niezależnie od wartości przedmiotu sporu – rozpoznawane są przez specjalne wydziały kantonalne Sądów Regionalnych²⁹⁵. Drugą instancję w sprawach cywilnych stanowią Sądy Apelacyjne (*gerechtshof*). Na szczycie systemu sądownictwa znajduje się Sąd Najwyższy w Hadze (*Hoge Raad*), rozpoznający kasacje od wyroków kończących postępowanie w sprawie. Sąd pierwszej instancji na ogół rozpoznaje sprawę w składzie jednego sędziego. W sprawach szczególnie zawiłych możliwe jest powierzenie rozstrzygnięcia sprawy składowi trzech sędziów²⁹⁶.

Z wyjątkiem spraw prowadzonych przed wydziałami kantonalnymi, strony powinny być reprezentowane w procesie przez profesjonalnych pełnomocników – adwokatów dopuszczonych do wykonywania zawodu w danym sądzie²⁹⁷.

Holenderski system procesu cywilnego uważany jest za efektywny – według danych aktualnych na rok 2012 średni czas rozpoznawania sprawy przed Sądem Regionalnym wynosił 14 miesięcy, przy czym ponad połowa spraw rozstrzygana była w czasie 10 miesięcy²⁹⁸.

Zarówno funkcjonowanie wymiaru sprawiedliwości, jak i rozwiązania prawne zawarte w h.k.p.c. są przedmiotem bieżących oraz periodycznych analiz instytucji państwowych (odpowiednio Rady ds. Sądownictwa – *Raad voor de Rechtspraak* oraz powołanego przez holenderski parlament Komitetu ds. zmian holenderskiego prawa procesowego – *Commissie Fundamentele Nederlands burgerlijk procesrecht*). Co pewien czas instytucje te zgłaszają propozycje zmian do h.k.p.c., mające na celu usprawnienie postępowania oraz dostosowanie jego regulacji do zmieniających się realiów. Choć h.k.p.c. był wielokrotnie nowelizowany w XX w., dla realizacji zasady koncentracji istotne znaczenie mają przede wszystkim reformy wprowadzone do tej ustawy w roku 2002²⁹⁹.

²⁹⁴ Aktualny tekst h.k.p.c. w języku niderlandzkim dostępny jest online pod adresem: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0039872/2018-10-23> (dostęp dnia 9 grudnia 2018 r.).

²⁹⁵ Art. 93 h.k.p.c.

²⁹⁶ Art. 15 h.k.p.c.

²⁹⁷ Art. 79 ust. 1 i 2 h.k.p.c. Por. M. van Hooijdonk, P. Eijssvoegel, *Litigation in the Netherlands*, Kluwer Law International, Haga 2012, s. 9.

²⁹⁸ M. van Hooijdonk, P. Eijssvoegel, *Litigation...*, s. xvii. Por. także C. van Rhee, R. Verkerk, *The Netherlands: A No-Nonsense Approach to Civil Procedure Reform*, [w:] C. van Rhee, Fu Yulin (red.), *Civil Litigation in China and Europe*, Ius Gentium. Comparative Perspectives on Law and Justice vol. 13, Dordrecht-Heidelberg-New York-Londyn 2014, s. 270.

²⁹⁹ Por. C. van Rhee, R. Verkerk, *The Netherlands...*, s. 260, M. van Hooijdonk, P. Eijssvoegel, *Litigation...*, s. 1.

2. Rozwiązania holenderskiego prawa procesowego związane z przeciwdziałaniem przewlekłości postępowania

2.1. Zasada kierownictwa sędziowskiego i obowiązek wspierania postępowania przez strony

Holenderski system postępowania cywilnego oparto na zasadzie kierownictwa sędziowskiego. Polega ona na powierzeniu sędziemu aktywnej roli w zakresie organizacji przebiegu procesu, w tym postępowania dowodowego. Na sądzie ciąży obowiązek przeciwdziałania przewlekłości postępowania i podejmowania w tym przedmiocie stosownych działań z urzędu lub na wniosek strony³⁰⁰.

Aby osiągnąć ów cel, ustawa wyposaża sąd w szereg istotnych kompetencji. W szczególności sąd może z urzędu lub na wniosek strony podejmować wszelkie decyzje niezbędne dla prawidłowego prowadzenia postępowania³⁰¹, również w zakresie wniosków dowodowych stron³⁰². Może on m.in. określić w sposób wiążący strony porządek i termin dokonywania poszczególnych czynności procesowych³⁰³. W przypadku uchybienia przez stronę wyznaczonemu przez sąd terminowi dokonania czynności (np. terminowi na zgłoszenie wniosków dowodowych), strona ta traci prawo dokonania przedmiotowej czynności w dalszym toku postępowania³⁰⁴.

Na stronach procesu spoczywa z kolei ciężar wspierania postępowania. W jego ramach są one m.in. zobowiązane przeciwdziałać przewlekłości postępowania³⁰⁵. Ponadto, strony mają obowiązek przedstawić sądowi fakty istotne dla rozstrzygnięcia w sposób pełny i zgodny z prawdą. W przypadku naruszenia tego obowiązku przez stronę sąd może wyprowadzić odpowiednie wnioski³⁰⁶. W praktyce wnioski te mogą polegać np. na odwróceniu ciężaru dowodu³⁰⁷.

W każdym stanie sprawy sąd może zobowiązać stronę lub strony do wyjaśnienia pewnych oświadczeń lub przedstawienia dokumentów istotnych dla sprawy³⁰⁸. Strony mogą z ważnych powodów odmówić wykonania tego zobowiązania. Mogą też zastrzec, że żądane informacje lub dokumenty mogą one udostępnić wyłącznie sądowi, z pominięciem strony przeciwnej³⁰⁹. Ocena zasadności odmowy lub ograniczenia drugiej stronie dostępu do informacji lub dokumentu należy do sądu³¹⁰. W razie uznania odmowy lub ograniczenia za bezzasadne sąd może

³⁰⁰ Art. 20 ust. 1 h.k.p.c.

³⁰¹ Art. 19 ust. 2 h.k.p.c.

³⁰² Por. art. 23 h.k.p.c.

³⁰³ C. van Rhee, R. Verkerk, *The Netherlands...*, s. 265.

³⁰⁴ Art. 133 ust. 4 h.k.p.c.

³⁰⁵ Art. 20 ust. 2 h.k.p.c.

³⁰⁶ Art. 21 h.k.p.c.

³⁰⁷ Por. M. van Hooijdonk, P. Eijssvoogel, *Litigation...*, s. 24.

³⁰⁸ Art. 22 ust. 1 h.k.p.c.

³⁰⁹ Art. 22 ust. 2 h.k.p.c.

³¹⁰ Art. 22 ust. 3 h.k.p.c.

wyprowadzić z tego tytułu odpowiednie wnioski³¹¹. Jeśli jednak sąd uzna, że w danym przypadku odmowa była uzasadniona, zobowiązanie wygasa³¹². Natomiast w razie uzasadnionego zastrzeżenia przez stronę ograniczenia dostępu do posiadanych przez nią informacji lub dokumentów, sąd może takie informacje lub dokumenty uwzględnić w orzeczeniu wyłącznie za zgodą obu stron procesu. W razie braku takowej zgody sprawa przekazywana jest do rozpoznania w innym składzie niż skład, który zapoznał się z informacją bądź dokumentem objętym żądaniem ograniczenia dostępu³¹³.

Sąd powinien zapewnić obu stronom możliwość wypowiedzenia się co do twierdzeń strony przeciwnej oraz dokumentów i innych informacji uzyskanych przez sąd w toku procesu³¹⁴. Wyrok niekorzystny dla strony nie może zostać wydany w oparciu o dokumenty lub inne informacje, w stosunku do których strona ta nie miała zapewnionej dostatecznej możliwości wypowiedzenia się³¹⁵.

2.2. Gromadzenie dowodów przed wszczęciem procesu

Przepisy h.k.p.c. w ograniczonym zakresie umożliwiają stronom zgromadzenie materiału dowodowego na etapie poprzedzającym formalne wszczęcie procesu. Działając na wniosek strony posiadającej w tym interes³¹⁶, sąd może zezwolić na przeprowadzenie wstępnego przesłuchania świadków przed rozpoczęciem procesu³¹⁷.

W orzecznictwie holenderskiego Sądu Najwyższego opowiedziano się za szerokim dostępem stron do omawianej instytucji³¹⁸. Przyjmuje się w szczególności, że sąd nie może odmówić przeprowadzenia wstępnego przesłuchania świadka tylko ze względu na przewidywania co do oczekiwanego wyniku procesu³¹⁹. Wstępne przesłuchanie nie może jednak zmierzać do wykrycia nieznanymi przeciwnikowi faktów w celu uzyskania nowych argumentów pozostających poza dotychczasową linią sporu (tzw. *fishing expedition*) bądź ujawnienia informacji stanowiących tajemnicę handlową³²⁰.

³¹¹ Art. 22 ust. 4 h.k.p.c.

³¹² Art. 22 ust. 5 h.k.p.c.

³¹³ Art. 22 ust. 6 h.k.p.c.

³¹⁴ Art. 19 ust. 1 h.k.p.c.

³¹⁵ Art. 19 ust. 1 h.k.p.c.

³¹⁶ Kryterium interesu wnioskodawcy zostało omówione w wyroku Sądu Najwyższego Holandii z dnia 13 września 2009 r., nr R02/005HR, NJ 2004, s. 18, za C. van Rhee, *Evidence in Civil Law – The Netherlands*, publikacja dostępna online: https://www.google.pl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&u-act=8&ved=2ahUKEwjVmezi_4DfAhVHKqwKHecfDikQFjAAegQIBhAC&url=https%3A%2F%2Fwww.pf.um.si%2Fsite%2Fassets%2Ffiles%2F3223%2Fevidence_in_civil_law_-_netherlands.pdf&usg=AOvVaw2JoxKzY-Kf59BcsUg6oZKSU, s. 12 (dostęp dnia 9 grudnia 2018 r.).

³¹⁷ Art. 186 h.k.p.c.

³¹⁸ Por. wyrok Sądu Najwyższego Holandii z dnia 16 grudnia 2011 r., nr 10/05575, NJ 2012, s. 316.

³¹⁹ Por. wyrok Sądu Najwyższego Holandii z dnia 6 czerwca 2008 r., nr R07/117HR, NJ 2008, s. 323, za C. van Rhee, *Evidence...*, s. 12.

³²⁰ Tak: C. van Rhee, *Evidence...*, s. 12.

Na tożsamyh zasadach dopuszczalne jest również przeprowadzenie przed wszczęciem procesu dowodu z opinii biegłego lub oględzin³²¹.

2.3. Wszczęcie procesu i czynności poprzedzające przeprowadzenie rozprawy

Wszczęcie procesu przed sądami holenderskimi następuje poprzez wniesienie wezwania do udziału w sprawie³²². W wezwaniu należy m.in. wskazać miejsce zamieszkania powoda w Holandii, nazwisko i adres przedstawiciela lub pełnomocnika powoda, wskazanie sądu, w którym prowadzona będzie sprawa, wskazanie, czy strona może uczestniczyć w postępowaniu samodzielnie, czy musi ustanowić pełnomocnika oraz wskazanie skutków niestawiennictwa³²³.

Wezwanie jest zarazem pozwem³²⁴, dlatego też jego elementem jest również wskazanie dochodzonego roszczenia i uzasadnienie żądania³²⁵. Powód, o ile jest reprezentowany przez fachowego pełnomocnika procesowego, powinien już na etapie składania wezwania wskazać dowody uzasadniające roszczenia³²⁶. W szczególności powinien on wymienić świadków. Jest on również zobowiązany do przedstawienia sądowi – w formie załączników do wezwania – dokumentów, z których mają zostać przeprowadzone dowody na rozprawie. Powód powinien również opisać znane sobie argumenty, jakimi będzie się bronić pozwany³²⁷.

Doręczenie wezwania do udziału w sprawie następuje bez udziału sądu. Dokonuje go powód za pośrednictwem komornika sądowego³²⁸. Wezwanie powinno zostać zarejestrowane przez powoda we właściwym sądzie i opłacone³²⁹.

Po doręczeniu pozwu, pozwany powinien ustanowić pełnomocnika procesowego w celu prowadzenia sprawy. Jeśli pełnomocnik nie zgłosi swojego udziału w sprawie, a pozwany został prawidłowo wezwany do wzięcia udziału w sprawie, sąd wyda wyrok zaoczny (o ile nie uzna on powództwa za bezprawne lub bezzasadne). W ciągu czterech tygodni od zawiadomienia lub dowiedzenia się o wydaniu wyroku zaocznego, pozwany może doprowadzić do uchylenia wyroku zaocznego poprzez złożenie sprzeciwu. Natomiast w przypadku terminowego zgłoszenia się pełnomocnika pozwanego, powinien on w terminie sześciu tygodni wnieść do sądu odpowiedź na żądanie powoda, ewentualnie połączoną ze zgłoszeniem powództwa wzajemnego³³⁰. Również na pozwanym spoczywa prawny obowiązek wypowiedzenia się co

³²¹ Art. 202–207 h.k.p.c.

³²² Art. 111 ust. 1 h.k.p.c.

³²³ Por. art. 111 ust. 2 h.k.p.c.

³²⁴ C. van Rhee, R. Verkerk, *The Netherlands...*, s. 260.

³²⁵ Art. 111 ust. 3 h.k.p.c.

³²⁶ Art. 111 ust. 3 h.k.p.c.

³²⁷ Art. 111 ust. 3 h.k.p.c.

³²⁸ C. van Rhee, R. Verkerk, *The Netherlands...*, s. 260.

³²⁹ M. van Hooijdonk, P. Eijssvoegel, *Litigation...*, s. 37.

³³⁰ Art. 128 h.k.p.c.

do twierdzeń przeciwnika (pod rygorem uznania ich za przyznane), jak również przedstawienia sądowi dokumentów, z których mają być prowadzone dowody oraz zgłoszenia świadków, którzy mają zostać przesłuchani przez sąd³³¹.

2.4. Rozprawa i czynności podejmowane w dalszym toku procesu

Po wniesieniu odpowiedzi na pozew sąd może wyznaczyć termin rozprawy z udziałem stron lub zażądać złożenia przez strony dalszych pism procesowych³³². Po zapoznaniu się z argumentacją pozwu i odpowiedzi sąd może również uznać odbycie rozprawy za zbędne i wydać wyrok³³³.

Wnioski i powiadomienia można składać do sądu drogą elektroniczną, o ile dla danego sądu wydano stosowne regulacje proceduralne w tym zakresie. Sąd może przysyłać wnioski i powiadomienia drogą elektroniczną, o ile adresat zawiadomił, że można komunikować się z nim za pomocą elektronicznych środków komunikacji i nie zmienił lub nie cofnął tego oświadczenia w toku postępowania³³⁴.

Wyznaczenie rozprawy przez sąd następuje w ciągu dwóch tygodni od wniesienia wezwania do sądu³³⁵. Na ogół okres pomiędzy datą wyznaczenia rozprawy a datą jej przeprowadzenia wynosi kilka tygodni. Przed odbyciem rozprawy strony mogą zgłosić sądowi dodatkowe wnioski dowodowe. Sąd może również z urzędu zażądać od nich przedstawienia dodatkowych dowodów. Na złożenie przez strony dalszych pism procesowych zawierających ich stanowisko w sprawie konieczne jest uzyskanie zgody sądu³³⁶.

Strony zobowiązane są stawić się na rozprawie wraz z pełnomocnikiem. Pierwsza rozprawa z udziałem stron na ogół ma charakter posiedzenia informacyjnego³³⁷, poświęconego zidentyfikowaniu istotnych dla sprawy faktów spornych. Podczas takiego posiedzenia sąd zadaje stronom pytania. Strony mogą wówczas również kierować pytania do siebie nawzajem³³⁸. Z posiedzenia informacyjnego sporządza się sprawozdanie podpisane przez sąd, protokolanta oraz strony. Wypowiedzi strony co do faktów wymagających udowodnienia złożone przez nią w toku posiedzenia nie stanowią dowodu. Sąd może jednak wyprowadzić odpowiednie wnioski z twierdzeń stron, faktu niestawiennictwa na posiedzeniu informacyjnym, odmowy udzielenia odpowiedzi bądź podpisania sprawozdania (w tym uznać twierdzenia

³³¹ Art. 128 h.k.p.c.

³³² Art. 87, 88 i 131 h.k.p.c.

³³³ Art. 131 h.k.p.c.

³³⁴ Art. 33 ust. 1 h.k.p.c.

³³⁵ C. van Rhee, R. Verkerk, *The Netherlands...*, s. 260.

³³⁶ Por. C. van Rhee, R. Verkerk, *The Netherlands...*, s. 264.

³³⁷ Art. 88 ust. 1 h.k.p.c.

³³⁸ Art. 88 ust. 2 h.k.p.c.

strony przeciwnej za przyznane)³³⁹. Pod koniec posiedzenia sąd powinien przedyskutować ze stronami porządek dalszych czynności procesowych³⁴⁰.

Jeżeli po odbyciu posiedzenia informacyjnego sąd ma dostateczną pewność co do stanu faktycznego, może on wydać wyrok, nie podejmując dalszych czynności procesowych³⁴¹. Możliwość wydania przez sąd już na tym etapie wyroku ostatecznego jest czynnikiem skłaniającym strony do przedstawienia wszystkich twierdzeń i dowodów w pozwie lub odpowiedzi na pozew³⁴².

W przypadku gdy konieczne jest przeprowadzenie dalszych dowodów, po posiedzeniu informacyjnym sąd określa w drodze postanowienia rozkład ciężaru dowodu i nakazuje stronom złożenie stosownych wniosków dowodowych, w szczególności wniosków o przesłuchanie świadków, powołanie biegłych bądź przeprowadzenie oględzin³⁴³. Postanowienie to nie może zostać zmienione, chyba że po jego wydaniu wystąpiły nowe okoliczności³⁴⁴.

Posiedzenie informacyjne może zostać wyznaczone także na dalszym etapie procesu, jeśli sąd uzna, że przyczyni się to do efektywnego rozstrzygnięcia kwestii faktycznych lub prawnych³⁴⁵. Jak wskazano wcześniej, sąd może określić stronom termin na dokonanie oznaczonych czynności procesowych. Po upływie tego terminu czynności te nie będą mogły zostać podjęte³⁴⁶. Dotyczy to w szczególności czynności polegających na zgłoszeniu dalszych wniosków dowodowych.

Przeprowadzenie dowodów z zeznań świadków, opinii biegłego lub oględzin następuje na ogół na kolejnym posiedzeniu sądu.

Zarówno pierwsze, jak i kolejne posiedzenie sądu może także zostać poświęcone próbie zawarcia przez strony ugody. W tym kontekście warto zwrócić uwagę na specyficzne rozwiązanie przyjęte we wprowadzonej w grudniu 2009 r. regulacji odrębnego postępowania w sprawach dotyczących naprawienia szkody na osobie oraz odszkodowania z tytułu śmierci³⁴⁷. W tego rodzaju postępowaniach strony mogą wnioskować, by w toku postępowania sąd rozstrzygnął zagadnienia mające bezpośrednie znaczenie lub związek z kwestią sporną między stronami, jeśli decyzja ta może przyczynić się do ugodowego zakończenia postępowania.

³³⁹ Art. 88 ust. 4 w zw. z art. 154 h.k.p.c.

³⁴⁰ C. van Rhee, R. Verkerk, *The Netherlands...*, s. 268.

³⁴¹ C. van Rhee, *Evidence...*, s. 3.

³⁴² C. van Rhee, R. Verkerk, *The Netherlands...*, s. 261 i 267.

³⁴³ Art. 232 h.k.p.c.

³⁴⁴ C. van Rhee, *Evidence...*, s. 4.

³⁴⁵ C. van Rhee, *Evidence...*, s. 21.

³⁴⁶ Art. 133 ust. 4 h.k.p.c.

³⁴⁷ Art 1019w-1019cc h.k.p.c.

2.5. Postępowanie dowodowe przed sądem pierwszej instancji

Sąd rozstrzyga spór w oparciu o przedłożenia stron zawarte w pozwie, wezwaniu lub odpowiedzi na pozew, chyba że ustawa stanowi inaczej³⁴⁸. Sąd samodzielnie określa jednak podstawę prawną rozstrzygnięcia³⁴⁹.

Postawą rozstrzygnięcia sprawy są fakty istotne dla sprawy. Fakty niesporne między stronami nie wymagają dowodu³⁵⁰. W ten sam sposób traktowane są fakty, których strona co prawda nie przyznała wprost, ale nie wypowiedziała się w stosunku do nich w sposób dostateczny³⁵¹. Dowodu nie wymagają fakty powszechnie znane oraz fakty proceduralne znane sądowi z urzędu³⁵².

Zawarta przez strony umowa dowodowa, polegająca na ukształtowaniu przez strony ciężaru dowodu bądź określeniu w sposób odmienny, niż wynika to z przepisów prawa, sposobu dowodzenia wiąże sąd, o ile umowa nie dotyczy faktów niepozostających w swobodnej dyspozycji stron³⁵³.

Dowody prowadzone są na wniosek stron. Co do zasady o dopuszczeniu wnioskowanego przez stronę dowodu orzeka sąd. Wyjątek od tej reguły dotyczy dowodu z dokumentów, które strony powinny przedłożyć samodzielnie³⁵⁴. W h.k.p.c. nie wprowadzono formalnego systemu prekluzji. Zbyt późne zgłoszenie wniosków dowodowych przez stronę może jednak zostać uznane przez sąd za przejaw nadużycia praw procesowych³⁵⁵. Ponadto, jak wskazano wyżej, z brakiem niezwłocznego zgłoszenia przez strony wniosków dowodowych wiąże się ryzyko, iż sąd wyda wyrok po pierwszej rozprawie, nie czekając na kolejne wnioski dowodowe stron.

Sąd może z urzędu dopuścić dowody odnoszące się do istotnych dla sprawy, spornych faktów³⁵⁶. Sąd jest jednak w tym zakresie związany katalogiem faktów, wskazanych przez strony jako istotne dla sprawy i nie może – za pomocą dowodu prowadzonego z urzędu – wprowadzać do materiału sprawy nowych okoliczności faktycznych³⁵⁷.

Katalog środków dowodowych, za pomocą których strony mogą wykazywać istotne dla sprawy fakty, jest otwarty³⁵⁸. W procedurze wyróżnia się szczególne reguły związane z koncentracją materiału w stosunku do poszczególnych środków dowodowych.

³⁴⁸ Art. 24 h.k.p.c. Wyjątki od tej reguły określone są przede wszystkim w art. 25 i 149 h.k.p.c.

³⁴⁹ Art. 25 h.k.p.c.

³⁵⁰ Art. 149 ust. 1 h.k.p.c.

³⁵¹ Art. 149 ust. 1 h.k.p.c.

³⁵² C. van Rhee, *Evidence...*, s. 6 i cyt. tam literatura.

³⁵³ Art. 153 h.k.p.c.

³⁵⁴ Art. 353 ust. 1 w zw. z art. 13 i 149 h.k.p.c.

³⁵⁵ Art. 353 ust. 1 w zw. z art. 130 h.k.p.c., por. także wyrok Sądu Najwyższego Holandii z dnia 1 marca 2002 r., nr Co0/063HR, NJ 2003, s. 355.

³⁵⁶ Por. art. 22 w zw. z art. 162, 166 ust. 1, art. 194 ust. 1 h.k.p.c.

³⁵⁷ Art. 24 h.k.p.c., por. art. 149 h.k.p.c.

³⁵⁸ M. van Hooijdonk, P. Eijssvoogel, *Litigation...*, s. 4 i 22.

W zakresie dowodu z dokumentów, strona powołująca się w piśmie procesowym na dokument zobowiązana jest dołączyć do tego pisma kopię dokumentu, chyba że dokument został już dołączony do akt wraz z poprzednim pismem procesowym³⁵⁹. Na żądanie strony przeciwnej, strona ta powinna okazać oryginał w sądzie³⁶⁰. Sąd może przyjąć w poczet materiału dowodowego dokumenty sporządzone w innym języku niż język postępowania (niderlandzki lub fryzyjski) bez konieczności sporządzania tłumaczenia przysięgłego, o ile jest on w stanie samodzielnie zrozumieć treść tych dokumentów. Jak wskazano wcześniej, strona może przedstawić dowód z dokumentu bez konieczności uzyskania uprzedniej zgody na dopuszczenie dowodu.

W przypadku dopuszczenia przez sąd dowodu z zeznań świadka³⁶¹, obowiązek zawiadomienia świadka o posiedzeniu spoczywa na zainteresowanej stronie. Strona ta powinna wskazać w wezwaniu fakty, na jakie dowód ma zostać przeprowadzony oraz konsekwencje niestawiennictwa. Wezwanie przesyłane jest rejestrowaną przesyłką pocztową lub za pośrednictwem komornika sądowego³⁶². W tym drugim przypadku strona, w razie niestawiennictwa na rozprawie, może zostać przymusowo doprowadzona do sądu przez policję³⁶³. Strona, która wzywa świadka, powinna co najmniej na tydzień przez rozprawą zawiadomić sąd i stronę przeciwną o imieniu, nazwisku i miejscu zamieszkania wezwanego przez siebie świadka³⁶⁴.

Zeznania świadków nie zawsze prowadzone są bezpośrednio przed sądem – h.k.p.c. dopuszcza możliwość powierzenia przesłuchania wyznaczonemu sędziemu, który sporządza protokół skrócony z przesłuchania. Protokół, po odczytaniu i poprawkach podpisywany jest przez świadka i włączany do akt sprawy³⁶⁵. Przesłuchanie świadków może mieć charakter dwufazowy. Po przesłuchaniu zawnioskowanych świadków jednej strony druga strona może zgłosić wniosek o dopuszczenie dowodu z zeznań wskazanych przez nią świadków jako przeciwdowodu, zmierzającego do obalenia wniosków wypływających z dotychczasowego przesłuchania świadków³⁶⁶.

2.6. Koncentracja materiału w postępowaniu apelacyjnym

Strona niezadowolona z wyroku sądu pierwszej instancji może wnieść apelację w terminie trzech miesięcy od daty wydania wyroku sądu pierwszej instancji. Sąd Apelacyjny jest

³⁵⁹ Art. 85 ust. 1 h.k.p.c.

³⁶⁰ Art. 85 h.k.p.c.

³⁶¹ M. van Hooijdonk, P. Eijssvoegel, *Litigation...*, s. 26.

³⁶² Art. 170 ust. 1 h.k.p.c.

³⁶³ Art. 172 ust. 1 h.k.p.c.

³⁶⁴ Art. 170 ust. 1 h.k.p.c.

³⁶⁵ Art. 180 h.k.p.c.

³⁶⁶ C. van Rhee, R. Verkerk, *The Netherlands...*, s. 261. Por. art. 168 h.k.p.c.

związany zarzutami apelacji, które mogą dotyczyć kwestii faktycznych lub prawnych³⁶⁷. W tym zakresie strony mogą także zgłosić nowe twierdzenia i dowody³⁶⁸. Przepisy regulujące postępowanie apelacyjne nie wprowadzają istotnych ograniczeń w zakresie możliwości włączenia do materiału sprawy nowych twierdzeń i dowodów (z wyjątkiem sytuacji przyznania w toku postępowania pierwszoinstancyjnego okoliczności przeciwnej do okoliczności wywodzonej w apelacji)³⁶⁹. Postępowanie dowodowe przed sądami apelacyjnymi prowadzone jest na takich samych zasadach jak w postępowaniu przed sądem pierwszej instancji³⁷⁰.

3. Podsumowanie i wnioski *de lege ferenda* dla prawa polskiego

Holenderska regulacja procesu cywilnego niewątpliwie sprzyja koncentracji materiału procesowego w postępowaniu sądowym. Potwierdzają to wyniki badań empirycznych dotyczących czasu prowadzenia postępowań sądowych w Holandii oraz poziomu satysfakcji użytkowników systemu z jego funkcjonowania³⁷¹. Periodyczny przegląd uregulowań procesowych na potrzeby tworzenia prawa pozwala na sprawne ich dostosowanie do zmieniających się realiów społecznych i technicznych, w jakich prowadzone są spory sądowe.

Porównując normatywne ramy procesu cywilnego w Holandii i w Polsce, można dostrzec wiele podobieństw. Różnica w ocenie jakości prowadzenia postępowań często wynikać będzie nie tyle z odmienności regulacji prawnej, ile z kultury/sposobu stosowania przez sąd dostępnych mu rozwiązań. Polskie prawo procesowe przewiduje np. możliwość przeprowadzenia posiedzenia mającego na celu wyjaśnienie faktycznych podstaw sporu i ustalenie istotnych dla sprawy okoliczności faktycznych, których wykazanie ma być przedmiotem postępowania dowodowego³⁷². Efektem tego posiedzenia może być zobowiązanie stron przez sąd do złożenia pism przygotowawczych wyjaśniających istotne dla sprawy okoliczności oraz zawierających ograniczone do tych okoliczności wnioski dowodowe³⁷³. Z obserwacji autora wynika jednak, że tego rodzaju działania, skutkujące znacznym skróceniem przewodu sądowego, faktycznie podejmowane są stosunkowo rzadko. Tymczasem wskazuje się, że w procesie przed sądami

³⁶⁷ C. van Rhee, *Appeal in Civil and Administrative Cases in the Netherlands*, [w:] A. Uzelac, C. van Rhee (red.) *Nobody's Perfect. Comparative Essays on Appeals and other Means of Recourse against Judicial Decisions in Civil Matters*, Cambridge-Antwerp-Portland 2014, s. 131.

³⁶⁸ C. van Rhee, *Appeal...*, s. 131.

³⁶⁹ C. van Rhee, *Appeal...*, s. 131. Por. art. 353 ust. 1 h.k.p.c.

³⁷⁰ C. van Rhee, *Evidence...*, s. 8.

³⁷¹ Por. wyniki badań i wywody zawarte w publikacjach wzmiankowanych w przypisie nr 9. Według przeprowadzonego w roku 2011 badania satysfakcji uczestników postępowań, ponad 80% uczestników postępowań cywilnych wyraziło pozytywną opinię co do organizacji postępowań – za C. van Rhee, *Civil Justice in Pursuit of Efficiency. The Netherlands (with Some Reflections on France and Belgium)*, [w:] A. Uzelac (red.) *Goals of Civil Justice and Civil Procedure in Contemporary Judicial Systems*, Ius Gentium. Comparative Perspectives on Law and Justice vol. 34, Heidelberg-Nowy Jork-Dordrecht-Londyn 2014, s. 75.

³⁷² Por. m.in. art. 208 § 1 pkt 1 w zw. z art. 212 § 1 ustawy z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn. Dz.U. z 2018 r. poz. 1360 ze zm.) – dalej k.p.c.

³⁷³ Por. art. 207 § 3–6 k.p.c.

holenderskimi istotnym czynnikiem sprzyjającym koncentracji materiału dowodowego oraz szybkości postępowania jest wstępna selekcja przez sąd faktów istotnych i ograniczenie postępowania wyłącznie do tych faktów³⁷⁴.

W kontekście planowanych reform polskiego Kodeksu postępowania cywilnego godna rozważenia wydaje się analiza możliwości przeniesienia na grunt polski niektórych rozwiązań funkcjonujących w prawie holenderskim.

Przede wszystkim uwaga polskiego prawodawcy powinna zwrócić się ku instytucjom zapewniającym sądowi i stronom elastyczność w planowaniu przebiegu postępowania dowodowego. W tym kontekście warte rozważenia jest wprowadzenie do polskiej ustawy procesowej unormowań potwierdzających generalne kompetencje sędziego w zakresie organizacji przebiegu postępowania na wzór art. 19 i n. h.k.p.c. oraz ustawowe uregulowanie kwestii zawierania przez strony umów dowodowych wraz z określeniem granic swobody stron w tym zakresie. Strony, jako dysponenty procesu, powinny – w pewnych granicach wyznaczonych m.in. dyrektywami rzetelnego procesu i równouprawnienia stron – móc współkształtować reguły dowodzenia oraz prowadzenia postępowania dowodowego w swojej sprawie. Udogodnienie to jest dostępne m.in. w postępowaniach prowadzonych przed sądami polubownymi (art. 1184 § 1 k.p.c.) i w polskiej praktyce nie dostrzeżono szerszych zagrożeń związanych z jego funkcjonowaniem.

Rozwiązaniem godnym przeniesienia na rodzimy grunt jest przyjęty w h.k.p.c. sposób organizacji procesu, w którym po złożeniu pozwu i odpowiedzi na pozew sędzia wyznacza rozprawę, której celem jest ustalenie, czego w rzeczywistości dotyczy spór, tzn. jakie okoliczności faktyczne mają dla sprawy znaczenie i które z nich wymagają dowodzenia na rozprawie. W następstwie przeprowadzonej w ramach takiego posiedzenia dyskusji sądu ze stronami, sąd wydaje postanowienia dowodowe ograniczające dalsze postępowanie dowodowe do wykazania konkretnych faktów istotnych dla sprawy, wspólnie zidentyfikowanych jako sporne. Pozwala to na ograniczenie liczby dowodów przedstawionych w sprawie oraz czasu ich prowadzenia. W szczególności dotyczy to przesłuchań świadków. W polskiej praktyce świadkowie często przesłuchiwaani są na wiele różnych, nieraz niemających przełożenia na wynik sprawy, okoliczności. Przesłuchania niejednokrotnie przewlekają się z uwagi na dążenie przez uczestników postępowania do uzyskania od świadka wypowiedzi co do wszystkich znanych mu w sprawie faktów. Zaangażowanie czasu i zasobów uczestników procesu w takie przesłuchanie jest często niewspółmierne do uzyskanego rezultatu.

Praktycznym rozwiązaniem jest także umożliwienie stronie zgłoszenia przeciwdowodu po przesłuchaniu świadków strony przeciwnej – w sytuacji, gdy strona zamierza obalić wnioski co do faktów wynikające z tego przesłuchania. Jego zastosowanie pozwala uniknąć

³⁷⁴ Por. M. van Hooijdonk, P. Eijssvoogel, *Litigation...*, s. 5.

niepożądaną sytuacją zgłaszania przez strony już na początku procesu wszelkich możliwych świadków z obawy, że na późniejszym etapie taki wniosek zostanie uznany za spóźniony.

Na przemyślenie zasługuje także przeniesienie do polskiego ustawodawstwa unormowania, zgodnie z którym sąd nie wydaje odrębnej decyzji w przedmiocie dopuszczenia dowodu z dokumentu. Obecnie funkcjonujące w polskiej procedurze rozwiązanie, polegające na potraktowaniu dowodu z dokumentu w sposób tożsamy z innymi dowodami i obciążenie sądu wymaganiem wydania w stosunku do niego postanowienia dowodowego (art. 236 k.p.c.) nie sprawdza się w skomplikowanych procesach, opierających się o setki lub tysiące stron różnego rodzaju dokumentów.

Pozytywnie należy także ocenić dopuszczalność zgromadzenia dowodów na etapie poprzedzającym formalne wszczęcie postępowania, przewidzianą w art. 186 h.k.p.c. Uzyskanie zeznań świadków przed wszczęciem postępowania pozwala na skrócenie czasu prowadzenia procesu, a także zachęca strony do polubownego załatwienia sprawy poza sądem.

Wreszcie, za rozwiązanie skracające czas trwania procesu i usprawniające przygotowanie rozprawy uznać należy także powierzenie stronom dokonywania doręczeń wezwań (w tym wezwania do udziału w sprawie zawierającego pozew, czy wezwania świadka przez stronę wnioskującą o jego przesłuchanie). Wydaje się ono bardziej wydajne i tańsze dla wymiaru sprawiedliwości niż przyjęta w polskim systemie prawnym reguła oficjalnego doręczania pism przez sąd. Należałoby rozważyć możliwość wprowadzenia tego udogodnienia w sprawach, w których strony reprezentowane są przez fachowych pełnomocników. Zbliżone rozwiązanie zawarte w art. 132 § 1 k.p.c. zdaje się funkcjonować poprawnie.

4. Bibliografia

4.1. Piśmiennictwo

- W. Broniewicz, A. Marciniak, I. Kunicki, *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 2016.
- M. van Hooijdonk, P. Eijssvoegel, *Litigation in the Netherlands*, Kluwer Law International, Haga 2012.
- B. Karolczyk, *Koncentracja materiału procesowego w postępowaniu cywilnym przed sądem pierwszej instancji*, Warszawa 2013.
- C. van Rhee, *Appeal in Civil and Administrative Cases in the Netherlands*, [w:] A. Uzelac, C. van Rhee (red.) *Nobody's Perfect. Comparative Essays on Appeals and other Means of Recourse against Judicial Decisions in Civil Matters*, Cambridge-Antwerp-Portland 2014.
- C. van Rhee, *Civil Justice in Pursuit of Efficiency. The Netherlands (with Some Reflections on France and Belgium)*, [w:] A. Uzelac (red.) *Goals of Civil Justice and Civil Procedure in Contemporary Judicial Systems*, Ius Gentium. Comparative Perspectives on Law and Justice vol. 34, Heidelberg-Nowy Jork-Dordrecht-Londyn 2014.
- C. van Rhee, *Evidence in Civil Law – The Netherlands*, publikacja dostępna online: https://www.google.pl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjVmezi_4DfAhVHKqwkHecfDikQFjAAegQIBhAC&url=https%3A%2F%2Fwww.pf.um.si%2Fsite%2Fassets%2Ffiles%2F3223%2Fvidence_in_civil_law_-_netherlands.pdf&usq=AOvVaw2JoxKzYKf59BcsUg6oZKSU (dostęp dnia 9 grudnia 2018 r.).

C. van Rhee, R. Verkerk, *The Netherlands: A No-Nonsense Approach to Civil Procedure Reform*, [w:] C. van Rhee, Fu Yulin (red.), *Civil Litigation in China and Europe*, Ius Gentium. Comparative Perspectives on Law and Justice vol. 13, Dordrecht-Heidelberg-Nowy Jork-Londyn 2014.

4.2. Orzecznictwo

Wyrok Sądu Najwyższego Holandii z dnia 1 marca 2002 r., nr Co0/063HR, NJ 2003, s. 355.
Wyrok Sądu Najwyższego Holandii z dnia 6 czerwca 2008 r., nr Ro7/117HR, NJ 2008, s. 323.
Wyrok Sądu Najwyższego Holandii z dnia 13 września 2009 r., nr Ro2/005HR, NJ 2004, s. 18.
Wyrok Sądu Najwyższego Holandii z dnia 16 grudnia 2011 r., nr 10/05575, NJ 2012, s. 316.

